

**MET
ANDERE
WOORDEN**

NBV21

dicht bij de bron

De mens, het aardse
en de Geest

COR HOOGERWERF

De revisie als
vertaalwetenschappelijk
avontuur

**TINEKE BOL-
DRIEENHUIZEN
LOURENS DE VRIES**

De eerbiedshoofdletter:
terug van nooit
weggeweest

**JAAP VAN DORP
MATTHIJS DE JONG**

Vakblad Bijbel en vertalen - NBV21 special
40e jaargang nr. 1 / mei 2021

MET ANDERE WOORDEN

Met Andere Woorden houdt u up-to-date op het gebied van bijbelvertalen. In deze special staat het werk aan de NBV21 centraal, de nieuwe versie van de NBV die in 2021 verschijnt. Het blad biedt een bijzonder kijkje achter de schermen van de NBV21, met inspirerende artikelen op het snijvlak van vertalen en exegese. Bijdragen in *Met Andere Woorden* zijn toegankelijk geschreven, ook voor wie geen Grieks en Hebreeuws beheerst. Het blad verschijnt tweemaal per jaar en wordt gratis toegezonden.

UITGAVE

Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap

REDACTIE

drs. A.M. Bol-Driechhuizen
dr. J. van Dorp
drs. C. Hoogerwerf
dr. M.J. de Jong (hoofdredacteur)
dr. A.-M. Schol-Wetter
drs. P.H. Siebe (eindredacteur)
prof. dr. L.J. de Vries

TIJDSCHRIFT-EDITOR

drs. C.N. van der Kruk-de Boer

KOPIJREDACTIE

mw. Y. Zwart

REDACTIESECRETARIAAT

mw. Y. Zwart
023 - 514 61 51
yzwart@bijbelgenootschap.nl
Postbus 620, 2003 RP Haarlem

ONTWERP EN OPMAAK

Frivista | create, communicate, activate | Utrecht

DRUK

Torendruk | Nijkerk

ISSN

0168-18969

Nederlands-Vlaams
Bijbelgenootschap

Foto voorkant: Carla Manten.

In dit nummer:

- 02   Hoofdredactioneel
- 04   De mens, het aardse en de Geest
De vertaling van sarx in de NBV21
COR HOOGGERWERF
- 28   ‘De vertaling is nauwkeuriger geworden
en daarmee betrouwbaarder’
INTERVIEW MET MIRJAM VAN DER VORM-CROUGHS
- 34   De revisie als vertaalwetenschappelijk avontuur
TINEKE BOL-DRIEENHUIZEN EN LOURENS DE VRIES
- 50   ‘Geen Neder Grieks, wel concordanter’
INTERVIEW MET SAM JANSE
- 56   De eerbiedshoofdletter: terug van nooit weggeweest
JAAP VAN DORP EN MATTHIJS DE JONG
- 72   God is niet zomaar een mannetje
PETER-BEN SMIT
- 74   De Bijbel is altijd groter
ANNE-MAREIKE SCHOL-WETTER
- 82   ‘Een goed, maar krakkemikkig vertaald boek
is alsnog mislukt’
INTERVIEW MET PIETER WAALEWIJN
- 88   Nogmaals de zegen van Abraham, Genesis 12:2-3
KLAAS R. VEENHOF
Genesis 12 en de zegen van Abraham
ARIE VAN DER KOOIJ

Deze wereld omgekeerd

Terwijl de revisie net was afgerond, brandde er een discussie los: spreken over God als ‘Hij’ zou ongewenste nadruk leggen op het masculiene spreken over God. Sommigen herkenden zich in die stelling, anderen helemaal niet. Zo bleek opnieuw dat de Bijbel een boek van iedereen is, een boek dat harten en tongen beroert. In een artikel in dit nummer leggen we uit hoe het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap tot de keuze gekomen is om de eerbiedshoofdletter in de NBV21 in te voeren. Er is een lang proces aan voorafgegaan. Ik wil er hier nog een paar gedachten aan toevoegen.

Keuzes als ‘HEER’ voor de godsnaam JHWH, en voor de eerbiedshoofdletter in ‘Hij’ zullen ongetwijfeld onderwerp van debat blijven. Daarbij speelt ook de vraag hoe onze waarden van inclusiviteit en gelijkwaardigheid zich verhouden tot de manier van spreken in de Bijbel. De Bijbel sluit in zijn spreken sterk aan bij een wereld waarin masculien taalgebruik en heersersmetaforiek de toon zetten. Maar als de Bijbel iets doet, is het de bestaande machtsverhoudingen omkeren. Het natuurlijke overwicht trekt niet aan het langste eind, het zijn niet de sterken die winnen. Peter-Ben Smit noemt in een column in dit nummer Abraham en David als voorbeelden.

Dat zijn geen incidenten. Heerserstal zie je overal in de Bijbel. Dat begint al in het eerste hoofdstuk: de opdracht aan de mens om ‘heerschappij te voeren’ (Genesis 1:26, 1:28), en loopt door tot in het laatste hoofdstuk, ‘en zij zullen als koningen heersen tot in eeuwigheid’ (Openbaring 22:5). En tegelijk zie je dat het heersen keer op keer wordt geherdefinieerd. Het is geen heersen zoals deze wereld dat kent, het gewone wordt omgekeerd. Zo spreekt de Bijbel enerzijds volop de taal van zijn tijd en gaat zijn boodschap daar tegelijkertijd radicaal tegenin.

Keuzes voor ‘HEER’ en ‘Hij’ zijn niet dwingend, ze kunnen ook anders. Toch kun je betogen dat ze aansluiten bij het beeld dat

de Bijbel van God geeft en dat ze kunnen samengaan met de bevrijdende, ontregelende en ontmaskerende kracht van de Bijbel. De Bijbel zet wat in onze wereld doorgaat voor het machtige – het natuurlijke, sociale, politieke en militaire overwicht – op losse schroeven en leert in welke waarden een diepere en blijvender kracht schuilt. Zo herdefinieert de Bijbel de rol van koningen en wereldmachten, van rijke en machtige heren, en herijkt hij de verhouding tussen mensen onderling en tussen mensen en God. Op verschillende manieren. Want die omkering heeft meer weg van een langdurige, soms pijnlijke zoektocht dan van een simpel recept voor verandering. De bevrijdende boodschap ligt er – om ook ons leven en onze tijd te ondermijnen, te ontregelen en te herijken. We hoeven niet eerst het decor en taalkleed van de Bijbel aan te passen. Teksten van tweeduizend jaar oud en grotendeels nog ouder – het zou raar zijn als die niet ook bevreemding opriepen. Maar juist door die bevreemding en het ons in toenemende mate vreemde decor kan de boodschap ons en onze tijd onverwacht als een mokerslag treffen.

Deze twee dingen – het in onze ogen vreemde én dat wat ons in het hart kan treffen – komen ook samen in Paulus' betoog over *sarx* in Romeinen en Galaten. Hoe vertaal je wat hij schrijft zo dat lezers van vandaag zich werkelijk in zijn betoog kunnen inleven? Cor Hoogerwerf legt het grondig uit. Daarnaast laten Tineke Bol-Driehuisen en Lourens de Vries in hun artikel zien hoe de essentiële eigenschappen van de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) in de revisie zijn gemonitord en versterkt.

Deze langere artikelen worden afgewisseld met korte bijdragen: een discussie tussen Klaas Veenhof en Arie van der Kooij over de vertaling van Genesis 12:3; interviews met enkele bij de revisie betrokken vertalers; en een bijdrage van Anne-Mareike Schol-Wetter over de vraag wat lezers zoeken en vinden in de Bijbel.

Ik wens u veel inspiratie bij het lezen van dit tweede themanummer over de revisie van de NBV.

Matthijs de Jong

*Hoofdredacteur Met Andere Woorden
en projectleider NBV-revisie*

De mens, het aardse en de Geest

De vertaling van sarx in de NBV21

Cor Hoogerwerf

De vertaling van het woord sarx (in oudere bijbelvertalingen: 'vles') is een ingewikkeld vertaalprobleem. De contextuele benadering van de Nieuwe Bijbelvertaling is uitstekend, maar er valt met name in de brieven van Paulus op twee punten winst te behalen. In de revisie van de Nieuwe Bijbelvertaling kiezen we bij de vertaling van sarx voor 'aards' als motiefwoord. Ten eerste omdat 'aards' inhoudelijk goed als tegenpool van pneuma ('Geest') kan functioneren. Ten tweede omdat door de inzet van het begrip 'aards' het motiefwoord sarx beter zichtbaar wordt in de tekst (slimme concordantie).

📷 Gary Waters/Getty Images.

Volgens Paulus beweegt de mens zich in een krachtenveld tussen de oude, aardse orde, die is aangetast door de zonde, en de nieuwe orde van de Geest. Voor de negatieve pool in dit krachtenveld gebruikt hij het woord *sarx*, dat in oudere bijbelvertalingen werd weergegeven met 'vlees'. De revisie van de Nieuwe Bijbelvertaling leidt tot een meer consistente vertaling van dit begrip.

Dit artikel belicht de vertaling van het woord *sarx* in de revisie van de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV21), met bijzondere aandacht voor Galaten 5 en Romeinen 7 en 8.¹

I. Inleiding: het vertalen van het woord *sarx*

In zijn tragedie *Zeven tegen Thebe* gebruikt Aeschylus in de omschrijving van poortwachter Lasthenes het woord *sarx*: 'Rijp van geest, maar qua *sarx* in de kracht van zijn jeugd.' Lezers zouden vreemd opkijken als een vertaling hier voor 'vlees' zou kiezen. Het Griekse woord *sarx* drukt hier iets anders uit. Het gaat Aeschylus niet specifiek om het spier- en vetweefsel van Lasthenes, maar om de constatering dat diens lichaam in de kracht van zijn jeugd is.² We kunnen dus direct aan het begin van dit artikel al vaststellen dat een concordante vertaling van het Griekse woord *sarx* met 'vlees' zeer problematisch is. Weliswaar valt, gezien de vertaalmoeilijkheden bij dit woord, enige jaloezie jegens de vertalers van de NBG-vertaling 1951 (NBG 1951) niet te onderdrukken. Zij vertaalden rustig met 'vlees'. Maar zo legden zij het probleem op het bord van de lezers, die in feite kennis van het Griekse lemma *sarx* nodig hebben om de vertaling te begrijpen.

Voor de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) en de NBV21 is een dergelijke benadering uitgesloten. Het past niet bij de doelstelling van een vertaling in karakteristiek, natuurlijk Nederlands. Het past niet bij de contextuele vertaalmethode, die is gestoeld op het taalkundige basisinzicht dat woorden betekenis krijgen door hun context. Vertalen met 'vlees' past ook niet bij het kerkelijke en culturele klimaat waarin de NBV functioneert. Daarin kun je niet met onbegrijpelijk jargon aankomen.³ Rochus Zuurmond, die er weliswaar voor pleit *sarx* zo concordant mogelijk te vertalen, constateert dat een oningewijde lezer bij de vertaling met 'vlees' zou kunnen denken 'bij de slager te zijn aangeland'.⁴

Wil een bijbelvertaling echt als vertaling voor de beoogde gebruikers functioneren, dan ontkom je niet aan de benadering die gekozen is in de NBV en andere contextuele vertalingen. De discussie over de

vertaling van *sarx* in de NBV gaat daarom niet over de vraag of je toch met ‘vlees’ zou moeten vertalen. Representatief is deze conclusie van Jan Lambrecht:

Geen modern Nederlandstalig mens zal bezwaren hebben tegen de grote verscheidenheid waarmee de NBV de zo beladen Griekse term *sarx* (en de Hebreeuwse *basar*) weergeeft, telkens rekening houdend met de context zowel in het Oude als het Nieuwe Testament. (...) Echte inhoudelijke kritiek kan uitgebracht worden tegen de weergave van *sarx* in Romeinen 7-8 en Galaten 5: daar dient de schakering van zondigheid op een of andere wijze geëxpliciteerd te worden, iets wat de NBV met zijn talrijke wendingen wel lijkt te beogen maar in feite niet doet.⁵

Wat we hier zien is instemming met de contextuele vertaalstrategie, maar kritiek op de specifieke vertaalkeuzes. Dit is inderdaad het kwetsbare punt bij vertalingen zoals de NBV: de contextuele betekenis van woorden is, zeker bij begrippen als *sarx*, aan discussie onderhevig. Met name wanneer er geen goed Nederlands begrip voor het grijpen ligt, komt het erop aan het midden te vinden tussen ondervertalen en oververtalen, en in de vertaling van zo'n woord een goede balans te vinden voor de tekst als geheel.⁶ De vertaling van *sarx* is hiervan bij uitstek een voorbeeld.

In de volgende sectie van dit artikel ga ik in op de vertaling van het woord *sarx* in de NBV. Vervolgens ga ik dieper in op de exegese van *sarx* versus *pneuma* bij Paulus. Dan volgt een evaluatie van de NBV op dit punt en presenteer ik het nieuwe vertaalvoorstel. Als laatste werk ik uit hoe het nieuwe voorstel toegepast is in de concrete teksten van de NBV21.

II. *Sarx* in het Nieuwe Testament en de NBV

Vijf betekenis categorieën

Het woord *sarx* kan verschillende betekenissen uitdrukken. Ik noem op basis van Dankers lexicon vijf betekenis categorieën.⁷ De indeling in deze vijf betekenis categorieën heeft uiteraard iets kunstmatig en is aan interpretatie onderhevig, maar biedt toch een bruikbaar handvat. De meest tastbare betekenis is ‘vlees’, waarbij het gaat om de spiermassa van mensen en dieren, zoals in Openbaring 19:18, waar dit vlees ten prooi valt aan de vogels. In de tweede plaats gaat het soms om het concrete menselijk lichaam, zoals in Efeziërs 5:29:

‘Niemand haat ooit zijn eigen lichaam.’ In andere gevallen heeft *sarx* betrekking op levende, lichamelijke wezens: ‘al wat leeft’ (Lucas 3:6), ‘alle mensen’ (Johannes 17:2) en ‘geen mens’ (1 Korintiërs 1:29). Een vierde categorie betreft de natuurlijke, biologische verbinding tussen mensen: ‘natuurlijke afstamming’ (Romeinen 9:8), ‘onze aardse vaders’ (Hebreeën 12:9), ‘het volk van Israël’ (1 Korintiërs 10:18, *ton Israël kata sarka*). Verder kan *sarx* gebruikt worden om het uiterlijke perspectief of een gangbare norm aan te duiden: ‘in het dagelijks leven’ (Filemon 1:16), ‘met menselijke maatstaven’ (Johannes 8:15).

De vertaalvoorbeelden die in de vorige alinea staan opgesomd, komen uit de NBV en blijven in de NBV21 ongewijzigd. Steeds is in natuurlijk Nederlands geformuleerd aan welk concept *sarx* uitdrukking geeft. Ook binnen de betekenis categorieën is gevarieerd vertaald. Daarbij moest immers rekening gehouden worden met de verbindingen die het woord *sarx* met andere woorden aangaat, en met de andere concepten die in de betreffende context een rol spelen. In een aantal *sarx*-gevallen zijn de vertaalkeuzes van de NBV bekritiseerd. Ik noem enkele voorbeelden.

Door sarx treedt het contrast met het hemelse op de voorgrond.

Het Woord is *sarx* geworden

De vertaling ‘Het Woord is mens geworden’ (Johannes 1:14) heeft veel reacties opgeroepen.⁸ *Sarx* behoort hier tot de derde betekenis categorie en de vertaling met ‘mens’ past daar goed bij (zie hierboven). Het probleem is echter dat de auteur in dit specifieke geval, dat zoveel theologisch gewicht heeft, ook voor *anthrôpos* (‘mens’) had kunnen kiezen. Door *sarx* treedt het contrast met het hemelse op de voorgrond en wordt de kwetsbaarheid en vergankelijkheid van de mens belicht. Het woord ‘mens’ schiet net tekort om deze associaties even duidelijk over te brengen als in de brontekst (ondervertaling). Een vaak gehoord alternatief, ‘mens van vlees en bloed’, is echter zowel te breedsprakig als een oververtaling. Die uitdrukking betekent ‘een mens met menselijke eigenschappen en emoties’, nuances die in Johannes 1 niet op de voorgrond staan. Daarom is hier (zoals trouwens vaak het geval is) een minder ingevulde vertaling te verkiezen.

De vertaling ‘mens’ blijft in Johannes 1:14 de beste keuze voor een contextuele vertaling in natuurlijk Nederlands.⁹ De geoefende lezer zal immers ‘het Woord was God’ uit Johannes 1:1 verbinden met ‘Het

Woord is mens geworden' en dus het begrip 'mens' laden vanuit de tegenstelling tussen God en mens. Dan komen de hier gewenste associaties bij 'mens' al snel in beeld.

Vlees en bloed

Een verwante kwestie is te vinden in Galaten 1:16. Ook hier is er sprake van een tegenstelling tussen God en mens: 'Maar toen besloot God (...) zijn Zoon in mij te openbaren, opdat ik hem aan de heidenen zou verkondigen. Ik heb toen geen mens om raad gevraagd' (Galaten 1:15-16). Voor 'geen mens' staat in de brontekst letterlijk 'niet vlees en bloed'. Het punt is echter niet dat Paulus niemand om raad heeft gevraagd, maar dat hij na de *goddelijke* openbaring geen raad gevraagd heeft aan *mensen*. De NBV21 luidt dan ook: 'Ik heb toen geen raad gevraagd aan mensen.' Er zijn ook gevallen waarin 'vlees en bloed' als idiomatische uitdrukking opgenomen kan worden in een natuurlijke formulering, zoals in Matteüs 16:17: '(...) dit is je niet door mensen van vlees en bloed geopenbaard, maar door mijn Vader in de hemel' (zie ook 1 Korintiërs 15:50 en Hebreeën 2:14).

Voordat we andere voorbeelden van de vertaling van *sarx* bespreken, is het nodig in te gaan op *sarx* als tegenpool van *pneuma* in de brieven van Paulus.

III. *Sarx* en *pneuma* bij Paulus

In sommige contexten is *sarx* neutraal gebruikt. Het verwijst dan bijvoorbeeld naar het lichaam, naar mensen, naar menselijke verwantschap of naar het dagelijkse leven (betekenis categorieën 2-5). Maar in contrast of in verbinding met andere concepten treedt het betekenisaspect van de schepselmatige beperktheid van *sarx* naar voren: het sterfelijk lichaam, de vergankelijke mens, of het 'uitwendige' perspectief op de werkelijkheid. Paulus gaat met name in Galaten 5 en Romeinen 7-8 nog een stap verder: in contrast met *pneuma*, 'Geest', krijgt *sarx* trekken van een actief principe dat zich aan de kant van het kwaad bevindt. Het gaat daarbij niet om een contrast tussen lichaam en geest, maar om een contrast tussen twee machtssferen. In enkele stappen wil ik deze betekenis van *sarx* verder verkennen.

Het lichamelijke taalgebruik van Paulus

Bij de duiding van *sarx* is het belangrijk om te beseffen dat Paulus' fysieke taalgebruik vaak een bredere betekenis heeft dan een letterlijke vertaling zou suggereren. Als hij wenst dat Christus geëerd zal worden in zijn lichaam (Filippenzen 1:20), als hij schrijft dat er een einde moest

komen aan ons zondige lichaam (Romeinen 6:6) of als hij schrijft dat hij in zijn lichaam het sterven van Jezus meedraagt (2 Korintiërs 4:10), dan bedoelt hij uiteraard niet het lichaam in onderscheid van de ziel of geest, maar het concrete (lijfelijke) bestaan. Bij Paulus gaat de manier waarop mensen bestaan niet buiten het lichaam (*sôma*) om: de mens handelt en ervaart de werkelijkheid als lichamelijk wezen.¹⁰ Dat is ook het geval in het volgende voorbeeld:

Laat dan de zonde niet langer als koning heersen in uw sterfelijk lichaam (*sôma*), zodat gij aan zijn begeerten zoudt gehoorzamen, en stelt uw leden niet langer als wapenen der ongerechtigheid ten dienste van de zonde, maar stelt u ten dienste van God, als mensen, die dood zijn geweest, maar thans leven, en stelt uw leden als wapenen der gerechtigheid ten dienste van God. (Romeinen 6:12-13, NBG 1951)

Het zou niet juist zijn deze concrete manier van spreken te letterlijk over te nemen in een doeltaalgerichte vertaling. Dat zou voor een betekenisverschuiving en dus voor kortsluiting zorgen tussen wat Paulus bedoelt en hoe wij het opvatten. Uit Romeinen 7:5 en 7:23 blijkt wat hier bedoeld wordt: zondige hartstochten en de wet van de zonde kunnen actief zijn ‘in onze ledematen’. De ledematen staan voor het menselijk handelen, oftewel ons doen en laten.¹¹ Deze ledematen staan daarmee voor een bepaald gedrag. Een te fysieke vertaling leidt in het Nederlands tot een versmalling van de betekenis en zou afbreuk doen aan de zeggingskracht van de tekst. Daarom vertaalt de NBV – weergegeven in de licht gereviseerde versie van de NBV21 – de hierboven geciteerde woorden uit Romeinen als volgt:

Laat de zonde dus niet heersen over uw sterfelijke bestaan, geef niet toe aan uw begeerten. Stel uzelf niet langer in dienst van de zonde als een werktuig voor het onrecht, maar juist in dienst van God, als levenden die uit de dood zijn opgewekt. Stel uzelf in dienst van God als een werktuig voor de gerechtigheid.

Het ‘sterfelijk lichaam’ van de NBG 1951 is nu ‘sterfelijk bestaan’ en ‘uw leden’ wordt ‘uzelf’. Een vergelijkbare vertaaltransformatie is nodig bij de gevallen van *sarx* die in deze sectie centraal staan. Uit sommige uitlatingen van Paulus zou de indruk kunnen ontstaan dat hij de begeerten en de zonde lokaliseert in de materie van het lichaam, de *sarx*: ‘Immers, ik besef dat in mij, in mijn *sarx*, het goede niet aanwezig

is' (Romeinen 7:18a). Maar in Romeinen 1:24 lokaliseert Paulus de begeerten juist in het onverstandige hart, een mentale activiteit dus. De praktijken van de *sarx* in Galaten 5:19-21 bestaan voor het grootste deel uit sociale zonden. En als Paulus schrijft over 'sarx van zonde' waarvan Jezus Christus op een bepaalde manier deel ging uitmaken (Romeinen 8:3), zou het te beperkt en zeer vervreemdend zijn om over een 'zondig lichaam', laat staan 'zondig vlees' te spreken. Het gaat veeleer om een bepaalde bestaanswijze: *sarx*, door zonde getekend. De NBV/NBV21 vertaalt de uitdrukking 'sarx van zonde' dan ook met 'dit zondige bestaan'. Zo ook in Romeinen 7:18: Paulus wil niet zeggen dat de zonde in het vet- en spierweefsel van de ik-persoon woont, maar in deze persoon onder een bepaald gezichtspunt: de ik-als-*sarx*, de mens die bepaald wordt door zijn aardse natuur, die door de zonde is aangetast. Net zoals de wet door en door bepaald is door de Geest, is deze persoon door en door bepaald door *sarx* en overgeleverd aan de zonde (Romeinen 7:14).¹² Bij Paulus is er dus geen sprake van een dualisme tussen lichaam en geest. De fysieke betekenis van *sarx* is niet afwezig, want Paulus ziet de mens niet anders dan als belichaamd wezen. Maar de fysieke betekenis is secundair; *sarx* duidt op de zondige hoedanigheid van de hele mens.¹³

Paulus wil niet zeggen dat zonde in het vet- en spierweefsel woont.

De context en herkomst van Paulus' idee van *sarx*

Zowel in Joodse als in Griekse bronnen wordt *sarx* in de tweede betekenis categorie ('lichaam') in verband gebracht met zonde, hartstocht en begeerte.¹⁴ Paulus' visie op *sarx* en *pneuma* staat in de context van een brede Grieks-Romeinse en Joodse filosofische discussie over de beheersing of uitroeijing van de hartstochten en begeerten.¹⁵ In het Joodse geschrift 4 Makkabeeën 2:14, 3:2-5 (eind eerste eeuw) wordt bijvoorbeeld betoogd dat de rede via de wet kan voorkomen dat we slaaf worden van begeerte en hartstochten. Paulus zegt het tegenovergestelde: omdat de mens gekenmerkt wordt door *sarx*, roept de wet zijns ondanks de zondige hartstochten op en het verstand is daar niet tegen opgewassen (Romeinen 7:5, 22-23; 8:3). In de Griekse filosofie is de *sarx* altijd passief. Daarom moet de oorsprong van het actieve *sarx*-begrip dat kenmerkend is voor de zondige hoedanigheid van de mens, elders gezocht worden. In het Oude Testament wordt *basar* ('vlees') in contrast met God gebruikt om

schepselen te karakteriseren als aards, zwak en vergankelijk (bijvoorbeeld Jesaja 31:3, 40:6-8). Deze tegenstelling is het uitgangspunt voor de latere ontwikkeling. De specifieke verbinding tussen *basar/sarx* en het kwaad komt op in de Hellenistische periode – volgens de Wijsheid van Jezus Sirach, bijvoorbeeld, zijn vlees en bloed tot kwaad geneigd (Sirach 17:31). Volgens sommige uitleggers gebruikt Paulus *sarx* soms kortweg voor ‘de begeerte van de *sarx*’ (Galaten 5:16), verwant met de kwade neiging (van de *basar*), een bekend concept uit de Joodse traditie.¹⁶ Jörg Frey ziet een belangrijke parallel in het zogeheten 4Q Wijsheidsgeschrift.¹⁷ In dit werk met een eschatologisch karakter is ‘de geest van *basar*’ kenmerkend voor zondaars. De *basar* is een macht die het handelen van de onrechtvaardigen bepaalt en tegen God in laat gaan.

Het profiel van *sarx* tegenover *pneuma*

Deze manier van spreken is verwant met Paulus’ spreken over *sarx*: de begeerte van de *sarx* is in strijd met de Geest (Galaten 5:17), het streven van de *sarx* leidt tot de dood, de *sarx* kan mensen beheersen en staat vijandig tegenover God (Romeinen 8:5-8). Maar Paulus is de enige die dit zo scherp tegenover de Geest (*pneuma*) zet, én bij wie de Geest duidelijk de overhand heeft.¹⁸ De overgang van de mens van het ene krachtenveld naar het andere is ingebed in iets groters en alomvattends: de oude schepping heeft afgedaan, de nieuwe schepping is gekomen.¹⁹ Zoals ik hierboven al heb geconstateerd, behelst de tegenstelling tussen *sarx* en *pneuma* dus geen dualisme tussen materie/lichaam en geest, maar gaat het om een ethisch-eschatologisch krachtenveld tussen twee machtssferen.²⁰ Met behulp van *sarx* en *pneuma* onderscheidt Paulus twee categorieën mensen, van wie het handelen door een van beide machten bepaald wordt.²¹

In Galaten 5 en Romeinen 7-8 krijgt *sarx* een haast persoonachtig profiel doordat Paulus *sarx* op retorische wijze als actief principe tegen *pneuma*, de Geest, uitspeelt. *Sarx* is, kortom, de tegenpool van *pneuma*. *Sarx* staat voor alles wat in strijd is met de Geest, voor alles wat de mens moet ‘kruisigen’ – het oude ik, het oude leven, het oude bestaan. *Sarx* zou je kunnen omschrijven als de hoedanigheid waarmee de mens zich in zijn aardse bestaan tot de wereld verhoudt. *Sarx* is het ingesloten patroon van waarnemen, oordelen en handelen vanuit een uitsluitend aards perspectief. Omdat de *sarx* is overgeleverd aan de zonde, hebben de begeerten en hartstochten vrij spel en is de *sarx* uiteindelijk een destructieve kracht die tegen Gods wil ingaat. Dit gebruik van *sarx* omvat een wisselwerking tussen het individuele en het collectieve: de *sarx* geeft de ingesloten neiging tot het kwaad aan, de destructieve

drive in het individu, maar ook de daaruit voortvloeiende menselijke standaard, de *sarx* als de aardse norm, die vervolgens weer het individu bepaalt.²²

Voor een christen is een levenswandel conform de *sarx* (dus: volgens aardse maatstaven) uitgesloten, want een christen leeft volgens de norm van de Geest. Maar zolang christenen in de *sarx* leven, deel uitmaken van het sterfelijk bestaan, zullen ze de kracht van de *sarx* voelen trekken. Paulus stelt daar een nieuwe norm en een innerlijke kracht, de Geest, tegenover. Dankzij deze geestelijke kracht zijn ze nu opgewassen tegen de *sarx*. De destructieve kracht van de *sarx* wordt (idealiter) verslagen door de constructieve kracht van het *pneuma*.

IV. Evaluatie van Galaten 5 en Romeinen 7-8 in de Nieuwe Bijbelvertaling

Inventarisatie

Hoe is *sarx* in Galaten 5 (en incidenteel in de omliggende hoofdstukken) en in Romeinen 7-8 vertaald in de NBV van 2004? De volgende vertalingen van *sarx* en *sarkinos* komen voor:

- eigen kracht (Galaten 3:3)
- eigen verlangens (Galaten 5:13)
- eigen begeerten (*epithumia sarkos*, Galaten 5:16)
- onszelf (Galaten 5:17)
- onze eigen wil/wat hij zelf wil (Galaten 5:19, Romeinen 7:5, 8:5, 8:7, 8:8-9; 8:12-13)
- eigen/mijn/menselijke natuur (Galaten 5:24, Romeinen 7:14, 7:18, 7:25, 8:3, 8:4, 8:5, 8:6)
- zondige natuur (Galaten 6:8)
- zondige bestaan (*sarx hamartias*, Romeinen 8:3)

De NBV betreft *sarx* dus op het menselijke zelf, de menselijke natuur en de menselijke wil. Het valt op dat de NBV met name in Galaten varieert, terwijl in Romeinen ‘(eigen) wil’ en ‘(eigen) natuur’ de boven-ton voeren.

Evaluatie

Dat de NBV hier varieert, is onontkoombaar. De discussie gaat niet over het principe van contextueel vertalen, maar over de concrete keuzes die hierbij zijn gemaakt.

Een bezwaar tegen de keuze van de NBV voor ‘(onze eigen) wil’ is dat deze op gespannen voet staat met Romeinen 7:15-22.²³ In dat gedeelte gaat het om de worsteling tussen de goede intentie en het feitelijke

gedrag, kernachtig geformuleerd in Romeinen 7:18b: 'Ik wil het goede wel, maar het goede doen kan ik niet' (NBV = NBV21). De wil staat dus niet aan de kant van de *sarx*, maar juist ertegenover. In dat licht is de keuze voor '(onze eigen) wil', zonder nadere negatieve kwalificatie, verwarrend. Deze vertaling zet de lezer op het verkeerde been. Kan de mens nu wel of niet het goede willen? Volgens Paulus wel. De *sarx* is echter buiten Christus sterker dan onze eigen wil en 'de innerlijke mens'.

Een ander bezwaar betreft de keuze van de NBV voor 'de eigen/menselijke natuur'.²⁴ Vallen immers niet al onze geestvermogens onder het begrip 'natuur'? Maar in Romeinen 7:25 staat het menselijke verstand aan de kant van het goede, tegenover *sarx*. Ook deze weergave van *sarx*, zonder nadere inkleuring, is aanvechtbaar.

Een derde bezwaar gaat over de keuze van de NBV voor de kwalificaties 'eigen' en 'zelf'. Uit bovenstaande bezwaren bleek al dat een identificatie tussen *sarx* en de mens zonder nadere kwalificatie aanvechtbaar is. Bovendien is de *sarx* iets dat de controle van de menselijke wil juist ontglipt. Het heeft ook een collectief aspect. Daarom is het bezwaarlijk om *sarx* met het 'zelf' en het eigene van de mens te identificeren. Dat is zowel te breed (de *sarx* is de aardse gezindheid of natuur van de mens en valt in deze context niet restloos met de mens samen) als te smal (*sarx* is niet louter een innerlijk fenomeen). Paulus zet niet de eigenmachtige mens tegenover God. De mensen in hun doen en laten zijn het krachtenveld tussen enerzijds de macht van de *sarx*, de zonde en de dood, en anderzijds van de macht van de Geest, het goede en het leven.

Het vierde bezwaar vloeit voort uit de bovenstaande bezwaren en uit de tamelijk brede variatie die hierboven geconstateerd is. Het is de NBV onvoldoende gelukt om het *sarx*-begrip goed te integreren in de bredere redenering van Paulus. Er is te weinig samenhang in hoe *sarx* in de bovengenoemde gedeelten vertaald is.²⁵ Bovendien kun je je afvragen of in Romeinen 8:3-9 de retorische structuur en de eigen compacte, contrastieve stijl goed doorkomen in de vertaling.²⁶ Maar is er wel een betere oplossing?

V. Een nieuw voorstel

Eerste voorstel

In 2018 kwam de kwestie *sarx* aan de orde tijdens de revisie van Galaten en Filippenzen. In een notitie voor de begeleidingscommissie werd een voorlopige lijn uitgezet. In het licht van wat in sectie III hierboven uiteengezet is, valt *sarx* te karakteriseren als de tegenpool

van de Geest. De vertaling van *sarx* in Galaten en Romeinen zou het tegenpoolkarakter moeten honoreren. De NBV doet dit door de herhaaldelijke inzet van ‘eigen’ en ‘zelf’. Het overkoepelende begrip dat we in de revisie als voorlopige oplossing kozen, was ‘het aardse’. Dit lost de problemen die in de vorige sectie genoemd zijn op: ‘aards’ duidt een bepaalde hoedanigheid aan en ‘het aardse’ als overkoepelend begrip kan meer eenheid aanbrengen in de vertaling van *sarx*.

Reacties

In een complexe kwestie als deze is het geheel van voors en tegens van een nieuw voorstel niet zo gemakkelijk in kaart te brengen. Dan is het nuttig om reacties te vragen van lezers en deskundigen. Begin 2019 legde Matthijs de Jong de kwestie uit in een blogpost en een video.²⁷ Naast instemmende reacties kwamen er alternatieve voorstellen binnen.

De vertaalproblematiek rond *sarx* leende zich ook goed voor bespreking onder een bredere groep wetenschappers. Op 26 juni 2019 organiseerden het revisieteam en de afdeling Nieuwe Testament van de Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam een studiemiddag over de vertaling van *sarx*. Aanwezig waren wetenschappers van de Vrije Universiteit (Joep Dubbink, Bert Jan Lietaert Peerbolte, Lourens de Vries, Arie Zwiep), van de PThU (Ernst Boogert), een aantal studenten en ten slotte de betrokken vertalers (Cor Hoogerwerf, Matthijs de Jong, Saskia van der Lingen, Ilse Visser, Pieter Waalewijn). Er waren drie voorbereide reacties. Lourens de Vries en Arie Zwiep stelden kritische vragen bij de keuze voor ‘aards’. Ernst Boogert reageerde uitgesproken positief. ‘Aards’, vergezeld van de nodige kwalificaties, was volgens hem goed bruikbaar om *sarx* te vertalen. Tijdens het vervolg van de studiemiddag werden voorlopige teksten van de NBV21 doorgenomen en op verschillende plaatsen aangescherpt en verbeterd.

Uiteindelijk overheerste het gevoel dat ‘aardse’ in de uiteenlopende combinaties – aardse begeerte(n), aardse maatstaven, aardse natuur, het aardse streven – een werkbare en veelbelovende oplossing was.

Zowel in de reacties van lezers als in de discussie op de studiemiddag kwamen verschillende alternatieven naar voren, waarvan ik er enkele bespreek.

Alternatief 1: ‘zondig’. De Groot Nieuws Bijbel (GNB) en de Willi-brordvertaling (WV) gebruiken ‘zondig’ als overkoepelend begrip. De WV spreekt van ‘de zondige natuur’ en van ‘een zondig leven leiden’; de GNB spreekt in veel gevallen van ‘mijn zondige ik’. Dat is zeker

een mogelijkheid. Het is waar dat bij Paulus *hamartia* (zonde) en dit negatieve gebruik van *sarx* dicht bij elkaar liggen. Een nadeel is dat Paulus juist in deze gedeelten ook vaak ‘zonde’ (*hamartia*) gebruikt. *Sarx* zou dan in de vertaling het eigen profiel verliezen en het begrip ‘zonde’ zou wel heel overheersend worden. Bovendien levert dit alternatief geen betere concordantie op dan ‘aards’.

Alternatief 2: ‘oud’. Het *sarx*-begrip duidt op alles dat hoort bij ‘de oude *eon*’, ‘het oude leven’. We zouden dus ook kunnen denken aan ‘het oude bestaan’ of ‘de oude norm’ of ‘de oude natuur’. Het probleem is dat *sarx* daarmee iets van het verleden wordt.

Alternatief 3: ‘menselijk’. *Sarx* duidt op het menselijke bestaan buiten Christus, eventueel zou het dus ook als ‘het menselijke bestaan’, ‘de menselijke natuur’ *et cetera* kunnen worden weergegeven. Maar ‘menselijk’ is eigenlijk te neutraal of te positief om effectief als negatieve pool te kunnen fungeren.

Aards

Na alle reacties en alternatieven overwogen te hebben, trok het revisieteam de conclusie dat werken met het begrip ‘aards’ de beste keuze is. Daarvoor zijn verschillende argumenten te noemen.

- 1) ‘Aards’ werkt goed als herkenbare tegenpool van ‘Geest’, veel beter dan ‘eigen’ in de NBV. Door uiteenlopende substantieven in te zetten – aardse begeerte(n), aardse maatstaven, aardse natuur, het aardse streven – komen de verschillende dimensies van Paulus’ *sarx*-begrip goed uit de verf.
- 2) Kenmerkend voor ons woord ‘aards’ is, dat het op zichzelf geen negatief woord is, maar dat je het wel goed negatief kunt laden. In die zin is het in het Nederlands een goed equivalent van het Griekse *sarx*, dat ook neutraal kan worden gebruikt, maar door Paulus soms sterk negatief wordt geladen.
- 3) ‘Aards’ blijft dichter bij de fysieke betekenis van *sarx* dan opties als ‘zondige natuur’ of ‘het zondige ik’.
- 4) ‘Aards’ roept het antoniem ‘hemels’ op. Dat heeft ‘aards’ gemeen met *sarx*, dat in de Bijbel gebruikt wordt in de tegenstelling tussen God en mens, tussen het aardse en het hemelse. De tegenstelling tussen *sarx* en *pneuma* voegt zich in dit basisschema.²⁸
- 5) ‘Aards’ en ‘werelds’ is in de NBV al op een vergelijkbare manier ingezet. ‘Aardse’ als vertaling van het Griekse woord *epigeios* staat in het Nieuwe Testament tegenover het hemelse (Johannes 3:12, 1 Korintiërs 15:40, 2 Korintiërs 5:1) en krijgt in bepaalde contexten een zeer negatieve kleur (Filippenzen 3:19, Jakobus 3:15). ‘Aardse’ als vertaling van een uitdrukking met *sarx* komt al voor in de NBV,

📷 Hooi werd geassocieerd met wereldse zaken. Jheronimus Bosch, *De Hooiwagen* (middenpaneel) © San Lorenzo de El Escorial.

zij het in een relatief neutrale context: ‘zijn aardse lichaam’ (Kolossenzen 1:22), ‘uw aardse meester’ (Kolossenzen 3:22, Efeziërs 6:5), ‘zijn aardse leven’ (1 Petrus 4:1).²⁹ Er is zelfs een geval waarin *sarx* tegenover *pneuma* staat (‘hun leven op aarde’ versus ‘in de geest’, 1 Petrus 4:6). Daarnaast is voor een uitdrukking met *sarx* het synoniem ‘wereldse’ of ‘van de wereld’ in negatieve zin gebruikt (2 Korintiërs 5:16, 10:3, Efeziërs 2:3). Ook deze wereld staat veelal aan de verkeerde kant van de streep (bijvoorbeeld Johannes 18:36, Romeinen 12:2, Galaten 1:4, Titus 2:12); ‘aardse zaken’ staan tegenover de zaak van de Heer (1 Korintiërs 7:33-34). Ook de natuur fungeert in de NBV trouwens als antoniem voor de Geest (Galaten 4:23, 29).

Vanzelfsprekend is de keuze voor ‘aards’ als overkoepelend begrip niet de gouden formule waarmee alle problemen kunnen worden opgelost. Is ‘aards’ niet een veel te breed en neutraal begrip? Bestaat het gevaar niet dat men ‘aards’ gaat opvatten alsof Paulus de fysieke werkelijkheid afwijst of minderwaardig acht? Haal je er geen verkeerd dualisme mee binnen?

Naar het oordeel van de revisoren van de NBV wegen de mogelijke nadelen van ‘aards’ niet op tegen de voordelen. Ten eerste wordt ‘aards’ op de mens betrokken door de bijgevoegde substantieven en bezittelijke voornaamwoorden. ‘Aards’ wordt bovendien negatief geladen door de tegenstelling met de Geest. Ten tweede sluit ‘aards’ aan bij taalgebruik dat al in de NBV aanwezig is en dat nooit tot kritiek heeft geleid: kennelijk is het voor lezers vanuit de context duidelijk wat er bedoeld wordt. Ten derde kunnen dezelfde bezwaren ingebracht worden tegen de keuze van Paulus zelf voor *sarx*, en gelden veel bezwaren net zo goed bij de alternatieven.

VI. *Sarx* in de NBV21

In deze sectie bespreek ik de vertaaloplossingen voor de gevallen van *sarx* die in Galaten en Romeinen tegenover *pneuma* staan. Daarna komen de gevolgen voor andere teksten aan de orde. De teksten uit Galaten en Romeinen staan in het bijgevoegde kader op de volgende pagina’s.

Galaten 3:3 en 5:13-6:10 in de NBV21

3³ Bent u werkelijk zo dwaas dat u, terwijl u met de Geest begon, nu weer uitkomt bij **het aardse**?

Leven door de Geest

5¹³ Broeders en zusters, u bent geroepen om vrij te zijn. Misbruik die vrijheid niet om **uw aardse begeerten** vrij spel te geven, maar dien elkaar in liefde,¹⁴ want de hele wet is vervuld in één uitspraak: ‘Heb uw naaste lief als uzelf.’¹⁵ Maar wanneer u elkaar aanvliegt en verscheurt, pas dan maar op dat u niet door elkaar wordt verslonden.¹⁶ Ik zeg u dus: laat u leiden door de Geest, dan zult u niet toegeven aan **aardse begeerten**.¹⁷ **De aardse begeerte** gaat in tegen de Geest, en wat de Geest verlangt gaat in tegen **de aardse begeerte**. Het een is in strijd met het ander, en u kunt dus niet zomaar doen wat u wilt.¹⁸ Maar wanneer u door de Geest geleid wordt, bent u niet onderworpen aan de wet.¹⁹ De praktijken waartoe **de aardse begeerte** aanzet zijn bekend: ontucht, zedeloosheid en losbandigheid,²⁰ afgoderij en toverij, vijandschap, tweespalt, jaloezie en woede, gekonkel, geruzie en rivaliteit,²¹ afgunst, bras- en slemppartijen, en nog meer van dat soort dingen. Ik herhaal de waarschuwing die ik u al eerder gaf: wie zich aan deze dingen overgeven, zullen geen deel hebben aan het koninkrijk van God.²² Maar de vrucht van de Geest is liefde, vreugde en vrede, geduld, vriendelijkheid en goedheid, geloof,²³ zachtmoedigheid en zelfbeheersing. Er is geen wet die daar iets tegen heeft.²⁴ Wie Christus Jezus toebehoort, heeft zijn **aardse natuur** met alle hartstocht en begeerte aan het kruis geslagen.²⁵ Als we leven door de Geest, laten we de Geest dan ook volgen.²⁶ Laten we elkaar niet uit eigenwaan de voet dwars zetten of een kwaad hart toedragen.

6¹ Broeders en zusters, wanneer u merkt dat een van u een misstap heeft begaan moet u, die door de Geest geleid wordt, hem zachtmoedig weer op het rechte pad brengen. Pas op dat u ook zelf niet tot misstappen wordt verleid.² Draag elkaars lasten, zo brengt u de wet van Christus tot vervulling.³ Wie denkt dat hij iets is terwijl hij niets is, bedriegt zichzelf.⁴ Laat iedereen zijn eigen daden toetsen, dan heeft hij misschien iets om trots op te zijn, zonder zich er bij anderen op te laten voorstaan.⁵ Want ieder mens draagt zijn eigen verantwoordelijkheid.⁶ Wie onderwezen wordt in het evangelie,

moet al het goede dat hij bezit met zijn leermeester delen.

⁷ Vergis u niet, God laat niet met zich spotten: wat een mens zaait, zal hij ook oogsten. ⁸ Wie zaait op de akker van zijn **aardse natuur**, zal verderf oogsten, maar wie zaait op de akker van de Geest, oogst eeuwig leven. ⁹ Laten we daarom het goede doen, zonder op te geven, want als we niet verzwakken zullen we oogsten wanneer de tijd daarvoor gekomen is. ¹⁰ Laten we dus, in de tijd die ons nog rest, voor iedereen het goede doen, vooral voor onze geloofsgenoten.

Romeinen 7:5-6, 7:13-8:13 in de NBV21

⁷ ⁵ Toen we nog **volgens aardse maatstaven** leefden, werd heel ons doen en laten beheerst door de zondige hartstochten die de wet in ons opriep, en droegen we alleen vrucht voor de dood.

⁶ Maar nu zijn we bevrijd van de wet, waaraan we geketend waren; we zijn dood voor de wet, zodat we niet meer de oude orde van de wet dienen, maar de nieuwe orde van de Geest.

¹³ Is het dan het goede dat mij heeft gedood? Natuurlijk niet, het is de zonde, die van het goede gebruikgemaakt heeft om mij te doden. Zo toonde de zonde haar ware gezicht en werd ze door het gebod te gebruiken nog slechter dan ze al was. ¹⁴ Wij weten immers dat de wet het werk van de Geest is, maar door **mijn aardse natuur** ben ik overgeleverd aan de zonde. ¹⁵ Ik begrijp zelf niet wat ik doe, want ik doe niet wat ik wil, ik doe juist wat ik haat. ¹⁶ Maar wanneer mijn daden in strijd zijn met mijn wil, erken ik dat de wet goed is. ¹⁷ Dan ben ik het niet meer die handelt, maar de zonde die in mij woont. ¹⁸ Immers, ik besef dat in mij, in **mijn aardse natuur**, het goede niet aanwezig is. Ik wil het goede wel, maar het goede doen kan ik niet.

¹⁹ Want ik doe niet wat ik wil, het goede, maar juist wat ik niet wil, het kwade, dat doe ik. ²⁰ Maar wanneer mijn daden in strijd zijn met mijn wil, ben ik daar niet meer zelf de oorzaak van, maar de zonde die in mij woont. ²¹ Ik ontdek in mezelf dus de wetmatigheid dat het kwade zich aan mij opdringt, ook al wil ik het goede doen. ²² Innerlijk stem ik vol vreugde in met de wet van God, ²³ maar in alles wat ik doe zie ik die andere wet. Hij voert strijd tegen de wet waarmee ik met mijn verstand instem en maakt van mij, in heel mijn doen en laten, een gevangene van de wet van de zonde. ²⁴ Wie zal mij, ongelukkig mens, redden uit dit bestaan dat beheerst wordt door de dood?

²⁵ God zij gedankt, die ons redt door Jezus Christus, onze Heer. Want aan mezelf overgelaten onderwerp ik me weliswaar met mijn verstand aan de wet van God, maar door mijn **aardse natuur** onderwerp ik me aan de wet van de zonde.

Leven door de Geest

8 ¹ Dus wie in Christus Jezus zijn, worden niet meer veroordeeld. ² De wet van de Geest die in Christus Jezus leven brengt, heeft u immers bevrijd van de wet van de zonde en de dood. ³ Want waartoe de wet niet in staat was, machteloos als hij was door **onze aardse natuur**, dat heeft God tot stand gebracht. Vanwege de zonde heeft Hij zijn eigen Zoon als mens in **dit** zondige **bestaan** gestuurd; zo heeft Hij in **dit bestaan** met de zonde afgerekend, ⁴ opdat alles wat de wet eist in ons tot vervulling wordt gebracht. Wij leven immers niet **volgens aardse maatstaven**, maar volgens die van de Geest. ⁵ Wie beheerst wordt door **het aardse**, streeft **aardse zaken** na, maar wie beheerst wordt door de Geest, streeft na wat de Geest wil. ⁶ Het **aardse** streven leidt tot de dood, maar het streven waartoe de Geest aanzet leidt tot leven en vrede. ⁷ Het **aardse** streven staat vijandig tegenover God, want het onderwerpt zich niet aan zijn wet en is daar ook niet toe in staat. ⁸ Wie beheerst wordt door **het aardse**, kan God niet behagen. ⁹ U daarentegen wordt beheerst door de Geest, want de Geest van God woont in u. Iemand die de Geest van Christus niet heeft, behoort Christus ook niet toe. ¹⁰ Als Christus echter in u leeft, is uw lichaam weliswaar door de zonde ten dode opgeschreven, maar de Geest schenkt u leven, omdat u door God rechtvaardig bent verklaard. ¹¹ Want als de Geest van Hem die Jezus uit de dood heeft opgewekt in u woont, zal Hij die Christus heeft opgewekt ook uw sterfelijk lichaam levend maken door zijn Geest, die in u woont. ¹² Broeders en zusters, we zijn dus niet langer gebonden aan **het aardse**, om **volgens aardse maatstaven** te leven. ¹³ Als u wel **zo** leeft, zult u zeker sterven. Als u echter uw zondige praktijken doodt door de Geest, zult u leven.

Galaten

Galaten 3:3 is de eerste tekst waarin *sarx* tegenover *pneuma* wordt geplaatst. In de NBV21 is het meteen duidelijk dat 'het aardse' tegenpool is van 'de Geest'. Paulus karakteriseert de wet en de besnijdenis negatief; de lezer kan een verband leggen met de armzalige machten van deze door het kwaad beheerste wereld (Galaten 1:4, 4:3, 9-10).³⁰

In Galaten 5:13 en 16 gaat het om *sarx* als kracht in de mens die vooral tot uiting komt in begeerte. Daarom kiezen we hier voor '(uw) aardse begeerten'. In Galaten 5:17 en 19 personifieert Paulus de *sarx* tot een mentaliteit van begeerte. Hier werkt het enkelvoud 'aardse begeerte' goed. In Galaten 5:24 wordt van *sarx* gezegd dat deze vergezeld gaat van hartstocht en begeerte. Hier en in Galaten 6:8 gaat het om de aardse hoedanigheid van de mens: 'zijn aardse natuur'.

Romeinen 7-8

Het bestaan dat gekenmerkt werd door zonde, hartstochten, wet en dood, noemt Paulus 'bestaan/leven in de *sarx*' (Romeinen 7:5). Het gaat hier om de bovenindividuele aardse norm die het concrete, lijfelijke menselijke handelen bepaalt. We kiezen daarom voor: 'Toen we nog volgens aardse maatstaven leefden...'. 'Aardse maatstaven' past ook goed in Romeinen 8:4.

In Romeinen 7:14 is de NBV met 'door mijn natuur' al redelijk duidelijk. Door 'aardse' toe te voegen, wordt dit vers beter geïntegreerd in het grotere geheel en krijgt de 'natuur' de hier bedoelde negatieve kwalificatie mee. In Romeinen 7:18 en 25 werkt 'mijn aardse natuur' ook goed als aanduiding van de hoedanigheid van de aardse mens.

In Romeinen 8:3 gebruikt Paulus drie keer het woord *sarx*. De NBV heeft het tweede geval, 'zondige *sarx*' uitstekend opgelost: 'dit zondige bestaan'. Daarop sluit het derde geval met 'dit bestaan' goed aan. Aanvankelijk wilden we het eerste geval van *sarx* in dit vers heel expliciet vertalen: '... het aardse bestaan onder de zonde'. Maar dit werd als te uitleggerig ervaren. Uiteindelijk is gekozen voor een vereenvoudiging van 'de aardse natuur van de mens': 'onze aardse natuur'.

Na Romeinen 8:4 ('volgens aardse maatstaven', zie bij Romeinen 7:5) volgt in Romeinen 8:5-8 een compacte serie tegenstellingen tussen mensen van wie het handelen beheerst wordt door *sarx* of *pneuma*. Hier werkt de compacte weergave 'het aardse' uitstekend als tegenpool. In Romeinen 8:5b (*ta tēs sarkos*) is dat geconcretiseerd als 'aardse zaken'.

In Romeinen 8:12-13 is de NBV erg vlak met 'we hoeven ons niet langer te laten leiden door onze eigen wil'. In de NBV21 komt scherper uit dat het hier gaat om vrijheid van de verplichtingen aan de *sarx*, kortweg 'het aardse', omdat het geen zeggenschap meer over ons heeft. Door

conform de brontekst te eindigen met ‘om volgens aardse maatstaven te leven’, sluit vers 12 niet alleen goed aan bij het gedeelte Romeinen 8:4-8, maar ontstaat er ook een omlijsting met Romeinen 7:5.

Overige teksten met *sarx*

Er zijn meer teksten met *sarx* die bij de revisie van de NBV zijn aangepakt. Paulus’ oproep ‘geef niet toe aan uw eigen wil, die begeerten in u opwekt’ in Romeinen 13:14 luidt nu in de NBV21: ‘laat u niet meeslepen door uw aardse natuur met haar begeerten’. In Efeziërs 2:3 is ‘wereldse begeerten’ gehandhaafd, maar ‘alle zelfzuchtige verlangens’ veranderd in ‘alle aardse verlangens’.

In Galaten en Romeinen speelt *sarx* een hoofdrol in een theologisch betoog. Elders schrijft Paulus over ‘opscheppen conform *sarx*’ (2 Korintiërs 11:18) en ‘vertrouwen op *sarx*’ (Filippenzen 3:3-4). Dit staat weliswaar niet los van de betogen in Galaten en Romeinen, maar in 2 Korintiërs en Filippenzen is het vanuit de context mogelijk *sarx* heel concreet in te vullen. Het lexicon van Danker deelt deze teksten in bij de vijfde betekenis categorie (‘uiterlijke omstandigheden’), waarmee de zaken worden samengevat waarop Paulus zich laat voorstaan: zijn Joodse afkomst en daarnaast zijn vlekkeloze trouw aan de wet (Filippenzen) of zijn gezwoeg als apostel (2 Korintiërs). In deze twee gevallen past een variant met ‘aards’ niet goed.

In 2 Korintiërs 11:18 heeft de NBV *sarx* vertaald met ‘afkomst’: ‘Wanneer er zo velen zijn die zich op hun afkomst laten voorstaan, zal ik dat ook maar doen.’ Maar het gaat er ook om wat Paulus en zijn rivalen in hun optreden te bieden hadden. Daarom is in de NBV21 gekozen voor ‘afkomst en prestaties’: ‘Wanneer er zovelen zijn die zich laten voorstaan op hun afkomst en prestaties, zal ik dat ook maar doen.’ In Filippenzen 3:3b-4a heeft de NBV ‘Wij (...) laten ons voorstaan op Christus Jezus, niet op onszelf, hoewel ik redenen genoeg zou hebben om op mezelf te vertrouwen.’ Dit is een mogelijkheid, maar men dient te bedenken dat het ‘zelf’ waarvan hoog kan worden opgegeven dan betrekking heeft op Paulus’ curriculum vitae, het uiterlijke plaatje van wie Paulus is en wat hij heeft gedaan. Het contrast is niet tussen Christus en Paulus zelf, maar tussen Christus en de besnijdenis, inclusief alles waar de besnijdenis voor staat. In de NBV21 hebben we voor dezelfde oplossing gekozen als in 2 Korintiërs: ‘Wij (...) laten ons voorstaan op Christus Jezus, niet op afkomst en prestaties, hoewel ik alle redenen heb om daarop te vertrouwen.’

Ten slotte bespreek ik zeer beknopt 2 Korintiërs 10:1-4a, een goed voorbeeld van hoe Paulus met het begrip *sarx* speelt. Dit komt in de NBV21 beter naar voren.

¹ Ik, Paulus, die me volgens zeggen zo bedeesd gedraag wanneer ik bij u ben en alleen uit de verte flink tegen u doe, ik wil u bij de zachtmoedigheid en mildheid van Christus iets vragen: ² zorg ervoor dat ik bij u niet streng hoef op te treden tegen die paar mensen die denken dat we **uit zwakheid** handelen. Ik heb me dat zeker voorgenomen. ³ We leven wel **in deze wereld**, maar vechten niet **met de wapens van deze wereld**. ⁴ De wapens waarmee wij ten strijde trekken **dienen niet ons eigen belang**, maar zijn er om met hun kracht bolwerken te slechten voor God.

¹ Ik, Paulus, die me volgens zeggen zo bedeesd gedraag wanneer ik bij u ben en alleen uit de verte flink doe tegen u, ik doe een beroep op u in naam van de zachtmoedigheid en mildheid van Christus. ² Het ontbreekt mij allerminst aan zelfvertrouwen om, eenmaal bij u, streng te durven optreden tegen die paar mensen die denken dat we **uit zwakheid** handelen. Maar ik vraag u ervoor te zorgen dat dat niet nodig zal zijn. ³ We zijn weliswaar **zwak, zoals alle mensen**, maar we vechten niet **met aardse middelen**. ⁴ De wapens waarmee wij ten strijde trekken zijn niet **de wapens van deze wereld**; ze zijn zo krachtig dat ze bolwerken kunnen slechten voor God.

De mening van anderen over Paulus is dat hij conform *sarx* zou handelen. Dit slaat op zijn zwakke optreden tegenover het krachtige optreden van zijn rivalen. Vandaar ‘uit zwakheid’ (2 Korintiërs 10:2). In 2 Korintiërs 10:3a geeft Paulus toe dat hij ‘in *sarx* wandelt’. In de NBV is het niet zo duidelijk hoe vers 3 aansluit op vers 2, maar in de NBV21 is ‘zwak’ herhaald. Na ‘zwak, zoals alle mensen’ is het een kleine stap naar ‘met aardse middelen’ voor ‘conform *sarx*’ (2 Korintiërs 10:3b). Hier kon ‘aardse’ goed worden ingezet. De formulering van de NBV in 2 Korintiërs 10:3b, ‘de wapens van deze wereld’, kon vervolgens gebruikt worden voor de *sarkikos* wapens in 2 Korintiërs 10:4 (NBV: ‘De wapens (...) dienen niet ons eigen belang’). ‘Ons eigen belang’ in de NBV is een invulling die vanuit de bredere context wel verdedigbaar is, maar de formulering in de NBV21 sluit beter aan op de *sarx*-reeks en geeft bovendien het juiste contrast aan met ‘krachtig’.

Conclusie

Paulus' inzet van *sarx* als tegenpool van *pneuma* stelt de vertaler voor problemen, omdat dit geladen begrip geen voldoende dekkend equivalent heeft in het Nederlands. De verschillende dimensies van *sarx* dwingen de vertaler in elke context van het ingewikkelde betoog van Paulus een betekenis te expliciteren.

In de NBV21 hebben we ervoor gekozen om in Galaten 3:3 en 5:13-6:10 en in Romeinen 7:5-8:13 *sarx* weer te geven met 'het aardse' en met 'aardse' in combinatie met verschillende substantieven: aardse begeerte(n), aardse maatstaven, aardse natuur, het aardse streven, aardse zaken. Daarmee hebben we recht willen doen aan de motiefwerking van *sarx* tegenover *pneuma*. Deze teksten zijn een goed voorbeeld van de wijze waarop het principe van beperkte of slimme concordantie in de revisie van de NBV gestalte heeft gekregen. De keuze voor 'aards' als tegenpool van 'Geest' heeft bovendien als voordeel dat 'aards' onzes inziens dichterbij de zienswijze van Paulus komt dan de focus op 'eigen' en 'zelf' in de NBV. De vertaling van *sarx* in de NBV21 is niet de gouden formule die een eind maakt aan alle discussie, maar we zijn er wel van overtuigd dat het een verbetering is ten opzichte van de NBV. ■

Drs. Cor Hoogerwerf is specialist vertalen en exegese Nieuwe Testament bij het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap en werkte mee aan de NBV21.

NOTEN

- ¹ Dit artikel is mede gebaseerd op een aantal interne vertaalnotities in het kader van de revisie. Ik dank Bert Jan Lietaert Peerbolte (Vrije Universiteit Amsterdam) voor het meelesen met dit artikel.
- ² Het voorbeeld is ontleend aan Ineke Sluiter, Ton Kessels & Albert Rijksbaron (red.), *Grieks-Nederlands Woordenboek*, lemma *σάρξ*, online editie: <https://woordenboekgrieks.nl/browse/20922> (bezocht 17 februari 2021).
- ³ Lourens de Vries, 'Het eigene van De Nieuwe Bijbelvertaling. Uitgangspunten, methode, doelen' in: Klaas Spronk e.a. (red.), *De Bijbel vertaald. De kunst van het kiezen bij het vertalen van de bijbelse geschriften*, Zoetermeer/

Kapellen 2007, 11-30, aldaar 15-18, 22-26. In het Engelse taalgebied is er discussie of *sarx* met 'flesh' vertaald moet worden. Als dit in het Engels al problematisch is, dan is het dat in het Nederlands nog veel meer, want 'vlees' wordt bij ons overwegend gebruikt in de betekenis van het Engelse 'meat'. Zie Douglas Moo, 'Flesh in Romans. A Challenge for the Translator' in: Glen S. Scorgie, Mark L. Strauss & Steven M. Voth (eds.), *The Challenge of Bible Translation. Communicating God's Word to the World. Essays in Honor of Ronald F. Youngblood*, Grand Rapids 2003, 365-379.

⁴ Rochus Zuurmond, 'Sarx ("vlees") in Romeinen 8' in: Ad van Nieuwpoort e.a. (red.), *De beproeving. Over de nieuwe bijbelvertaling*, Kampen 2005, 170-171.

⁵ Jan Lambrecht, 'De vertaling van *sarx*' in: Spronk e.a. (red.), 405-421, aldaar 420.

⁶ De Vries, 24-26.

⁷ Deze indeling volgt het lemma *sarx* in Frederick W.A. Danker, *Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, Chicago/Londen 2001, 914-916 (derde editie, gebaseerd op de zesde editie van het woordenboek Bauer-Aland en op de voorafgaande Engelse edities van W.F. Arndt e.a.). Dit lexicon biedt overeenkomstig nieuwere taalkundige inzichten naast de opsomming van mogelijke vertalingen definities van elke woordbetekenis. Deze indeling is uiteraard niet rigide; de overgang tussen de categorieën is vloeiend.

⁸ Zie onder meer Rob van Houwelingen, 'Nieuw, Herzien of Naardens?' in: Jaap van Dorp & Tineke Driehuisen (red.), *Heilige tekst in onze taal. Bijbelvertalen voor gereformeerd Nederland*, Heerenveen 2006, 45-60. Een aantal afwijzende reacties worden genoemd in Rieuwerd Buitenwerf, 'De vertaling van het woord *sarx* in Johannes 1' in: *Met Andere Woorden* 25/2 (2006), 3-10.

⁹ Zo ook De Vries, 25-26, en vergelijk Buitenwerf, 3-10.

¹⁰ John M.G. Barclay, *Paul and the Gift*, Grand Rapids, Michigan, 2015, 507.

¹¹ Michael Wolter, *Der Brief an die Römer 1: Röm 1-8*, Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament 6/1, Neukirchen-Vluyn/Ostfildern 2014, 460. Dit is ook heel duidelijk in Kolossenzen, waar zondig gedrag zo wordt aangeduid: 'Doodt dan de leden, die op de aarde zijn: hoerij, onreinheid, hartstocht, boze begeerte en de hebzucht ...' (Kolossenzen 3:5, NBG 1951).

¹² Wolter, 445, 454.

¹³ Lorenzo Scornaienchi, *Sarx und Soma bei Paulus. Der Mensch zwischen Destruktivität und Konstruktivität*, *Novum Testamentum et Orbis Antiquus/ Studien zur Umwelt des Neuen Testaments* 67, Göttingen 2008, 288, 295, 298, 316. Beschikbaar op https://digi20.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb00083394_00002.html (bezoekt op 15 februari 2021). Zie ook Sarah Harding, *Paul's Eschatological Anthropology. The Dynamics of Human Transformation*, Minneapolis 2015, 76, 79-80.

- ¹⁴ Wolter, 418-419. Dit geldt ook voor het gebruikelijke Griekse woord voor lichaam (*sóma*).
- ¹⁵ Scornaienchi, 307-330.
- ¹⁶ Martinus C. de Boer, *Galatians. A Commentary*, The New Testament Library, Louisville, Kentucky, 2011, 337.
- ¹⁷ Jörg Frey, 'Die paulinische Antithese von "Fleisch" und "Geist" und die palästinisch-jüdische Weisheitstradition' in: *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 90/1-2 (1999), 45-77, hier 57-61. Zie in 4Q Wijsheidsgeschrift 4Q418 fr. 81:1-2, 4Q416 fr. 1:11-12, 4Q417 fr. 2, kol. 1:15-18. Dit geschrift kan net als de oorspronkelijke Hebreeuwse versie van de Wijsheid van Jezus Sirach aan kringen rond de tempel in Jeruzalem verbonden worden.
- ¹⁸ Het is goed mogelijk dat Paulus in Galaten het begrip *sarx* uitkoos voor de negatieve pool van deze tegenstelling omdat *sarx* geassocieerd kan worden met besnijdenis en natuurlijke afstamming (Galaten 3:3).
- ¹⁹ Harding spreekt van een transformatieve antropologie, die is ingebed in een transformatieve kosmologie.
- ²⁰ Vergelijk Frey, 73-74; Wolter, 418-419.
- ²¹ Michael Wolter, *Paulus. Ein Grundriss seiner Theologie*, Neukirchen-Vluyn 20152, 176.
- ²² De typering van *sarx* in deze alinea is gebaseerd op de omschrijvingen in Scornaienchi, 353; De Boer, 339; Barclay, 426-427, 506-507. Volgens onder anderen De Boer, 337, is *sarx* een kosmische macht, maar zie Barclay, 427; Scornaienchi, 294, 340; Harding, 76-79.
- ²³ Zie Jakob van Bruggen, *Romeinen. Christenen tussen stad en synagoge*, Commentaar op het Nieuwe Testament, derde serie, Kampen 2006, 117.
- ²⁴ Jan Lambrecht, *De Nieuwe Bijbelvertaling. Brontekstgetrouw?*, Antwerpen 2005, 84; Lambrecht, 'De vertaling van *sarx*', 409-417.
- ²⁵ Vergelijk de kritiek van Zuurmond, 170-171.
- ²⁶ Vergelijk De Vries, 24-25.
- ²⁷ Matthijs de Jong, 'De vertaling van *sarx* in Romeinen 7-8 – denkt u mee?' op debijbel.nl (<https://debijbel.nl/bericht/de-vertaling-van-sarx-in-romeinen-7-8-denkt-u-mee>); Nederlands Bijbelgenootschap, 'Matthijs de Jong over *Sarx* - De NBV revisie', <https://vimeo.com/333535250> (beide adressen bezocht op 19 februari 2021).
- ²⁸ Wolter, *Paulus*, 176.
- ²⁹ Vergelijk ook Galaten 2:20: 'mijn leven hier op aarde'.
- ³⁰ In Galaten 4:29 staat ook *sarx* tegenover *pneuma*, maar daar werkt de vertaling 'krachtens de natuur' het beste.

‘De vertaling is nauwkeuriger en daarmee betrouwbaarder geworden’

*Interview met
Mirjam van der Vorm-Croughs*

Interview: Peter Siebe

📷 Carla Manten.

Mirjam van der Vorm-Croughs werkt als bijbelwetenschapper bij het NBG. Bij de revisie van de Nieuwe Bijbelvertaling was zij onder meer verantwoordelijk voor de tekstkritiek van het Oude Testament. Een vraaggesprek over haar ervaringen en de waarde van tekstkritiek.

Jouw specialiteit is 'de tekstkritiek van het Oude Testament'.

Wat houdt dat in?

Dat gaat over de Hebreeuwse brontekst van het Oude Testament. Vertalingen van het Oude Testament zijn gebaseerd op de zogenaamde Masoretische tekst (MT). Dat is de Hebreeuwse tekst van de Bijbel die door de Masoreten – middeleeuwse Joodse geleerden – is overgeleverd. Binnen het jodendom en christendom geldt dit als de brontekst van de Hebreeuwse Bijbel, ons Oude Testament. Ook de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) volgt doorgaans deze tekst, maar wijkt daar in bepaalde gevallen van af. Dat gebeurt met name wanneer een woord of zin in de Masoretische tekst zo onbegrijpelijk of onwaarschijnlijk is dat we ervan uit kunnen gaan dat er tijdens de overlevering iets is misgegaan: er is een foutje in de tekst geslopen. Twee letters zijn bijvoorbeeld verwisseld, of er is een woord weggevallen. In zulke gevallen kijken we of de correcte tekst, dus zonder dat foutje, teruggevonden kan worden in andere Hebreeuwse handschriften, zoals de Dode Zee-rollen uit Qumran of in de alleroudste vertalingen van deze bijbelboeken.

Dat klinkt als een hoop zoekwerk.

Dat is het ook. Gelukkig hoef ik dit als bijbelvertaler niet op eigen houtje te doen. Er bestaan goede handboeken en een aantal jaar geleden heeft een internationaal wetenschappelijk comité alle tekstuele kwesties doorgewerkt en becommentarieerd. In vier dikke delen worden ze besproken, met een advies erbij aan vertalers of ze beter de MT kunnen volgen of juist een variant. Maar dan nog is het vaak een hele puzzel. Zeker omdat de geleerden elkaar soms tegenspreken.

Met welke talen krijg je dan te maken?

Ten eerste met het Hebreeuws, de taal van het Oude Testament en van de Dode Zee-rollen. Verder met de talen van de oudste bijbelvertalingen: de Griekse Septuaginta, de Latijnse Vulgata, de Syrische Pesjitta en de Aramese Targoem. Het kwam goed uit dat ik niet alleen als oudtestamenticus ben opgeleid, maar ook andere Semitische talen heb geleerd, zoals Aramees en Syrisch.

Welke rol speelde de tekstkritiek bij de revisie van de NBV?

Onderdeel van de revisie was het controleren van de tekstkritische beslissingen van de NBV. Dus alle gevallen waarin de vertalers zijn afgeweken van de MT. Het ging om een dubbele controle. De eerste vraag was: is de afwijking terecht, is het nodig om hier een andere tekst dan de MT te vertalen? En als dat zo was, kwam de tweede vraag: is de kwestie op de juiste manier verantwoord in een voetnoot bij de vertaling?

En, viel er iets te verbeteren?

Absoluut! Voor we met de revisie begonnen, wisten we al dat er op dit punt veel te verbeteren viel. Tijdens het NBV-traject waren er geen harde afspraken gemaakt over wanneer de vertalers mochten afwijken van de MT. Dat leidde tot verschil in aanpak. Voor de revisie hebben we wél een heldere richtlijn gekozen: waar mogelijk volgen we de MT, tenzij die een onzinnige tekst biedt én de fout makkelijk te verklaren valt. Aan de hand van die vuistregel hebben we alle gevallen tegen het licht gehouden. In zo'n vijftig gevallen bleek er geen goede reden te zijn om af te wijken van de MT.

Veel minder afwijkingen dus, dat betekent heel wat minder voetnoten in de NBV21?

Nee, dat niet. Want er was meer aan de hand. Natuurlijk kon nu een flink aantal voetnoten worden geschrapt. Maar er kwamen óók een hoop nieuwe voetnoten bij. In een aantal gevallen bleek de NBV namelijk af te wijken van de MT zonder dat dit in een voetnoot was verantwoord. Als de afwijking terecht was kon de vertaling hetzelfde blijven, maar dan wel met voetnoot. Bovendien moesten alle voetnoten worden gecheckt – kloppen de details, noemen ze de juiste tekstgetuigen? Ook op dit punt viel er nog veel te verbeteren. Allemaal details natuurlijk, maar voor een nauwkeurige vertaling is ieder detail van belang. Tot slot hebben we, nu we toch bezig waren, de vaste formule van de tekstkritische voetnoten aangepast. Het is nu allemaal iets genuanceerder geformuleerd.

Dat alles was vast een enorme klus.

Het kostte inderdaad veel tijd om alles precies goed te krijgen, maar gelukkig ben ik goed thuis in dit werk. Daardoor kon ik dit doen voor het hele Oude Testament, naast mijn werk als revisor van een aantal bijbelboeken. Ik ben heel blij en dankbaar dat we hiervoor tijdens de revisie de gelegenheid hebben gekregen. Ook al leest de gemiddelde bijbellezer dit soort voetnoten niet – het punt is dat de vertaling nauwkeuriger is geworden en daarmee betrouwbaarder.

Met welk voorbeeld uit de NBV21 ben je blij?

Een mooi voorbeeld is Jesaja 1:31. De MT heeft, letterlijk vertaald: 'De sterke zal worden tot kaf, en zijn werk tot een vonk'. Dat is een zinnige tekst, die goed past binnen het boek Jesaja. Daarin komt vaker het thema voor van de sterke of machtige die zwak wordt. Toch heeft de NBV de Hebreeuwse tekst hier gewijzigd, en heeft 'Verworven schatten worden tot kaf...'. Ter onderbouwing hiervan noemt de voetnoot van de NBV een Qumran-handschrift, maar bij nader inzien klopt dat niet. Het bewuste Qumran-handschrift biedt geen overtuigende steun voor een lezing met '(verworven) schatten'. In de NBV21 hebben we de MT gevolgd, en vertaald met: 'Machtigen worden als kaf en wat ze verricht hebben als een vonk'.

Zomaar kunnen persoonlijke ideeën van een vertaler de vertaling binnensluipen.

Waarom is dit detailwerk belangrijk?

Als je geen duidelijke richtlijn hanteert, leidt dat tot verschillende aanpakken, 'ieder doet wat goed is in zijn ogen'. Dan kunnen ook zomaar de persoonlijke ideeën en theorieën van een vertaler in de vertaling sluipen. Daarom is het belangrijk om duidelijke afspraken te maken, om tekstwijzigingen zo veel mogelijk te beperken, en om noodzakelijke wijzigingen zorgvuldig te verantwoorden. Dat alles hebben we nu gedaan.

Kun je daarmee zeggen dat de NBV21 een hechtere basis heeft dan de NBV 2004?

Ja, dat lijkt me wel. De basis voor de vertaling van het Oude Testament was en is de Masoretische tekst. De NBV21 volgt vaker de MT dan de NBV deed. En als we er, om goede redenen, toch van zijn afgeweken, hebben we dat nauwgezet verantwoord in de voetnoten. Ik denk dat dit precies is wat iedere lezer van een goede vertaling mag verwachten – ook de lezer aan wie al die details voorbijgaan. ■

Dr. Mirjam van der Vorm-Croughs is specialist vertalen en exegese Oude Testament bij het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap en werkte mee aan de NBV21.

Drie tekstkritische verbeteringen

Keuze van Mirjam van der Vorm-Croughs

Spreuken 31:21

- NBV: Niemand in haar huis hoeft sneeuw te vrezzen, zij heeft hen allen warm* gekleed. * *Warm – Voorgestelde lezing ondersteund door de Septuaginta en de Vulgata. MT: ‘in scharlaken’.*
- NBV21: De sneeuw zal haar gezin niet deren: zij heeft hen in scharlaken gekleed.

Jesaja 23:10

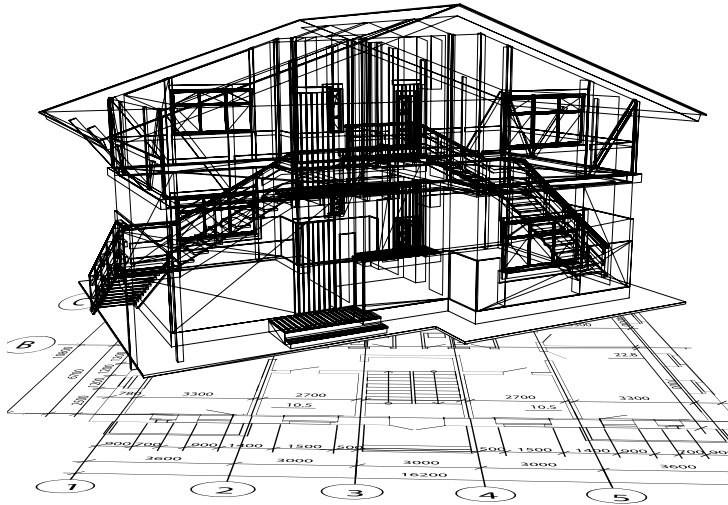
- NBV: Ga nu het land bewerken,* Tarsis, zoals de boeren langs de Nijl, want je scheepswerven zijn gesloten. * *Ga nu het land bewerken – Volgens een Qumran-handschrift en de Septuaginta. MT: ‘Ga door het land heen’.*
- NBV21: Trek landinwaarts, bewoners van Tarsis, zoals de Nijl Egypte doorkruist, want de zee biedt geen zekerheid meer.

Jeremia 15:11-12

- NBV: HEER, ik heb voor hen toch tot u gebeden,* voor hen gepleit in tijden van rampspoed en nood? Maar het ijzer en het brons uit het noorden doen hun vernietigend werk.’ * *HEER, ik heb voor hen toch tot u gebeden – Voorgestelde lezing ondersteund door de Septuaginta. MT: ‘De HEER zei: “Ik zal u zeker bevrijden!”*
- NBV21: De HEER zei: ‘Heb Ik je niet steeds gered, je tegen de vijand bijgestaan in tijden van rampspoed en nood? Kan ijzer soms gebroken worden, het ijzer en brons uit het noorden?’

De revisie als vertaalwetenschappelijk avontuur

Tineke Bol-Driehuizen en Lourens de Vries

Wat kunnen we zeggen over de revisie van de Nieuwe Bijbelvertaling vanuit vertaalwetenschappelijk perspectief? Herkenbaarheid en continuïteit zijn daarbij sleutelwoorden. Dit artikel belicht een aantal belangrijke oorspronkelijke kenmerken van de Nieuwe Bijbelvertaling en onderzoekt hoe daarmee in de revisie is omgegaan. Daarbij wordt aan de hand van concrete vertaalvoorbeelden geïllustreerd hoe de NBV21 zich verhoudt tot de Nieuwe Bijbelvertaling en haar uitgangspunten.

📷 Emaria/Depositphotos.

Grote teksten uit ons culturele erfgoed worden meestal opnieuw vertaald – niet gereviseerd. Bij bijbelvertalingen ligt dat anders: die krijgen vaak wél een revisie. Wat komt daarbij kijken?

De vertaalwetenschap heeft zich weinig beziggehouden met de studie van revisies van vertalingen. Dat is niet zo verwonderlijk, want andere grote teksten van ons culturele erfgoed worden eerder opnieuw vertaald dan gereviseerd. Bij revisie staan herkenbaarheid en continuïteit voorop. Een nieuwe vertaling daarentegen kan wel gebruikmaken van, en aansluiten bij eerdere vertalingen, maar de herkenbaarheid daarvan speelt meestal geen rol. Vertalers zijn eerder geneigd de verschillen met andere vertalingen te benadrukken, zeker als die nog op de markt zijn. Anders dan vertalingen van seculiere teksten, raken bijbelvertalingen veelal nauw verbonden met de identiteit van leesgemeenschappen. Wie lange tijd een bepaalde bijbelvertaling gebruikt, raakt er steeds meer mee vertrouwd. Een vertaling die die positie verworven heeft, verdient het om goed onderhouden te worden. Een revisie biedt de kans om de vertrouwde vertaling te vernieuwen en te verbeteren, zodat die weer jaren meekan en wellicht nog beter aan haar doel beantwoordt.

In dit artikel zoeken we naar antwoorden op de vragen: Wat komt er kijken bij het reviseren van een tekst? Wat zijn de oorspronkelijke kenmerken van de vertaling en hoe ‘werkt’ de revisie? Dat laatste is het beste te illustreren met concrete revisievoorbelden. Die staan in de kaders bij de tekst. Zo is steeds een vertaalwetenschappelijk uitgangspunt verbonden met voorbeelden uit de praktijk.

Wat komt er kijken bij reviseren?

Je kunt een bijbelvertaling vergelijken met een zorgvuldig opgebouwd bouwwerk. Bij revisie daarvan mogen onderdelen gerestaureerd worden, maar het gebouw als zodanig moet herkenbaar blijven. Dus anders dan bij het (opnieuw) vertalen van de Bijbel, liggen bij het reviseren van een bijbelvertaling de kaders en uitgangspunten al vast. Dat maakt reviseren een ingewikkelde operatie waarbij op veel borden tegelijk moet worden geschaakt. Er is immers het risico dat een verbetering op het ene terrein een verslechtering op andere terreinen oplevert. Het kan ook dat de verbetering niet past in het stilistische kleed van de vertaling of dat de revisie te fragmentarisch wordt aangepakt en de verbetering niet wordt doorgevoerd in vergelijkbare teksten.

Toen de revisoren van de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) aan het werk gingen, konden ze niet bouwen op uitgebreide wetenschappelijke beschrijvingen van revisie in vakliteratuur.¹ Wel hadden ze ten opzichte van hun voorgangers in de revisiegeschiedenis twee voordelen. In de eerste plaats een digitale, goed geordende en goed ontsloten database met heel veel commentaren van gebruikers en lezers van de NBV.² De revisoren keken zo door duizenden ogen naar het gebouw van de tekst.

In de tweede plaats hadden ze de beschikking over gespecialiseerde vertaalsoftware (zoals Paratext) die bij allerlei revisiewerkzaamheden ingezet kon worden om dat enorme gebouw in al zijn uithoeken en verdiepingen in beeld te krijgen, om fouten, oneffenheden en inconsistenties op te sporen maar ook (en vooral) om balans en maatvoering bij de uitvoering van verschillende vertaalstrategieën in samenhang te bezien. Dat betekent dat soms op zichzelf goede vertaalkeuzes herzien werden, om wat de NBV wilde zijn voor haar lezers nog beter uit de verf te laten komen.

Revisievoorbeeld

Een voorbeeld daarvan is 1 Koningen 8, het smeekgebed van Salomo bij de inwijding van de tempel. Vanaf vers 30 lezen we in de NBV zeven keer de woorden ‘aanhoor ons’ (of ‘aanhoor hen’ of ‘hem’). Deze vertaalkeuze heeft veel kritiek opgeroepen. Vanuit vertaaloverwegingen is de keuze voor ‘aanhoor’ goed te verdedigen. Het is correct Nederlands en terug te vinden in de Van Dale. Het is hier bovendien ingezet om een tekstkenmerk van het Hebreeuws weer te geven. In dit gebed wordt het (heel gewone) werkwoord *sjema*, ‘luisteren’, frequent gebruikt, maar in deze zeven gevallen in een opvallende, herkenbare constructie. Daardoor spelen deze woorden in de structuur van de tekst een belangrijke rol als refrein.

Ondanks uitleg van deze argumenten is steeds weer gebleken dat de bedoeling niet goed overkomt bij de lezer. Daarnaast merkten we een verschuiving in het Nederlands op: terwijl ‘aanhoren’ in de bedoelde betekenis in Van Dale’s 13e editie (1999) nog als ‘literair’ wordt aangeduid, geldt het in de 15e editie (2015) alleen nog als ‘archaisch’. Reden dus om in de revisie van de NBV (NBV21) te zoeken naar een alternatief. Dat is gevonden in ‘luister’ in combinatie met ‘luister dan’.

>>

>> Dat is herkenbaar als terugkerend refrein en heeft als bijkomend voordeel dat het, net als *sjema* in het Hebreeuws, ook zonder object gebruikt kan worden.

NBV

³¹ Wanneer iemand een ander kwaad heeft gedaan en deze van hem eist dat hij een vervloeking over zichzelf uitspreekt, en wanneer hij dan naar uw altaar in deze tempel komt om zichzelf te vervloeken, ³² aanhoor hem dan vanuit de hemel en grijp in.

NBV21

³¹ Wanneer iemand een ander kwaad heeft gedaan en deze van hem eist dat hij een vervloeking over zichzelf uitspreekt, en wanneer hij dan naar uw altaar in deze tempel komt om zichzelf te vervloeken, ³² luister dan vanuit de hemel en grijp in.

Het bouwwerk

De NBV neemt, samen met de Willibrordvertaling, een middenpositie in tussen formeel-letterlijke vertalingen zoals de (Herziene) Statenvertaling en de Naardense Bijbel enerzijds en vertalingen die de nadruk leggen op begrijpelijkheid zoals de Groot Nieuws Bijbel en de Bijbel in Gewone Taal anderzijds.

Het verschil tussen deze twee uitersten zit hem niet in het aspect van de interpretatie. Letterlijke vertalingen moeten net zo goed voortdurend keuzes maken uit verschillende interpretatiemogelijkheden van de Hebreeuwse, Aramese en Griekse woorden, zinnen en constructies. Dat begint al meteen op de eerste bladzijde van de Bijbel. Vergelijk je de eerste verzen van Genesis 1 in verschillende letterlijke vertalingen, dan struikel je over de verschillende interpretaties van woorden en constructies.

De verschillen tussen vertalingen worden voor een belangrijk deel bepaald door de focus die een vertaling heeft. Vertalingen zijn een gekleurde bril en een venster tegelijk. Vanuit het venster van een letterlijke vertaling zoals de Naardense Bijbel kun je bijvoorbeeld goed zien dat bepaalde woorden terugkomen in de hele Bijbel, zoals de Hebreeuwse en Griekse woorden voor 'gezicht/aanschijn'. Die worden vrijwel overal in de Naardense Bijbel met hetzelfde woord vertaald, ongeacht de vele betekenissen en gebruikswijzen die deze woorden hebben in afzonderlijke verzen. Op dat laatste richt de NBV juist de focus. Zo laat de NBV bijvoorbeeld in Marcus 1:2 de betekenis van

het woord ‘gezicht/aanschijn’ zien en de rol die het woord daar heeft als prepositie.

Naardense Bijbel

‘zie, ik zend mijn aankondiger voor uw *aanschijn* uit,

NBV

‘Let op, ik zend mijn bode *voor* je uit,

Om een beeld te krijgen van het bouwwerk van de NBV en van de revisie, bekijken we een aantal gezichtsbepalende uitgangspunten van de vertaling. Hoe is de NBV omgegaan met concordantie (hetzelfde woord uit de brontaal steeds op dezelfde manier vertalen) en context en met invullend vertalen? Wat betekent het dat de NBV een interconfessionele vertaling wordt genoemd? En welke rol spelen register en woordenschat en het Nederlands in de vertaling?

Concordantie en contextueel vertalen

Zoals gezegd neemt de NBV een middenpositie in. Ook als het gaat om nadruk op het weergeven van contextuele betekenisnuances in de brontekst en om nadruk op het principe van concordantie waar dat van literair, bijbels-theologisch of canonic belang is.

Die tussenpositie van de NBV behelst een vertaalstrategie van zowel beperkt concordant als beperkt contextueel vertalen. Die beperkingen bij concordantie zitten hem vooral in twee zaken. In de eerste plaats de beperking tot goed Nederlands. Wanneer concordant vertalen tot slecht of onduidelijk Nederlands leidt, is dat een reden om te proberen de motieven van de tekst anders te tonen in de vertaling. In de tweede plaats beperkt de NBV zich vooral tot literaire concordantie in teksteinheden zoals een perikoop of een boek(deel).

Grootschalige canonieke concordantie met als doel ‘bijbeltaal’ te tonen in de Bijbel als geheel (zoals bij ‘gezicht/aanschijn’ in de Naardense Bijbel) past niet bij de NBV omdat de NBV, net als de Groot Nieuws Bijbel en de Bijbel in Gewone Taal, de belangrijke contextuele aspecten van de brontekst wil laten zien. Tegelijkertijd wil de NBV zich bij het toepassen van contextuele variatie ook beperken, zodat motieven en verbanden tussen teksten zichtbaar blijven in de vertaling. In dat opzicht lijkt de NBV dus meer op de Naardense Bijbel en de Herziene Statenvertaling dan op de Groot Nieuws Bijbel of de Bijbel in Gewone Taal.

Dit hele veld van (on)nodige variatie, contextueel variërend vertalen en beperkte concordantie in de NBV kwam voor de start van de revisie op de agenda, voor een belangrijk deel vanuit de database met lezersreacties.

Veel lezers, met diverse achtergronden, maakten opmerkingen bij de teksten rond deze thematiek. De revisoren interpreteerden deze reacties als een oproep om de NBV op deze punten systematisch en vanuit de balans in de tekst als geheel aan de orde te stellen in de revisie. Het ging er daarbij om het gebouw hechter en consistentier te maken en om de beoogde functie van de NBV te versterken, als een interconfessionele vertaling gepositioneerd in het midden, als brede en centrale standaardversie voor Nederland en Vlaanderen, tussen de formeel-letterlijke en functioneel-communicatieve vertalingen die er al waren. Om herkenbaar te zijn als NBV moest de revisie dat eigen venster op de tekst niet vervangen noch de kleur van de bril veranderen. Binnen die kaders konden verbeteringen worden aangebracht.

Revisievoorbeeld

Twaalf keer komt in het Oude Testament een eedformule voor in de vorm van een zelfvervloeking. In de meeste gevallen is daarvoor een vergelijkbare formulering gekozen: 'De HEER mag met mij doen wat hij wil', behalve in Ruth 1:17, 1 Samuel 14:44 en 2 Samuel 19:14. Op die plaatsen heeft de NBV 'De HEER/God is mijn getuige'. Behalve dat het element van zelfvervloeking daarin niet duidelijk naar voren komt, is er ook sprake van onnodige variatie van een vaste formulering. Dat is in de NBV21 gelijkgetrokken, zie bijvoorbeeld Ruth 1:17:

NBV

'De HEER is mijn getuige:
alleen de dood zal mij van u
scheiden!'

NBV21

'Alleen de dood zal mij van
u scheiden, en anders mag
de HEER met mij doen wat
Hij wil!'

Een voorbeeld van versterking van concordantie is de vertaling van *berit*, 'belofte, afspraak, verbond', in Genesis 9. Er is door verschillende critici op gewezen dat dit woord zeven keer voorkomt in deze passage, waarbij de NBV zes keer vertaalt met 'verbond' en in Genesis 9:11 met 'belofte'. De motiefwerking binnen Genesis 9 kan versterkt worden als *berit* hier in alle gevallen met 'verbond' vertaald wordt. Bovendien wordt de hier herhaalde woordcombinatie elders in de NBV vertaald met 'een >>

>> verbond sluiten'. Dus niet alleen de concordantie binnen dit hoofdstuk is gebaat bij een wijziging, maar ook de consistentie binnen de vertaling als geheel.

Een voorbeeld uit het Nieuwe Testament is 1 Korintiërs 14. Paulus gebruikt daar zeven keer de stam *oikodomeô*, 'opbouwen', en verwante termen. Dit motiefwoord is in de NBV gevarieerd weergegeven met afleidingen van 'opbouwen' en 'baat hebben bij'. Maar omdat dit motiefwoord de essentie weergeeft van Paulus' betoog, is er gezocht naar een manier om steeds iets met 'opbouwen' te doen.

In al deze voorbeelden gaat het niet om het rechtzetten van foute vertalingen, maar om het versterken van de functies die de NBV wil vervullen.

Afstemming en consistentie

Vanuit de opzet van het NBV-project kan geconcludeerd worden dat afstemming en consistentie een belangrijk gegeven was voor de vertaling. Er werden vooraf vertaalafspraken gemaakt, die ervoor moesten zorgen dat vertalers gelijksoortige besluiten namen. Er werd een lijst met vertaalafspraken bijgehouden waarin concrete vertaalbeslissingen werden vastgelegd. Aan het einde van het vertaalproces bestond de eindredactie voor een belangrijk deel uit het afstemmen van vergelijkbare teksten. Maar een groot nadeel bij een lopend vertaalproject is dat je pas op het allerlaatst alle teksten tot je beschikking hebt. De tijd is dan te krap om alle consistentiekwesties op te sporen en op te lossen, hoezeer je ook je best hebt gedaan dat gaandeweg al te regelen.

Het grote voordeel van een revisie is dat bij de start het hele corpus beschikbaar is. Afstemming betekent niet dat alles automatisch zo veel mogelijk gelijkgetrokken wordt, maar dat door zorgvuldige vergelijking van teksten en vertaaloplossingen steeds de meest optimale keuze wordt gemaakt en onnodige variatie wordt voorkomen.

Een bijzonder geval van afstemming vormen de teksten uit het Oude Testament die geciteerd worden in het Nieuwe. Deze citaten moesten als zodanig herkenbaar blijven in de vertaling, maar dat is niet altijd eenvoudig. Soms volgt het citaat een andere tekstvorm of krijgt het een andere functie. In de revisie is de afstemming van de citaten nogmaals nauwkeurig bekeken, zonder daarbij verschillen in functie en stijl van oorspronkelijke en citerende context uit het oog te verliezen.

Revisievoorbeeld

In Matteüs 2:18 lezen we een citaat uit Jeremia 31:15. De NBV heeft hier:

Jeremia 31:15

In Rama hoort men klagen,
bitter treuren. Rachel beweent
haar zonen, zij wil niet
worden getroost. Haar
kinderen zijn er niet meer.

Matteüs 2:18

Er klonk een stem in
Rama, luid wenend en
klagend. Rachel beweende
haar kinderen en wilde niet
worden getroost, want ze
zijn er niet meer.⁷

Toen de vertaling van Matteüs werd vastgesteld, was de vertaling van Jeremia nog niet klaar. In de revisie konden beide teksten beter op elkaar afgestemd worden:

Jeremia 31:15

Hoor, in Rama klinkt een
klacht, bitter geweest.
Rachel beweent haar zonen,
zij wil niet worden getroost.
Haar kinderen zijn er niet
meer.

Matteüs 2:18

Er klinkt een stem in Rama,
geween en luid geklaag.
Rachel beweent haar kinderen
en wil niet worden getroost,
want ze zijn er niet meer.

Grenzen bij het afstemmen

Reviseren betekent ook: alert blijven op eventuele nadelige effecten van afstemming. Een voorbeeld daarvan betreft het citaat in Galaten 3:16. Paulus gebruikt daar het Griekse woord *sperma* (letterlijk: zaad) in een citaat uit Genesis 12:7. In het Hebreeuws staat het woord *zèra* (letterlijk: zaad). In beide gevallen gebruikt de NBV het woord 'nakomeling', waarmee je niet tegelijk een eenling en een groep kan aanduiden. Dat kan wel met het Hebreeuwse en Griekse woord, en dat taalkenmerk gebruikt Paulus in zijn redenering. Hij zegt (in de NBV): 'God gaf zijn beloften aan Abraham en zijn nakomeling. Let wel, er staat niet "nakomelingen", alsof het velen betreft, maar het gaat om één: "je nakomeling" – en die nakomeling is Christus.' De geciteerde tekst uit Genesis 12:7 heeft echter: 'Ik zal dit land aan jouw nakomelingen geven.' Daar staat het meervoud en veel lezers hebben aangegeven dat de redenering van Paulus nu niet goed past bij wat er in Genesis staat. Het afstemmen van het citaat en de geciteerde

tekst is hier echter problematisch, want het lukt in het Nederlands niet om én hetzelfde woord te gebruiken én (in Genesis) de notie van collectiviteit te behouden. De oplossing die de revisoren aanvankelijk kozen was het woord ‘nakomelingen’ in Genesis 12:7 te vervangen door ‘nageslacht’. Dat woord past evengoed bij de NBV, en op die manier zou enige ruimte geboden worden om de expliciete nadruk op de enkelvoudsvorm van Galaten terug te zien in Genesis. In tientallen andere gevallen in Genesis zou een meervoudsvorm ‘nakomelingen’ echter blijven staan en veelal onvermijdelijk zijn.

Dat was meteen het zwakke punt van de oplossing, en daarop kwam kritiek van een meelezer uit liberaal-joodse kring.³ Op zich is de term ‘nageslacht’ bruikbaar, maar het maakt een willekeurige indruk als eenmalig van ‘nakomelingen’ wordt overgestapt op ‘nageslacht’, terwijl op alle andere plaatsen ‘nakomelingen’ blijft staan. Dat kan overkomen als een duidelijk christelijk gemotiveerde wijziging. Vanuit het uitgangspunt dat de NBV een zo breed mogelijk en interconfessioneel draagvlak moet houden, is dit een onverstandige ingreep. De NBV is op dit punt dan ook gehandhaafd.

Invullend vertalen

Het zoeken naar balans en juiste maatvoering zien we ook rond het invullend vertalen: het expliciet maken van informatie die in de bronteksten verondersteld of geïmpliceerd wordt. Er zijn meerdere goede redenen om wel of niet terughoudend te zijn bij het invullend vertalen vanuit de context. Dat hangt onder meer af van het doel van de vertaling. Vertalingen zoals de Bijbel in Gewone Taal en de Groot Nieuws Bijbel zijn mede bedoeld voor lezers die weinig weten van de culturele, politieke, religieuze en sociale wereld achter de bijbelse teksten. Door elementen uit die context expliciet te maken helpen zulke vertalingen lezers te begrijpen wat er bedoeld wordt. Er wordt relatief veel interpretatiewerk gedaan voor de lezer, ervan uitgaande dat de lezer de tekst niet of fout zal duiden zonder die kennis van de context. Formeel-letterlijke vertalingen daarentegen eisen zoveel kennis of uitleg bij de lezer dat sommige passages alleen te begrijpen zijn als je het achterliggende Hebreeuws of Grieks kent. Vergelijk bijvoorbeeld Leviticus 25:47 in de Naardense Bijbel, in de NBV21 en de Bijbel in Gewone Taal (BGT).

Naardense Bijbel

En stel, ver genoeg reikt tenslotte de hand van een zwerver-en-bijwoner bij jou, en aan lager wal een broeder van jou bij hem: die heeft zich verkocht aan een zwerver-te-gast, bijwoner bij jou, of aan een telg van de familie van de zwerver:

NBV21

Wanneer mensen die als vreemdeling bij jullie te gast zijn,
rijkdom vergaren en een van jullie tot armoede vervalt en
zich aan zo'n vreemdeling of een afstammeling van een
vreemdeling verkoopt,

BGT

Stel dat een Israëliet arm wordt en zichzelf verkoopt aan een
rijke vreemdeling die bij jullie woont.

Een vertaling als de NBV die een centrale rol beoogt als brede standaardvertaling moet niet zo sterk invullend vertalen als de Groot Nieuws Bijbel of de Bijbel in Gewone Taal, maar ook weer niet zo weinig als de Naardense Bijbel of de Herziene Statenvertaling. Formeel-letterlijke vertalingen doen dat niet en veronderstellen dat een deskundige, bijvoorbeeld een predikant, zulke lezers helpt. De NBV probeert ook hier de juiste maatvoering te vinden die past bij de middenpositie in het Nederlandse veld van bijbelvertalingen.

De lezersreacties gaven aan dat de revisie een goede gelegenheid was om ook op dit punt de functie van de NBV te versterken. Te veel invulhulp is niet alleen niet nodig en zelfs storend voor de NBV-lezers, maar is ook exegetisch riskant omdat hoe meer een vertaler interpreterend invult, hoe groter het risico wordt dat de vertaling meer, minder of andere dingen lijkt te zeggen dan de schrijver misschien wilde zeggen.

Revisievoorbeeld

Een voorbeeld van dit type revisie vinden we in Matteüs 10:29, waar de NBV vertaalt met: 'Wat kosten twee mussen? Zo goed als niets. Maar er valt er niet één dood neer als jullie Vader het niet wil.' Deze formulering veroorzaakte kortsluiting bij veel lezers omdat ze het intuïtief omdraiden: als er een mus doodvalt, is dat Gods wil. Nu is de vraag of de invulling met 'wil' correct is. De bijzin 'als jullie Vader het niet wil' gaat terug op een compacte woordgroep, 'zonder jullie Vader', in het Grieks. Is dat zonder zijn wil of zonder zijn medeweten? Studies naar deze (en verwante) uitdrukkingen in het Grieks laten zien dat 'weten' te weinig is, en dat het eerder gaat richting 'willen': het duidt op directe betrokkenheid van God bij het wel en wee van de mensen. Maar het Nederlands biedt ook de mogelijkheid om het even open te formuleren als de brontekst zelf, en de invulling aan de lezer over te laten: 'Wat kosten twee mussen? Zo goed als niets. Maar er valt er niet één dood neer buiten jullie Vader om.' Dat is een betere oplossing.

Interconfessioneel

Een vertaling krijgt niet alleen kleur door keuzes op het terrein van vertaalwetenschappelijke onderwerpen zoals concordantie, consistentie of invullend vertalen, maar ook door de keuze van de doelgroep. Op dit punt sloeg de NBV een nieuwe weg in door nadruk te leggen op haar interconfessionele karakter. De NBV past niet slechts binnen één stroming, maar kan breed gedragen overal ingang vinden. Om dat te bereiken werd al aan het begin van het vertaalproces aan de kerken in Nederland en België en aan de joodse geloofsgemeenschappen gevraagd, personen voor te dragen als supervisors, die de voorlopige vertalingen kritisch mee zouden lezen. Zij werden niet alleen gekozen op grond van hun expertise, maar ook als vertegenwoordigers van verschillende stromingen. Op die manier werden de toekomstige gebruikers van de vertaling vertegenwoordigd en werd hun stem gehoord tijdens het vertaalproces. Ook binnen het vertaalteam en de begeleidingscommissie waren deze groepen vertegenwoordigd. Daarnaast was er een aparte werkgroep Liturgische aspecten die als taak had te controleren of de tekst zou passen binnen de liturgie, en een Vlaams lezerspanel dat erop toezag dat de gebruikte formuleringen niet al te Hollands zouden zijn. Al die zaken droegen eraan bij dat de vertaling kon rekenen op een breed draagvlak.

Herkenbaarheid en continuïteit spelen op dit vlak een even grote rol als bij de andere onderdelen van de revisie. De revisoren hebben zich de methode en karaktereigenschappen van de vertaling eigen gemaakt. Een deel van de revisoren kende de NBV van binnenuit, omdat zij zelf aan de vertaling hadden meegewerkt.

De database met reacties op de NBV was van grote waarde om, binnen de kaders van de vertaalmethode, speerpunten te formuleren voor de revisie.⁴ En net als bij het vertaalproces zelf werden ook nu alle keuzes, zowel formeel als inhoudelijk, bekeken en getoetst door een begeleidingscommissie.

In dit hele proces was iedereen zich er steeds van bewust dat wijzigingen in de vertaling ook van invloed konden zijn op het gebouw van de interconfessionaliteit. Ook hierin was het nodig te zoeken naar balans en juiste maatvoering. In de database met reacties zaten in ruime mate opmerkingen vanuit kerkelijke hoek, zowel met een protestantse als met een rooms-katholieke achtergrond. Maar het zou geen recht doen aan de NBV als de stemmen die zich minder luid hadden geroerd niet gehoord zouden worden. Het paste bij de revisie om steekproefsgewijs de revisievoorstellen tegen het licht te houden bij de doelgroepen die ook bij de totstandkoming van de NBV een prominente rol hadden gespeeld.

Hierboven hebben we al gezien hoe opmerkingen van joodse zijde zijn meegewogen (zie noot 3). De Vlaamse lezers werden vertegenwoordigd in de begeleidingscommissie en een deel van de teksten werd becommentarieerd door een groep Vlaamse meelezers.

Revisievoorbeeld

In Matteüs 20:15 staat de Griekse uitdrukking *ofthalmos ponēros*, ‘het boze oog’. Dat idioom wordt gebruikt om jaloezie of afgunst uit te drukken; dat aspect kwam in de vertaling niet optimaal naar voren. Het Nederlands heeft ook een uitdrukking met het woord ‘oog’ die betrekking heeft op jaloezie. Dat leverde dit voorstel op: ‘Geef het scheve ogen dat ik goed ben?’ Deze optie kreeg echter kritiek vanuit de groep van Vlaamse meelezers: te Hollands, in Vlaanderen niet bekend. Er is daarom gekozen voor: ‘Ben je jaloers omdat ik goed ben?’ Dat sluit aan bij de vertaling van hetzelfde idioom in Marcus 7:22 met ‘afgunst’.

Zoals er ten tijde van de NBV een groep literatoren betrokken was, werd ook nu een literator ingeschakeld, die meelas met de Psalmen.

Revisievoorbeeld

In ‘Weg van mij, allen die kwaad doen!’ (Psalm 6:9) is de aanspreking met ‘allen’ in het Nederlands problematisch. Maar het was moeilijk om een geschikt alternatief te vinden. De tekst is meegelezen door een literator, die hier de oplossing bood: ‘Weg van mij, kwaadwilligen!’

Inclusiviteit was voor de NBV altijd al een belangrijk uitgangspunt; ook voor de revisie legden we ons oor te luisteren bij een deskundige, om hier alert op te blijven.

Revisievoorbeeld

In 2 Samuel 13 vergrijpt Amnon zich aan zijn zus Tamar. Door in vers 12 de reactie van Tamar te beschrijven met ‘smeekte ze’, legt de NBV te veel nadruk op Tamars nederigheid. Met ‘riep ze’ wordt de positie van Tamar minder afhankelijk en een neutrale weergave van het werkwoord past goed omdat de lading van de reactie in de uitroep zelf ligt. In de NBV21 heeft 2 Samuel 13:12: ‘Nee, mijn broer, laat dat!’ riep ze. ‘Raak me niet aan!’

Dit soort aanpassingen staan in een breder kader: we hebben tijdens het revisieproces bij tal van experts advies ingewonnen over vertaalkwesties. Of het nu ging om tekstkritiek, technische kwesties zoals vogelnamen of boomsoorten, omstreden punten zoals cultusprostitutie, ingewikkelde kwesties als huidvraat of *sarx* (zie het artikel van Cor Hoogerwerf in dit nummer) – we hebben experts in binnen- en buitenland geraadpleegd, zodat ook de gereviseerde vertaling gefundeerd is op een brede basis.

Register en woordenschat

De NBV was niet alleen vernieuwend door haar interconfessionele karakter, of door het overstijgen van de tegenstelling tussen formeel-letterlijke en meer contextueel gerichte vertalingen, maar ook door het inzetten van de hele Nederlandse woordenschat, inclusief moeilijke of zeldzame woorden (porfier), vreemde woorden (rabsake), neologismen (huidvraat) en woorden van een laag register (hondsvot).

Dat is een groot verschil met andere moderne vertalingen. Die leggen vaak beperkingen op in het gebruik van de Nederlandse woordenschat, bijvoorbeeld door lage registers te vermijden en vooral binnen het plechtige en soms archaïsche register van de traditionele Nederlandse ‘bijbeltaal’ te blijven. Of juist door alleen te kiezen voor eenvoudige woorden die voor iedereen horen bij gewone taal.

Ook stilistisch zet de NBV een zeer breed scala van stijlen en genres in. De lexicale en stilistische karakteristieken van de NBV vloeien voort uit het vertaaldool om de enorme literaire verschillen te tonen in stijlen, genres en registers die de Hebreeuwse, Aramese en Griekse bronteksten laten zien, veel meer dan andere vertalingen dat doen. Formeel-letterlijke vertalingen krijgen, in hun streven om dicht bij het woordgebruik van de brontekst te blijven, veelal een min of meer uniform ‘Nederhebreuws’ en ‘Neder Grieks’ taalkleed van Genesis

tot Openbaring. Vertalingen die gericht zijn op het doorgeven van de betekenis, mikken vooral op duidelijkheid en begrijpelijkheid in stijl en woordkeuze. Zeldzame, moeilijke woorden, neologismen of complexe zinnen worden vermeden. Dat beperkt hun mogelijkheid om de literaire diversiteit van de teksten te tonen in de vertaling.

De NBV21 heeft de algehele aanpak van de NBV met betrekking tot genre, stijl en register behouden, omdat het weergeven van de uiteenlopende literaire aard van de bijbelse teksten een belangrijk en gewaardeerd doel was van de vertaling. Dat neemt niet weg dat in de revisie soms andere keuzes zijn gemaakt. Het neologisme ‘huidvraat’ bijvoorbeeld keert niet terug in de NBV21.⁵

Nederlands

Een gewaardeerd kenmerk van de NBV is het natuurlijke en fraaie Nederlands dat in de vertaling is gebruikt. Uitgangspunt voor de vertaling is dat de Nederlandse tekst net zo vlot en goed leesbaar moet zijn als het Hebreeuws, Grieks en Aramees dat was voor de eerste lezers. De vertaling sluit daarom zo veel mogelijk aan bij de normen en mogelijkheden van de doeltaal. Bij alle aanscherpingen op de hierboven beschreven terreinen, moet steeds weer de vraag gesteld worden: Is het mooie Nederlands van de vertaling er niet op achteruit gegaan? En is het waar nodig juist nog verder verbeterd?

Revisievoorbeeld

In Lucas 5:39 eindigt de NBV met: ‘De oude wijn is goed!’ Ondanks het uitroepteken is het zinnetje niet zo sterk als afsluiting van de vergelijking. Het is veel sterker om ‘wijn’ samen te trekken met het eerder genoemde ‘wijn’ in deze zin. En zowel vanuit het Nederlands als vanuit het Grieks is het sterker om te vertalen met ‘beter’ in plaats van ‘goed’. De NBV eindigt de passage nu met: ‘Maar niemand die oude wijn gedronken heeft, wil jonge; hij zegt immers: “De oude is beter.”’

In Ruth 2:12 spreekt Boaz mooie woorden tegen Ruth: ze heeft haar toevlucht gezocht onder Gods vleugels. In Ruth 3:9 lijkt Ruth daarop te reageren als ze – letterlijk – zegt: ‘Spreid uw vleugels over mij uit.’ In de NBV (‘Wilt u mij bij u nemen?’) is die parallel onzichtbaar geworden. Kun je dit oplossen door Ruth tegen Boaz te laten zeggen: ‘Laat mij schuilen onder uw vleugels’? Dat is neerlandistiek gezien geen goede oplossing. >>

>> De beeldspraak is functioneel als het over God gaat, maar spreken over Boaz' vleugels levert in het Nederlands een vreemde uitspraak op. Dan bereik je niet het effect dat de tekst wil bereiken. Toch is er wel een mogelijkheid om de parallel zichtbaar te maken en tegelijkertijd een vertaling in goed Nederlands te bieden. Dat kan door in beide teksten te werken met het motiefwoord 'schuilen'. Dan wordt het in Ruth 2:12 '– de HEER, de God van Israël, onder wiens vleugels je bent komen schuilen' en in Ruth 3:9 'Laat mij bij u schuilen, want u kunt voor ons als lossers optreden.'

Conclusie

Vertaalwetenschappelijk gezien is reviseren een relatief onbekend terrein. De revisoren van de NBV konden derhalve niet of nauwelijks terugvallen op wetenschappelijke literatuur daarover. Door zich eerst scherp rekenschap te geven van de karakteristieken en de identiteit van de NBV hadden de revisoren een kompas om op te varen: de lezers zouden de NBV21 zonder meer als NBV moeten herkennen, en tegelijk een vertaling hebben die nog beter past op de middenstip van het veld van Nederlandse vertalingen. De database met lezersreacties werd ingezet om dat laatste scherp te krijgen. De begeleidingscommissie, aangevuld met verschillende meelezers en adviseurs, zorgde ervoor dat relevante perspectieven meegewogen werden, terwijl Paratext een grote hulp bleek bij het systematisch en consistent implementeren van de gekozen koers van de revisie. ■

Drs. Tineke Bol-Driehuizen is redacteur bij het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap en werkte als wetenschappelijk medewerker vertaalwetenschap mee aan de NBV21.

Prof. Dr. Lourens J. de Vries is hoogleraar bijbelvertalen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Hij was voorzitter van de begeleidingscommissie van de NBV-revisie.

NOTEN

- ¹ De beschikbare literatuur is vooral praktisch van aard (bijvoorbeeld ‘UBS Guidelines for Revision of Scripture Translations,’ samengesteld door Kees de Blois, Daud Soesilo en Carlo Buzzetti in 2003) of beschrijft concrete revisieprojecten: L.A. Weigle, *An Introduction to the Revised Standard Version of the Old Testament by Members of the Revision Committee*, London/Edinburgh 1952; R. Coleman, *New Light and Truth. The making of the Revised English Bible*, Oxford/Cambridge 1989; B.M. Metzger, R.C. Dentan & W. Harrelson, *The Making of the New Revised Standard Version*, Grand Rapids 1991. Zie ook E.A. Nida, ‘Problems of Revision’ in: *The Bible Translator* II (1951), 3-17; L. van Kampen & C. Verheul, ‘Groot Nieuws, de GNB herzien’ in: *Met Andere Woorden* 15/2 (juni 1996), 3-10; J. van Dorp, ‘Een ambitieus plan: de herziening van het Oude Testament’ in: *Met Andere Woorden* 20/4 (2001), 30-38; L. van Kampen, ‘De revisie van het Nieuwe Testament tussen 1939 en 1951’ in: *Met Andere Woorden* 20/4 (2001), 18-29; L. van Kampen, ‘De herziening van Het Boek’ in: *Met Andere Woorden* 29/2 (juni 2010), 44-51; E. Boot, ‘De Statenvertaling herzien’ in: *Met Andere Woorden* 29/4 (december 2010), 2-11.
- ² A.M. Bol-Driehuizen, ‘Reacties van lezers: een uniek element in de revisie’ in: *Met Andere Woorden* 39/2 (oktober 2020), 38-50.
- ³ Prof. dr. J. Frishman bekeek op verzoek van de begeleidingscommissie een aantal revisievoorstellen om die te toetsen op eventuele gevoeligheid vanuit liberaal-joods perspectief en bracht daarover advies uit.
- ⁴ M.J. de Jong, ‘Op weg naar de NBV21’ in: *Met Andere Woorden* 39/2 (oktober 2020), 4-21.
- ⁵ M.J. de Jong, S. van der Lingen & J. van Dorp, ‘Huidvraat: vertaalvondst of jeukwoord?’ in: *Met Andere Woorden* 38/2 (november 2019), 6-27.

EXPERT AAN HET WOORD

📷 Sam Janse bij de
gekliefde boom (Foto:
Nelleke Janse-van Zessen)

‘Geen Nedergrieks, wel concordanter’

*Interview met Sam Janse
over zijn bijdrage aan de NBV21*

Interview: Peter Siebe

Nieuwtestamenticus Sam Janse, kenner van de deuterocanonieke bijbelboeken, werkte mee aan de revisie van de Nieuwe Bijbelvertaling. Een vraaggesprek over zijn ervaringen en over de meerwaarde van de NBV21 ten opzichte van de Nieuwe Bijbelvertaling.

Sam, hoe ben je bij de revisie van de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV21) betrokken geraakt?

In september 2014 stuurde ik een mail naar Jaap van Dorp. Ik had me bij het schrijven van mijn boek *De Apocriefen* intensief met de deuterocanonieke boeken beziggehouden en was in de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) teksten tegengekomen waarvan ik dacht: dit moet anders vertaald worden. Jaap mailde terug dat hij me wilde betrekken bij het revisieproject. Maar eerst had ik nog een stevig gesprek met hem.

Waarom stevig?

Ik stond nogal kritisch tegenover de NBV. Ik vond haar vaak te vrij en te 'omschrijverig'. Ik bedoel dat de vertaling soms te ver wegliep van de brontekst. Ik vond de NBV ook te weinig concordant. Ik ben niet van de Amsterdamse School, waar men de bijbelse grondwoorden maximaal met dezelfde Nederlandse woorden wil overbrengen. Dat levert vaak gemankeerd taalgebruik op: Nederbreeuws en Nedergrieks. Maar waar een bijbelschrijver in een teksteenheid aantoonbaar met een bepaald woord 'werkt', dat wil zeggen met dat woord een rode draad door zijn tekst weeft, moet de vertaler dat indien mogelijk zichtbaar en hoorbaar maken. Want dan kom je de motieven en dus de betekenissen van de tekst op het spoor.

Toch ging de samenwerking door.

Ja, er was aan beide kanten vertrouwen dat de kritiek een positief resultaat zou opleveren. En dat is ook uitgekomen. Er ligt iets goeds op tafel. De uitkomst is altijd een compromis, maar dat hoeft niet verkeerd te zijn. Een vertaling is per definitie een compromis, namelijk tussen de eisen van de brontekst en die van de ontvangende taal.

Hoe heb je de samenwerking ervaren?

Intensief, goed, respectvol. Je werkt steeds met een team aan een bijbelboek. In zo'n team zit nog een andere exegeet, zodat je samen de Griekse tekst moet verklaren en vertalen. Dan zijn er ook twee neerlandici die de voorgestelde vertaling bekijken en met kritiek en mogelijke alternatieven komen. Ik vond in het begin dat de neerlandici

wel een erg grote stem in het kapittel hadden (en een klein beetje vind ik dat nog). Maar gaandeweg heb ik ontdekt dat het ook een van de sterke kanten van de NBV oplevert: goed Nederlands, niet modieus, niet archaisch. De tijden van 1951, toen aan het eind van het vertaalproces een theoloog werd gevraagd om nog even naar het Nederlands te kijken, zijn echt voorbij.

Nadat de neerlandici hun inbreng hadden gehad, konden de exegeten daar weer op reageren. Dat kon heel wat keren heen en weer gaan. Gelukkig is er e-mail. De laatste problemen van het betreffende bijbelboek werden vervolgens in Haarlem doorgesproken in het team.

Wel een ingewikkeld proces dus.

Ja, het was ook weleens lastig werken, omdat er binnen de teams regelmatig gewisseld werd. Soms was je net gewend aan je kompaan en dan kwam er een ander. Maar ook dat viel uiteindelijk weer mee. Matthijs de Jong was de constante factor in dit proces – leidinggevend, inspirerend en volhardend. Soms met stevig verzet tegen bepaalde voorstellen van mijn kant, maar ook met acceptatie van mijn alternatief als er goede argumenten waren.

Is je beeld van de NBV veranderd?

Ja. Ik ben duidelijker gaan zien hoe consciëntieus het project is. Er zit een consistente vertaalstrategie achter. Dat geldt voor de NBV en ook voor de NBV21. Daar kun je het mee oneens zijn, maar er wordt bij vertaalbeslissingen nooit een slag naar geslagen. Op details heb ik ook ontdekt dat ik bij de revisie van een bepaalde tekst soms dacht: zoals het nu in de NBV staat moet het niet. Ik zocht naar een alternatief en was daar dan ook niet helemaal tevreden over. Mijn collega's dachten mee en droegen weer andere mogelijkheden aan. Geen van alle mogelijkheden was beter dan de oorspronkelijke. Dan lieten we het zoals het was in 2004. De 'Miele-oplossing' noemden we dat: niet ideaal, maar: 'Er is geen betere!'

Wat zou je predikanten meegeven die klaarstaan om ook over de nieuwe versie weer te zeggen: 'Er staat in de NBV21 wel a, maar eigenlijk staat er in de brontekst b'?

Ik zeg zoiets ook weleens als de vertaling te ver wegloopt van het origineel. Maar laat iedereen in deze discussie wel eerlijk zijn. Er staat niet a en niet b, maar c, dat is: de Hebreeuwse of Griekse tekst. Dat staat er eigenlijk. Ik hoorde pas een preek waarin de voorganger ook zoiets zei over de uitdrukking 'door de Geest'. 'Eigenlijk staat er in de Geest', zei hij. Maar dat is natuurlijk onzin. Het Griekse voorzetsel *en*

heeft vele functies en moet vertaald worden al naar gelang de context. Dat kun je in elk woordenboek en in elke grammatica vinden.

Met welke veranderingen ben je het meest gelukkig?

Wat ik al noemde: in de NBV21 wordt meer met concordantie gedaan. Zie het voorbeeld uit het boek Tobit, aan het eind van dit artikel. De levens van Tobit en Sara lopen parallel: ze zijn er allebei even ellendig aan toe. De schrijver maakt dat duidelijk door hun dezelfde woorden in de mond te leggen. Dat moet in de vertaling dan ook klinken. Dat is in de NBV21 goed gelukt. Ik denk dat ik met name op dit punt mijn inbreng in het proces heb gehad.

Waar we ook op hebben gelet: dat de directe rede in de tekst goed tot zijn recht komt. De NBV kiest soms te snel voor een weergave met een indirecte rede. Wij keken steeds goed naar de functie van de directe rede. Als iemands woorden een enorme lading hebben, moet je ze niet met een indirecte rede vertalen. Een mooi voorbeeld is Ester (Grieks) 4:8 hieronder: 'Red ons van de dood!'

En natuurlijk de woordspeling uit het verhaal van Susanna, uit de toevoegingen aan Daniël. Daar zitten twee woordgrappen met bomen in. Die kwamen in de oude NBV niet goed uit de verf. Dat is nu beter gelukt. Ik hoop dat ze er bij de volgende revisie in mogen blijven – want bij een revisie weet je het maar nooit. ■

Dr. Sam Janse is nieuwtestamenticus en emeritus predikant te Ameide. Hij werkte mee aan de NBV21.

Drie markante NBV21-voorbeelden

Keuze van Sam Janse

Tobit 3:6, 13

NBV: (Tobit:) Dan word ik tenminste verlost van dit aardse bestaan en verga ik tot stof.
... leugenachtige verwijten ...
... en me vals moet laten beschuldigen ...

(Sara:) Bevrijd me toch van deze wereld, laat me nooit meer zo worden beledigd.

NBV21: (Tobit:) Dan word ik tenminste verlost van dit aardse bestaan en verga ik tot stof.
... leugenachtige beledigingen ...
... en me moet laten beledigen ...

(Sara:) Verlos mij toch van dit aardse bestaan, zodat ik geen beledigingen meer hoef aan te horen.

Ester (Grieks) 4:8

NBV: 'En,' zei Mordechai, 'verzoek haar met klem naar de koning te gaan, om hem voor het volk om genade te smeken. Zeg haar terug te denken aan de tijd dat ze nog een eenvoudig bestaan leidde en door mij werd grootgebracht, nu Haman, de op een na belangrijkste in het rijk, bij de koning op onze dood heeft aangedrongen. Ze moet de Heer aanroepen en bij de koning voor ons pleiten. Zij moet ons van de dood redden.'

NBV21: Ten slotte zei Mordechai hem dat hij haar moest opdragen om bij hem voor het volk te pleiten en hem om genade te smeken: 'Denk terug aan de tijd

dat je nog een eenvoudig bestaan leidde en door mij werd grootgebracht, nu Haman, de op een na belangrijkste in het rijk, bij de koning op onze dood heeft aangedrongen. Roep de Heer aan en pleit bij de koning voor ons. Red ons van de dood!

Daniël (Grieks) 3:54-55 en 58-59

NBV: '... onder wat voor boom hebt u hen met elkaar gezien?' Hij antwoordde: 'Onder een mastieboom.' Daniël zei: 'Mooi! Met die leugen hebt u uw eigen straf bepaald, want Gods engel heeft van God al bevel gekregen u te vellen.'

'... onder wat voor boom hebt u hen met elkaar betrappt?' En hij zei: 'Onder een eik.' Toen zei Daniël: 'Mooi! Ook uw leugen keert zich tegen u, want Gods engel staat al klaar met een zwaard om u te doorklieven. ...'

NBV21: '... bij welke boom hebt u hen met elkaar gezien?' Hij antwoordde: 'Bij die geveld boom.' Daniël zei: 'Mooi! Met die leugen hebt u uw eigen straf bepaald, want Gods engel heeft van God al bevel gekregen u te vellen.'

'... bij welke boom hebt u hen met elkaar betrappt?' En hij zei: 'Bij die gekliefde boom.' Toen zei Daniël: 'Mooi! Ook uw leugen keert zich tegen u, want Gods engel staat al klaar met een zwaard om u te doorklieven. ...'

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ
Τ
ΚΑΙ ΜΑΡΚΟΝ

ΡΧΗΤΟΥ ΕΥ
ΑΓΓΕΛΙΟΥ
ΚΑΙ ΜΑΡΚΟΥ

ΓΕΝΕΤΟ
ΙΩΑΝΝΗΣ Ο
ΒΑΠΤΙΖΩΝ

ΚΑΙ ΩΣ ΓΕΓΡΑΠΤΑΙ
ΕΝ ΤΩ ΚΑΙ ΑΤΟ ΠΡΟ
ΦΗΤΗ ΙΑ ΟΥ ΕΓΩ
ΑΠΟΣΤΕΛΛΩ ΤΟΝ
ΑΓΓΕΛΟΝ ΜΟΥ ΠΡΟ
ΠΡΟΣΩΠΟΥ ΣΟΥ
ΩΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΕΙ
ΤΗΝ ΟΔΟΝ ΣΟΥ

ΕΝ ΤΗ ΕΡΗΜΩ ΚΑΙ
ΙΣΧΥΣ ΣΩΝ ΕΑΠ
ΤΙΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ
ΑΦ' ΕΙΣΑΦΕΣΙΝ Α
ΜΑΡΤΙΩΝ

Ε
ΩΝ Η ΕΘΩΝ ΤΟΣ
ΕΝ ΤΗ ΕΡΗΜΩ Ε
ΠΟΙΜΑΣΑΤΕ ΤΗΝ
ΟΔΟΝ ΚΥΡΕΥΦΕΙΑΣ
ΠΟΙΕΙΤΕ ΤΑΣ ΤΡΙ
ΒΟΥΣ ΑΥΤΟΥ

ΚΑΙ ΕΞ ΕΠΟΡΕΥΟΝ
ΤΟ ΠΡΟΣΑΥΤΟΝ
ΠΑΣΑ Η ΙΟΥΔΑΙΑ
ΧΑΝΑ ΚΑΙ Ο ΙΕΡΟ
ΣΟΛΥΜΙΤΑΙ ΠΑΝ
ΤΕΣ ΚΑΙ ΕΒΑΠΤΙ
ΖΟΝΤΟ ΤΟΥ ΠΑΥΤΟΥ
ΕΝ ΤΩ ΙΟΡΔΑΝΗ
ΠΟΤΑΜΩ ΕΞ ΟΜΟ

De eerbieds- hoofdletter: terug van nooit weggeweest

Jaap van Dorp en Matthijs de Jong

De persoonlijke voornaamwoorden die verwijzen naar God, Jezus en de heilige Geest, worden in de NBV21 met een hoofdletter geschreven. Dat levert een in het oog springend verschil op met de Nieuwe Bijbelvertaling. Dit achtergrondartikel plaatst de kwestie in perspectief. Het eerste deel laat zien dat de hoofdletter tijdens het NBV-project regelmatig onderwerp van discussie was. Al voor de Nieuwe Bijbelvertaling verscheen, bleek dat het ontbreken van de hoofdletter weerstand opriep. Het tweede deel beschrijft de context waarin en de manier waarop het NBG in 2016, bij de start van de revisie, besloot om in de revisie eerbiedshoofdletters in te voeren. Het slotdeel bespreekt hoe dit besluit ontvangen is.

📖 Het begin van Marcus in de Codex Regius. Aan het eind van de tweede regel tot en met de derde regel staat IY XY YY ΘY. Boven deze woorden staat steeds de streep die de *nomina sacra* markeert. Er staat dus *iêsou christou huiou theou*: ‘van Jezus Christus, Zoon van God’. Uit: Codex Regius (inv.nr. GA 019, gr. 62, f. 70v), Parijs. (Foto: gallica.bnf.fr/BnF)

Over het wel of niet gebruiken van hoofdletters in woorden zoals 'Hem' en 'Hij' die naar God, Jezus of de heilige Geest verwijzen, ontbrandde in de afgelopen kwart eeuw telkens discussie. Dat gebeurde opnieuw toen duidelijk werd dat de NBV21 deze eerbiedshoofdletter hanteert.

I. 'Sober hoofdletterbeleid': het project Nieuwe Bijbelvertaling

Voorlopig beleid en eerste reacties

Nadat in 1993 het project Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) van start was gegaan, werden in 1995 de eerste vertaalde bijbelboeken opgeleverd: Amos en Galaten. In deze vertalingen was de interne afspraak gevolgd om geen eerbiedshoofdletters te gebruiken. Het vertaalteam trad hiermee in het spoor van de Groot Nieuws Bijbel (GNB, 1983).

Deze – toen nog voorlopige – afspraak had het tij mee. De GNB had bijbellezers in zekere mate vertrouwd gemaakt met het ontbreken van eerbiedshoofdletters. Ook was de Katholieke Bijbelstichting in samenwerking met de Vlaamse Bijbelstichting in 1992 gekomen met een bijbeluitgave zonder eerbiedshoofdletters: de herziene Willibrordvertaling van het Nieuwe Testament. Toen de samenwerkende bijbelorganisaties in Nederland en België het besluit namen tot een nieuwe, gezamenlijke vertaling, werd de eerbiedshoofdletter dan ook niet als een *must* gezien. De verwachting was dat de trend van de jaren tachtig om hiervan af te zien, zou doorzetten.

Uit de reacties op de proefvertalingen van Amos en Galaten bleek echter dat het ontbreken van deze hoofdletter door sommigen werd opgemerkt als een struikelblok in de NBV-vertaalstrategie. Verschillende supervisors – ter zake kundige meelezers die waren uitgenodigd om namens een kerk of een geloofsgemeenschap commentaar te leveren bij de proefvertalingen – gaven te kennen dat het gebruik van deze hoofdletters belangrijk werd gevonden door hun kerkelijke achterban. Een bijbel zonder deze hoofdletters zou niet worden geaccepteerd. Anderen signaleerden dat dit hoofdlettergebruik hoort bij het genre 'kerkbijbel' zoals kerkelijke en niet-kerkelijke lezers dat kenden van de Statenvertaling, de NBG-vertaling 1951 en de Willibrordvertaling van 1975. Verder werd genoemd dat het gebruik van deze hoofdletters niet alleen blijk geeft van eerbied, maar ook de duidelijkheid van de vertaling dient.

Deze reacties werden besproken in de NBV-begeleidingscommissie, waarbij de voors en tegens van de eerbiedshoofdletter aan de orde

kwamen. Men zag op dat moment geen reden de voorlopige afspraak te herzien. De kwestie zou op een later moment nader besproken worden.

Discussie

Intussen ging in het vertaalteam de reflectie op het hoofdlettergebruik door. Eind 1995 adviseerde Jan Renkema, bekend taalkundige, de vertalers om eerbiedshoofdletters in de vertaling te gebruiken, overeenkomstig de richtlijnen in zijn *Schrijfwijzer*: 'Persoonlijke voornaamwoorden die betrekking hebben op het Opperwezen, krijgen een hoofdletter.'¹ Volgens Renkema doet dit verschijnsel zich in het Nederlands zo breed en zo algemeen in geschreven teksten voor dat er sprake is van een conventie.

Bij die conventie sloot ook de nieuwe editie van de Willibrordvertaling zich aan. Na de uitgaven van de vernieuwde Willibrordvertaling zonder eerbiedshoofdletters, bracht de Katholieke Bijbelstichting in 1995 de officiële herziene editie van de complete Bijbel uit mét eerbiedshoofdletters.

De NBV moest echter behalve kerkbijbel ook een literaire vertaling worden, die de hele breedte van de Nederlandse cultuur zou kunnen bedienen. In het vertaalteam overheerste de visie dat een literaire bijbelvertaling heel goed zonder eerbiedshoofdletters zou kunnen: de vele hoofdletters zouden de lay-out overbelasten en het tekstbeeld verstoren. Daarom volgde men, zoals dat genoemd werd, een sober hoofdlettergebruik. Waar Renkema stelde dat de eerbiedshoofdletter nog altijd een vertrouwd verschijnsel was in Nederlandse teksten, schatte het team in dat dit gebruik zijn kracht aan het verliezen was. Ook vreesde men dat het hoofdlettergebruik ertoe zou leiden dat voorlezers onbedoeld nadruk legden op voornaamwoorden met een hoofdletter. Ten slotte was er vanuit methodisch oogpunt geen reden om voor eerbiedshoofdletters te kiezen: de bronteksten van het Oude en Nieuwe Testament kennen dit verschijnsel immers niet. Bovendien kun je door het zinsverband in de vertaling duidelijk maken wie er met woorden als 'u' of 'hij' bedoeld is, daar is het gebruik van hoofdletters niet voor nodig.

Hoewel er goed over de kwestie werd nagedacht, bleef één aspect buiten beeld: de vraag of het ontbreken van eerbiedshoofdletters het functioneren van de NBV als geloofsboek en kerkbijbel niet in de weg zou kunnen staan.

In 1996 en 1997 bespraken de begeleidingscommissie en de supervisoren diverse keren de hoofdletterkwestie, waarbij de zaak opnieuw van verschillende kanten werd belicht. Men stelde vast dat de conventie waarop de *Schrijfwijzer* zich beriep geen dwingende regel is, maar

een gewoonte. Er werd echter ook gevraagd of de trend van sober hoofdlettergebruik niet alweer tot het verleden behoorde. Voorts ging het over de vraag: als de NBV zulke hoofdletters zou gebruiken, in welke gevallen moet dat dan? Mede omdat hier geen eenduidig antwoord op kwam, bleef men vooralsnog vasthouden aan het voorlopige beleid. Er werd besloten om eerst de reacties op de in 1998 te verschijnen proefvertalingen af te wachten.

Reacties op *Werk in Uitvoering 1* en definitief besluit

In oktober 1998 verscheen *Werk in Uitvoering 1*, de eerste proefvertalingen van de NBV (Ester, Prediker, Jona, Judit, Handelingen). De publicatie trok ruime media-aandacht. Het NBG ontving veel reacties, vooral over het hoofdlettergebruik, en bijna allemaal waren die negatief. Het werd door velen ervaren als een gebrek aan eerbied, ook als men inzag dat dit niet zo bedoeld was. Daarnaast wezen lezers erop dat de eerbiedshoofdletter duidelijkheid in de tekst scheidt. Men beriep zich op gewenning aan de eerbiedshoofdletter in het Nederlands of benoemde dat het weglaten ervan tegen de spellingsregels is.

In 2000 besprak de begeleidingscommissie de reacties op *Werk in Uitvoering 1*, waarbij ook de kritiek op het hoofdletterbeleid aan de orde kwam. Een meerderheid bleek de argumenten voor de eerder vastgestelde richtlijnen nog altijd overtuigend te vinden. Hiermee verdween de kwestie van de agenda. De kritiek op het sobere hoofdlettergebruik hield echter aan, ook in reactie op de volgende delen van *Werk in Uitvoering*. Tijdens de laatste vergadering van de begeleidingscommissie, een half jaar voor het verschijnen van de NBV, was het aantal binnengekomen reacties op deze kwestie inmiddels opgelopen tot bijna vierhonderd. Daarmee was al voor het verschijnen van de NBV duidelijk dat hier een serieus struikelblok lag. Het NBG zette daarom sterk in op toelichting van het gekozen hoofdletterbeleid.

Conclusies uit het historisch overzicht

We kunnen uit dit proces enkele conclusies trekken. Ten eerste bestond er een verschil tussen wat de vertalers voor ogen hadden en wat een aanzienlijk deel van de lezers verwachtte. De vertalers legden nadruk op de literaire kant en een daarbij passend sober hoofdlettergebruik. Veel lezers verwachtten echter vooral een nieuwe (kerk)bijbel en hun referentiekader daarbij was veelal de NBG-vertaling 1951 of de Willibrord 1975/1995 en de hun bekende liturgische praktijk met eerbiedshoofdletters.

In de tweede plaats zien we dat in de discussies een aspect onderbelicht blijft. Men had oog voor het feit dat het gebruik van eerbiedshoofdletters

in het Nederlands een conventie was. Maar omdat de meeste betrokkenen verwachtten dat deze conventie op zijn retour was, gaven de argumenten om in de vertaling van zulke hoofdletters af te zien de doorslag. Het voornaamste bezwaar van de voorstanders – een vertaling zonder eerbiedshoofdletters is geen volwaardige bijbel – kreeg daarentegen weinig podium. Andersom bleek dat de inhoudelijke toelichting op het hoofdletterbeleid bij een deel van de beoogde gebruikers niet landde. Er lagen goede argumenten voor een sober hoofdlettergebruik. Toch was het denkbaar geweest dat men eerder in het proces een andere keuze had gemaakt. Het was immers de bedoeling dat de vertaling breed ingang zou vinden als nieuwe bijbel. Daarbij spelen ook aspecten een rol die niet direct uit de brontekst voortvloeien. De NBV bevat bijvoorbeeld ook de gebruikelijke hoofdstuk- en versnummering, die pas eeuwen later aan de brontekst zijn toegevoegd. De volgorde van de bijbelboeken is ook meer een kerkelijke conventie dan een zaak van de brontekst, en hetzelfde geldt voor de titel ‘Bijbel’. Ook de eerbiedshoofdletter had in deze aanpak kunnen worden meegenomen, in het besef dat die voor grote groepen bijbellezers een integraal bestanddeel van de Bijbel vormt.

II. Reacties en revisie

Meest benoemde pijnpunt

Nadat de NBV verschenen was, stroomden de reacties op de vertaling bij het NBG binnen. In het vorige nummer van MAAW heeft Tineke Bol dit proces beschreven.² Die brieven gingen over van alles, maar de kritiek op het hoofdletterbeleid stak er met kop en schouders bovenuit. Wie de reacties doorneemt, ziet hoe diep dit doorwerkte bij vele gebruikers van de NBV.³

Het gemis van de hoofdletter roept in de eerste plaats emotionele reacties op. Hoewel men schrijft blij te zijn met een nieuwe, toegankelijke vertaling, betreurt men het tegelijkertijd een bijbel in handen te hebben waarin iets dat vertrouwd en dierbaar was, ontbreekt. Daar is men teleurgesteld, soms ook verontwaardigd over. De afwezigheid van de eerbiedshoofdletter wordt ervaren als een gebrek aan eerbied voor God. Het wordt genoemd als reden om de NBV niet of met tegenzin te gebruiken.

In de tweede plaats signaleren briefschrijvers dat het weglaten van de eerbiedshoofdletter gevolgen heeft voor de praktijk van het bijbellezers. De hoofdletter wordt gezien als een tekstelement dat de leesbaarheid bevordert en de Bijbel toegankelijker maakt. Kleine letters en hoofdletters maken duidelijk wie de spreker is in bijvoorbeeld een profetische

tekst: God of een profeet. Het ontbreken van hoofdletters maakt de vertaling moeilijker.

In de derde plaats verandert volgens briefschrijvers door het weglaten van de eerbiedshoofdletter het karakter van de Bijbel. Men ervaart vervlakking: zo wordt de Bijbel een gewoon leesboek. Voor de lezers wordt de exclusiviteit van de God van hemel en aarde gebagatelliseerd, terwijl het Nederlands met deze hoofdletter bij uitstek een middel heeft om van de Bijbel meer dan het gewone te maken. We gebruiken die wel in verwijzingen naar leden van het koninklijk huis, waarom dan niet in de Bijbel? De argumenten van het NBG overtuigen niet, zo geven velen te kennen. Eerbiedshoofdletters zouden de NBV juist mooier en indrukwekkender maken.

Kleine letters worden als gemis aan eerbied ervaren.

Kritische opmerkingen over het ontbreken van eerbiedshoofdletters kwamen ook van officiële kerkelijke instanties. Het *Rapport over de beproeving van de Nieuwe Bijbelvertaling* voor de Generale Synode van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) van april 2010 (KTO 10-01) vermeldt de discussie over het gebruik van eerbiedshoofdletters (p. 27). Waar gesproken wordt over God, Jezus en de heilige Geest zouden de persoonlijke voornaamwoorden met een hoofdletter geschreven moeten worden. Het werken met kleine letters wordt als gemis aan eerbied ervaren – temeer omdat ‘Satan’ voor het eerst na de Statenvertaling en de NBG-51 als eigenaam met hoofdletter geschreven wordt. Het rapport vermeldt ook dat er bij deze kwestie een emotionele factor in het spel is, evenals de factor ‘leesbaarheid’: zonder eerbiedshoofdletters is soms niet direct duidelijk of God spreekt of iemand anders.

In het *Rapport van het studiedeputaatschap inzake het gebruik van de Nieuwe Bijbelvertaling* dat werd opgesteld voor de Generale Synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken in 2007 wordt eveneens gemeld dat veel mensen kritisch zijn over het hoofdlettergebruik in de NBV. Men acht het heel begrijpelijk dat men zich stoort aan het consequent gebruik van de kleine letter bij voornaamwoorden die naar God of Jezus verwijzen. Het wordt ervaren als een aantasting van wat lezers heilig is. Wel erkent het rapport dat dit geen dwingend aspect van de vertaling is.

Wat betreft de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt, GKv) hebben de Deputaten Bijbelvertaling in hun *Rapport Bijbelvertaling* (2005)

de voorkeur uitgesproken voor een hoofdlettergebruik in de lijn van de NBG-vertaling 1951.⁴ Zij erkenden daarbij dat het ook voordelen heeft om af te zien van hoofdletters, namelijk in teksten waarin niet direct duidelijk is of God of een mens de handelende persoon is.

Ook het gebruik van de Bijbel in Suriname verdient hier aandacht. In Suriname is het de NBV niet gelukt om de NBG-vertaling 1951 op te volgen als vertaling voor breed kerkelijk gebruik. De NBV wijkt te sterk af van de gevestigde traditie en het ontbreken van eerbiedshoofdletters vormt daarbij een belangrijke factor.⁵

Het gemis van de hoofdletter werd niet alleen schriftelijk naar voren gebracht. Tijdens vertaalpresentaties en in gesprekken was het een steeds terugkerend onderwerp. Dit speelde zowel in Nederland als in Vlaanderen en in Suriname, in de protestantse kerken, in evangelische kerken en pinksterkerken, en vindt ook herkenning onder katholieken.

Evaluatie van de kritiek

Wat opvalt aan de kritiek is dat die breed wordt gedeeld, diep wordt gevoeld, en aanhoudt. De gedachte dat de kritiek alleen uit conservatieve hoek komt of dat alleen 'de orthodoxie' aan de eerbiedshoofdletter hecht, is onjuist. De kwestie leeft breder en het gaat om meer dan een gewoonte. Het gewicht dat aan dit hoofdlettergebruik wordt toegekend kan bevreemdend zijn voor wie het niet meevoelt, het is immers 'maar' een conventie die in de achttiende eeuw is ontstaan.

Om dit te begrijpen moeten we breder kijken. De behoefte aan expressie van eerbied bij het refereren aan goddelijke personen is vrijwel universeel, in het christendom en daarbuiten. Het gaat om eerbied en distinctie: de goddelijke wereld is een volstrekt andere dan onze mensenwereld, maar we kunnen niet anders dan in menselijke taal over God spreken. Daarom zie je overal ter wereld 'eerbiedtypografie' ontstaan voor referenties aan goddelijke personen. Zulke eerbiedtypografie verschilt naar plaats, tijd en schriftsoort.⁶ Het Nederlands kent de traditie van eerbiedshoofdletters, die voor velen niet alleen een spellingsconventie maar ook een doorleefde uitdrukking van eerbied voor het goddelijke is.

Er zijn, kortom, bijbellezers voor wie de hoofdletter in verwijzwoorden naar God ongeveer van hetzelfde gewicht is als de hoofdletter G voor God. Het is de vraag of destijds voldoende in beeld was hoeveel lezers hieraan hechten en welk gewicht zij eraan toekennen.

Eerbiedshoofdletters als levend fenomeen

Anders dan men eerder aannam, heeft de trend van een afnemend gebruik van eerbiedshoofdletters zich niet doorgezet. We noemen hier vier

aspecten die illustreren dat het een levende praktijk betreft, die niet beperkt is tot specifieke groepen.

1) Het Groene Boekje (de officiële Nederlandse spelling) en andere taaladviesboeken blijven deze hoofdletter voorschrijven of adviseren.⁷

2) In de liturgie heeft de eerbiedshoofdletter een vaste plaats in alle kerkelijke stromingen van orthodox tot liberaal. In liederen, gebeden en andere liturgische teksten, in het dienstboek van de PKN, in rooms-katholieke teksten, die hoofdletter zie je overal.

Een belangrijke uitgave betrof het nieuwe liedboek – *Liedboek: zingen en bidden in huis en kerk* – in 2013. Hier had de trend waarvan men tijdens het NBV-project uitging zich kunnen manifesteren, maar het liedboek kiest voor de eerbiedshoofdletter voor persoonlijke voornaamwoorden voor God en Jezus. Denk ook aan het Evangelische Liedboek (1999) en zijn opvolger Hemelhoog (2015) en alle Opwekkingsliederen en hun toenemende populariteit ook in protestantse kerken.⁸ Ook in de revisie van de Willibrordvertaling van 2012 koos men ervoor de eerbiedshoofdletter te handhaven en niet de NBV te volgen.

3) Talloze kerkelijke, christelijke en joodse organisaties – van orthodox tot liberaal – gebruiken eerbiedshoofdletters op hun website of in andere uitingen.

4) In publicaties op allerlei terreinen, van alle theologische kleuren tot cultureel en seculier, kun je de eerbiedshoofdletter aantreffen. In theologische literatuur,⁹ in romans en gedichten,¹⁰ in essaybundels,¹¹ tot in de kranten en in de ondertiteling op televisie aan toe.

Anders dan in liturgische teksten, waarin de hoofdletter standaard is, geldt dat niet voor deze laatste categorie. We beweren zeker niet dat iedereen eerbiedshoofdletters gebruikt, maar wel dat dit gebruik in het Nederlandse taalgebied nog altijd springlevend is in de breedte van het christendom en daarbuiten.

Weging van de argumenten

Jarenlang heeft het NBG de keuze voor het afzien van eerbiedshoofdletters in de NBV beargumenteerd en uitgelegd. We bespreken die argumenten hier kort.

1) *Er is een trend van 'sober hoofdlettergebruik' in het Nederlands. Zie bijvoorbeeld het sterk afgenomen gebruik van 'U' met hoofdletter als je brieven schrijft.* Achteraf blijkt dit niet op te gaan voor de eerbiedshoofdletter voor God: die is in het Nederlands gebleven. Daarmee vervalt dit argument, dat steeds als het belangrijkste argument werd opgevoerd.¹²

2) *Het gebruik van eerbiedshoofdletters is niet oeroud maar pas in de*

achttiende eeuw opgekomen. De eerste editie van de Statenvertaling, bijvoorbeeld, gebruikt ze soms wel maar niet consequent.

Dit is een relevant gegeven omdat in sommige kringen de Statenvertaling nog steeds als maatgevend wordt gezien. Het laat ook zien dat het in elk geval een optie is om die hoofdletters niet te gebruiken in de vertaling. Toch is een gebruik dat al ruim tweehonderd jaar bestaat een traditie te noemen. Bovendien is het nú de conventie en de vraag van veel lezers is waarom de NBV die niet volgt.

3) Het ontbreken van deze hoofdletters moet niet worden uitgelegd als een gebrek aan eerbied.

Dit argument zegt vooral iets over de makers van de NBV. Het afzien van het gebruik van eerbiedshoofdletters moet men niet zien als een statement over de Bijbel. Veel critici zagen dit in. Toch veranderde dit niets aan hun standpunt: een volwaardige bijbel bevat eerbiedshoofdletters, vinden zij.

4) Een tekst met veel hoofdletters oogt minder fraai en beïnvloedt de voorleesbaarheid negatief omdat mensen soms geneigd zijn de woorden met zo'n hoofdletter te benadrukken.

Het eerste argument gaat langs veel lezers heen: wie aan zulke hoofdletters gewend is, denkt niet 'het tekstbeeld ziet er weinig fraai uit'. Dit argument speelde een grote rol tijdens het NBV-proces, maar werd achteraf veel minder prominent of zelfs helemaal niet genoemd. Het argument van de klemtoon legt daarentegen gewicht in de schaal, de voorleesbaarheid van de vertaling is belangrijk. Toch staat of valt dat niet met eerbiedshoofdletters. Goed voorlezen heeft vooral met een goede voorbereiding te maken en hangt van veel factoren af, waarvan de eerbiedshoofdletter er een is.

5) De brontekst kent ook geen eerbiedshoofdletters.

Dit argument wordt in discussies vaak genoemd en daarom is het belangrijk dit goed te wegen. Het NBG zette dit argument niet prominent in. Het klinkt namelijk veel indrukwekkender dan het is. Het maakt duidelijk dat men zich voor het gebruik van eerbiedshoofdletters niet op de brontekst kan beroepen: het is een conventie van de doeltaal en doelcultuur. Andersom echter kun je niet betogen dat, omdat de brontekst ze niet heeft, de vertaling ze ook niet mag hebben. De vertaling bevat immers talrijke elementen die de brontekst niet kent. De brontekst maakte überhaupt geen onderscheid tussen kleine letters en hoofdletters (ook niet bij namen), had geen spaties tussen de woorden, geen leestekens en ook nog geen vers- en hoofdstuknummers.

Een vertaling is een weergave van de brontekst die tevens aan tal van brontekstoverstijgende conventies gebonden is. We ontkomen daarom niet aan de vraag: welke conventies volg je, welke niet? Daarvoor dragen de vertalers (en hun opdrachtgever) verantwoordelijkheid; de brontekst kan dat niet voor iemand invullen.

6) Eerbiedshoofdletters dwingen tot een keuze.

Dit was en is het belangrijkste inhoudelijke argument.¹³ Het gebruik van eerbiedshoofdletters impliceert een keuze. Soms laat de brontekst meerdere keuzes toe, een eerbiedshoofdletter vult het dan in. Hoe vaak is dit een probleem? In de NBV is dat zelden het geval. Het adagium van de NBV is namelijk altijd geweest: vertalen is kiezen. Dus als je uit de brontekst kunt afleiden wie of wat het onderwerp is, moet dat ook in de vertaling helder zijn. De NBV deed dat zonder eerbiedshoofdletters, maar ook dan kun je in de vertaling heldere keuzes maken. Het gebruik van eerbiedshoofdletters in de revisie van de NBV (NBV21) maakt de vertaling niet meer of minder ingevuld.

Natuurlijk zijn er ook plaatsen waar de brontekst onduidelijk is, of bewust open als het gaat om de vraag of God of een ander handelt. In die gevallen dwingt het gebruik van eerbiedshoofdletters tot een extra keuze in de vertaling. Dat is nadelig, vooral als het om gevallen gaat waar de brontekst het doelbewust in het midden laat. Dit betreft echter maar een zeer beperkt aantal gevallen, een fractie van het geheel.¹⁴

Ook geldt dat dit nadeel door lang niet iedereen als nadeel wordt ervaren. Een steeds terugkerende reactie op het ontbreken van eerbiedshoofdletters is immers ook dat men het houvast miste dat ze juist in moeilijke teksten de lezer boden.

Deze zes argumenten weerleggen de kritiek dat een vertaling zonder eerbiedshoofdletters geen goede vertaling is. Maar het bezwaar dat een vertaling zonder eerbiedshoofdletters geen volwaardige bijbel is, wordt er niet door ondervangen. Hoe goed en doordacht de vertaling ook is – als eerbied voor God daarin niet op de eerste plaats staat, schiet die voor een deel van de lezers als bijbel tekort. Oog hebben voor dit bezwaar staat niet op gespannen voet met een wetenschappelijke aanpak. Binnen de vertaalwetenschap vestigt de *skopos*-theorie de aandacht op alles wat erbij komt kijken – waaronder ook alle brontekstoverstijgende aspecten – om een vertaling te laten slagen. Dát gezichtspunt vraagt hier om aandacht. De argumenten zijn daarmee niet krachteloos geworden. Maar doordat het voornaamste argument geen stand houdt, vormt het geheel geen waterdicht schot. Met name de argumenten van voorleesbaarheid en het invullen van

de ‘open’ teksten blijven staan. Maar het is ook duidelijk dat die niet zonder meer de doorslag kunnen geven. De kwestie moest opnieuw worden afgewogen.

Een nieuw besluit

In 2011 en 2012 deed het NBG nader onderzoek. Er vonden gesprekken plaats met onder meer de Nederlandse Taalunie. Aan de Taalunie werd gevraagd of het te verwachten was dat de eerbiedshoofdletters op afzienbare termijn uit het Groene Boekje zouden verdwijnen. Voorlopig in elk geval niet, was het antwoord. De trend uit de jaren zeventig en tachtig dat de religieuze eerbiedshoofdletter ging verdwijnen, is niet verder doorgezet. Het is een conventie in de taal gebleven. Pas wanneer naast het NBG ook andere grote uitgevers op gebied van geloof en religie zouden stoppen met de eerbiedshoofdletter, zou deze op termijn uit het Groene Boekje verdwijnen.

Ook met de redactie van het nieuwe Liedboek werd over het gebruik van eerbiedshoofdletters gesproken. De vraag werd voorgelegd of het niet voor de hand zou liggen dat deze publicatie op dit punt zou meegaan met de NBV. Het antwoord luidde uiteindelijk ontkennend. In 2013 verscheen het Liedboek, met eerbiedshoofdletters.

In 2016, aan de start van het revisieproces, heeft het NBG zich over de kwestie gebogen en alles op een rijtje gezet. Men stelde vast dat de verwachting die er ten tijde van het NBV-proces voor zorgde dat de conventie niet werd gevolgd, niet is uitgekomen. De hoofdletter is gebleven. Men stelde eveneens vast dat ook na ruim tien jaar NBV het struikelblok hetzelfde was gebleven. Voor een grote groep lezers maakt de eerbiedshoofdletter integraal deel uit van de Bijbel. Ruim tien jaar brede evaluatie van de NBV heeft duidelijk gemaakt dat een fors deel van de doelgroep de NBV op dit punt, ondanks alle toelichting, niet geslaagd vindt. Het NBG had het hoofd wel heel diep in het zand moeten steken om die conclusie te negeren.

De kwestie was niet zwart-wit: de eerdere argumenten waren niet krachteloos, maar ook niet doorslaggevend. Na grondig beraad nam het NBG het besluit om eerbiedshoofdletters te gebruiken, op grond van de volgende overwegingen:

- 1) Het geldt nog steeds als een spellingsconventie en het is, in weerwil van de eerdere verwachting, de gangbare praktijk gebleven. Het past bij een interconfessionele, voor breed gebruik bedoelde vertaling als de NBV die praktijk te volgen.
- 2) Er is in 2004 gevraagd om feedback van lezers. Dit is verreweg het meest genoemde en hevigst gevoelde kritiekpunt. Dan moet je je eerdere argumenten kritisch tegen het licht durven houden.
- 3) Een belangrijk doel van revisie is om de vertaling zodanig bij te stellen

en te verbeteren dat die nog beter aan haar doelen kan beantwoorden. Om de NBV voor de beoogde breedte van geloofsgemeenschappen volwaardig als geloofs- en kerkbijbel te laten functioneren, was dit een belangrijke factor.

- 4) Op grond van de brede praktijk van het gebruik van eerbiedshoofdletters, zowel in kerk als cultuur, was de verwachting dat het gebruik van deze hoofdletter het functioneren van de NBV als geloofsboek en kerkbijbel substantieel versterkt, zonder dat dit het functioneren van de vertaling als literaire tekst in de weg hoeft te zitten.

Natuurlijk zou een dergelijke beslissing ook discussie oproepen, maar dat zou evenzeer gebeurd zijn als het NBG had besloten om de NBV op dit punt níét te herzien. In een confessioneel sterk verdeeld taalgebied als het onze is het onvermijdelijk dat vertaalkeuzes het functioneren van de Bijbel als geloofsboek in meerdere of mindere mate versterken of verzwakken voor de verschillende lezers- en geloofsgemeenschappen. De revisie beoogt het totaal van de keuzes zo in te richten dat de tekst als geheel voor het hele diverse veld zo breed en zo goed mogelijk kan functioneren – maar het hele veld bestrijken lukt niet.

III. Reacties op het besluit

Bijval en kritiek

In november 2017 bracht het NBG de eerste proeven van de revisie naar buiten. Daarbij kwam ook het gebruik van de eerbiedshoofdletter aan de orde. Omdat dit een veelbesproken punt is in de NBV en een in het oog springende verandering, bracht het NBG dit expliciet onder de aandacht. Het leverde veel reacties en media-aandacht op. Het overheersende geluid was positief, velen reageerden met bijval, soms ook opluchting: het NBG had geluisterd. Gedurende de jaren dat er aan de revisie werd gewerkt en we voorbeelden ervan lieten zien, leidde dat eveneens tot positieve reacties uit de breedte van de kerken.¹⁵ Hoewel zeker ook de reactie ‘voor mij had het niet hoeven’ te horen was, klonk er weinig kritiek.

In het najaar van 2020 was de revisie in de afrondende fase gekomen. Het NBG liet een voorpublicatie verschijnen en zocht de publiciteit rond wat de NBV21 zou gaan heten. In het nieuws hierover werd ook het gebruik van de eerbiedshoofdletter genoemd. Dit keer klonk er tussen de reacties ook scherpe kritiek: de eerbiedshoofdletters in de derde persoon (Hij, Hem) zouden onterecht de mannelijkheid van God benadrukken. Deze kritiek leidde tot veel discussie in de media (in november 2020 en in februari 2021).

Het genderspect van de eerbiedshoofdletter is een nieuw gezichtspunt

in deze discussie. Tijdens het NBV-project werd dit argument niet aangevoerd. Voor zover we hebben kunnen nagaan is dit aspect voor het eerst aan de orde gesteld door Eleonora Hof in een blog eind 2017.¹⁶ In verhevigde vorm klonk deze kritiek toen de revisie werd afgerond, in het najaar van 2020.

In zekere zin is het geen kritiek op de hoofdletter *an sich* – het gaat niet zozeer over U of Ik, maar vooral over Hij en Hem – maar op mannelijke vormen in het spreken over God. Men zou kunnen tegenwerpen dat al die mannelijke vormen al in de brontekst te vinden zijn en dat ‘Hij’ taalkundig niet mannelijker is dan ‘hij’. Wordt hier niet ongemak met de brontekst ingebracht tegen een verschijnsel dat door veel bijbellezers alleen als gepaste uitdrukking van eerbied wordt gezien? Toch kan dit niet de enige reactie zijn. We moeten erkennen dat er een groep lezers is die de keuze voor de eerbiedshoofdletter als pijnlijk ervaart. Dat is iets dat het NBG alleen maar kan betreuren.¹⁷

Conclusies

Vanaf het begin van het NBV-project schemerde door dat het hoofdletterbeleid tot discussie zou leiden. Uit de reacties op de voorpublicaties bleek dat het ontbreken van eerbiedshoofdletters een struikelblok kon vormen voor het functioneren van de NBV als bijbel. De kritiek zwol aan tot een niet te negeren geluid waarover het NBG zich in het kader van de revisie moest buigen. Het NBG heeft dat in 2016 bij de start van de revisie met grote zorgvuldigheid gedaan. Het was een zaak van wikken en wegen.

De keuze voor eerbiedshoofdletters in de NBV21 kan op veel instemming rekenen. Dat ondersteunt de gedachte dat dit het functioneren van de NBV als geloofsboek en kerkbijbel kan versterken. Daarnaast is de verwachting dat het de literaire en culturele functie van de NBV niet hoeft te benadelen, aangezien deze conventie cultuurbreed voorkomt.¹⁸ Maar een eindpunt is dit niet, zoveel is duidelijk uit de kritische reacties die er ook zijn. Geen enkele vorm is in beton gegoten, er zijn altijd weer nieuwe verschuivingen mogelijk. De tijd zal leren waar deze discussie ons brengt, en het NBG blijft als altijd openstaan voor reacties.¹⁹ ■

Dr. Jaap van Dorp is specialist vertalen en exegese Oude Testament bij het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap en werkte mee aan de NBV21.

Dr. Matthijs J. de Jong is hoofd Vertalen en Exegese bij het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap en projectleider van de revisie van de NBV.

NOTEN

- ¹ Jan Renkema, *Schrijfwijzer*, 's-Gravenhage 1995, 142, 144.
- ² A.M. Bol-Driehuisen, 'Reacties van lezers: een uniek element in de revisie' in: *Met Andere Woorden* 39/2 (2020), 38-49.
- ³ Hiervoor zijn de brieven geraadpleegd die tussen oktober 2004 en april 2017 zijn geregistreerd in het NBG-archief in Haarlem.
- ⁴ Zie *Rapport Bijbelvertaling: De NBV* als kerkbijbel, december 2004, samengesteld voor de Generale Synode Amersfoort 2005, 39.
- ⁵ Deze informatie komt van Paul Doth, van 2007 tot 2017 directeur van het Surinaams Bijbelgenootschap. Vergelijk ook Erlé Deira & Franklin Jabini, 'Reacties uit Suriname' in: *Met Andere Woorden* 19/4 (2000), 75-76.
- ⁶ De Griekse nomina sacra uit de bijbelhandschriften zijn hier een voorbeeld van: een bijzondere schrijfwijze van de namen voor God en Christus.
- ⁷ *Het Groene Boekje, Woordenlijst Nederlandse Taal*, op basis van de Woordenlijst Nederlands Taal online (woordenlijst.org) in opdracht van de Nederlandse Taalunie samengesteld door de Commissie Spelling in samenwerking met het Instituut voor Nederlandse Lexicologie, met een leidraad door Ludo Parmentier, Utrecht/Antwerpen 2015, 131 (regel 16.S); online <https://woordenlijst.org/leidraad/16/7#r16q> (laatst geraadpleegd 25-3-2021). Daarnaast Jan Renkema, *Schrijfwijzer*, Amsterdam 2020, 367; P. van der Horst, *De Taalgids*, Den Haag 1999, 192. Voor Vlaanderen zie <https://vrttaal.net/taaladvies-spelling/hoofdletters-goddelijke-personen-en-zaken> (laatst geraadpleegd 25-3-2021). Zie daarnaast websites als <https://www.woorden.org/spelling-hoofdletters.php>, <https://ne-tl.com/spelling/systeem/leerstof/5.shtml>, <http://vaksitenederlands.weebly.com/hoofdlettergebruik.html> (laatst geraadpleegd 25-3-2021). Terwijl *Spellingwijzer Onze Taal* van Prisma, Genootschap Onze Taal en Wim Daniëls (Houten 2015) in spelregel 41de conventie als facultatief presenteert, schrijven de andere hier genoemde bronnen deze voor.
- ⁸ Zie ook het recente project de Nieuwe Psalmberijming, <https://www.denieuwepsalmberijming.nl/> (laatst geraadpleegd 25-3-2021).
- ⁹ Enkele voorbeelden: Henri Nouwen, *Een parel in Gods ogen*, Amsterdam 1996; Harry Kuitert, *Alles behalve kennis*, Utrecht 2011; Tomas Halik, *Raak de wonden aan*, Utrecht 2018; Anselm Grün, *Benedictijnse Wijsheid voor het ware leven*, Utrecht 2019; Erik Borgman, *Alle dingen nieuw*, Utrecht 2020; Jonathan Sacks, *Genesis, boek van het begin*, Middelburg 2020. Kortgeleden verscheen ook een boek met een eerbiedshoofdletter in de titel: Heleen Zorgdrager e.a. (red.), *Wonderschoon, zoals U mij gemaakt hebt*, Utrecht 2019. Ook zie je verschillende theologische uitgaven waarin de NBV wordt geciteerd met toegevoegde eerbiedshoofdletters. Een voorbeeld is Rob van Houwelingen & Armin Baum (red.), *Theologie van het Nieuwe Testament*, Utrecht 2019.

- ¹⁰ Een paar voorbeelden: Adriaan van Dis, *De Wandelaar*, Amsterdam 2009; Dimitri Verhulst, *Bloedboek*, Amsterdam 2015; Tessa de Loo, *Kenau*, Amsterdam 2013; Jonathan Safran Foer, *Hier Ben Ik*, Amsterdam 2017; Kader Adbolah, *De boodschapper*, Groningen 2016; Huub Oosterhuis, *Godweet komt het goed*, Amsterdam 2008; Joost Zwagerman, *Wakend over God*, Amsterdam 2018; Eric-Emmanuel Schmitt, *Meneer Ibrahim en de bloemen van de koran*, Amsterdam 2019.
- ¹¹ Bijvoorbeeld: Alain de Botton, *Religie voor Atheïsten*, Amsterdam 2011.
- ¹² Zie Klaas Spronk, *Het verhaal van een vertaling. De totstandkoming van De Nieuwe Bijbelvertaling*, Heerenveen 2005, 109, die verwijst naar C. Verheul, 'De eerbied van de hoofdletter' in: Rieuwerd Buitenwerf, Clazien Verheul & Jaap van Dorp, *Lucht en Leegte. Columns over De Nieuwe Bijbelvertaling*, Haarlem 2004, 43-45.
- ¹³ Spronk, 109.
- ¹⁴ Spronk, 110-112, noemt Psalm 2:11-12, Matteüs 3:16 en Romeinen 8:20. Het is eigenlijk alleen in die laatste tekst dat de NBV openlaat wie er met 'hij' wordt bedoeld. Marjo Korpel haalt ook een aantal voorbeelden aan in haar blog (Jesaja 62:1, Psalm 51:12-14, Jeremia 4:22, Jesaja 51:16), maar in al deze gevallen maakt de NBV ook al een identificerende keuze, zij het zonder hoofdletters te gebruiken; <https://www.pthu.nl/bijbelblog/2020/11/hoofdletters-voor-god-in-de-bijbelvertaling/> (laatst geraadpleegd 4-3-2021).
- ¹⁵ In een kleinschalige meelee ronde in 2019 onder een twintigtal theologen uit Nederland, Vlaanderen en Suriname, afkomstig uit uiteenlopende gemeenschappen, werd 'de hoofdletter' er opvallend vaak in positieve zin uitgelicht.
- ¹⁶ Eleonora Hof, 'Gendersensitiviteit moet op de agenda van het Bijbelgenootschap blijven. Een beschouwing op de Herziening Nederlandse Bijbelvertaling' gepubliceerd op www.nieuwwij.nl, publicatiedatum 14 december 2017 (laatst geraadpleegd 4-3-2021).
- ¹⁷ Een ander kritisch geluid dat klonk in het najaar van 2020 was dat het gebruik van eerbiedshoofdletters de NBV in het orthodoxe kamp trekt, terwijl een vertaling zonder eerbiedshoofdletters beter past bij een vrije omgang met de Bijbel. Hoewel hiertegen valt in te brengen dat het hoofdlettergebruik een breed kerkelijke standaard is, geldt ook hier dat we moeten erkennen dat er lezers zijn die deze keuze een stap achteruit vinden.
- ¹⁸ We zien dit bevestigd in een recente peiling onder de lezers van het tijdschrift *Onze Taal*: 'Naar God verwijzen met Hij?' De uitslag van de peiling was: 72% Hij, 28% anders. *Onze Taal* 89/12 (2020), 13.
- ¹⁹ De auteurs danken dr. Eleonora Hof en drs. Clazien Verheul voor hun behulpzame opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.

God is niet zomaar een mannetje

Op het gebruik van eerbiedshoofdletters in de herziening van de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV21) klonk eerder dit jaar felle kritiek. Een knieval voor conservatieve christenen en een klap in het gezicht voor feministen, vindt bijvoorbeeld de Oecumenische Vrouwensynode. Deze kwestie is van belang. Tegelijkertijd rijst de vraag: wat doe je dan met deze vernieuwde bijbelvertaling? Een andere is er niet zomaar. Toch is er meer mogelijk dan op het eerste gezicht lijkt. Verrassend genoeg bieden juist de gewraakte hoofdletters mogelijkheden voor een kritische omgang met gender. Dat is zo omdat deze hoofdletters verschil maken tussen God en man en omdat veel bijbelverhalen bepaald kritisch zijn op mannelijk al-te-mannelijk denken en doen.

Een wereld van verschil

Een tekst die God 'Hij' en een (menselijke) man 'hij' noemt, maakt het verschil tussen deze twee zichtbaar. God is niet zomaar een mannetje; omgekeerd betekent dat: niet iedere man is zomaar goddelijk. Tussen 'Hij' en 'hij' is er een wereld van verschil. In veel bijbelteksten is dit verschil ook goed zichtbaar: God, de HEER, oefent hierin directe kritiek op menselijk mannelijk gedrag. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in verhalen over twee van de grote mannen uit Israëls geschiedenis: Abraham en David, voorvaders van Jezus Christus zelf. De één krijgt van God én zijn echtgenote te horen dat hij als man allesbehalve almachtig is. De ander moet leren dat zelfs een man die koning is zijn grenzen moet kennen. De hoofdletters kunnen zo aanleiding geven tot kritisch nadenken over gender, ook los van de vraag of ze daarom ingevoerd zijn, los van andere argumenten voor of tegen, en los van de eigen voorkeur met betrekking tot de eerbiedshoofdletters.

Toekomst van de hele stam

Wanneer aartsvader Abraham en zijn vrouw Sara geen kinderen kunnen krijgen, staat de toekomst van hun hele stam op het spel. Op dat moment grijpt God, de HEER, in (Genesis 18). Hij komt persoonlijk op bezoek en deelt mee dat het echtpaar het volgende jaar een kind zal hebben. Sara vindt dit vreemd: Abraham is namelijk

allang impotent. 'Mijn heer' (*adon*), is ook al te oud om een kind te kunnen verwekken, denkt ze letterlijk bij zichzelf. Toch gebeurt het: een jaar later wordt Isaak geboren. Wie dit verhaal genderkritisch leest, ontdekt er een relativering van patriarchale macht in. Hoe machtig ze ook zijn, zelfs aartsvaders zijn impotent als het om de toekomst gaat. Daar helpt niet een heer of meneer, maar alleen de HEER verder. Mannen zijn niet almachtig.

Grootste vorst

Bij koning David, Israëls grootste vorst ooit, speelt ook zoiets. Wanneer David een mooie vrouw ziet baden, wil hij haar hebben. Letterlijk en figuurlijk. Het probleem dat deze vrouw, Batseba, al getrouwd is, lost David op door haar echtgenoot uit de weg te ruimen. In deze situatie grijpt de HEER in. David krijgt ervan langs. 'Jij bent die man (*'isy*)', roept de profeet Natan hem toe, hem, de man die zo over de schreef ging. De HEER straft koning David dan ook zwaar. De boodschap is helder: zelfs de machtigste mannen moeten grenzen kennen. De HEER houdt ook de grootste heren in het gareel. Macht is voor geen man een excuus voor misbruik (2 Samuel 11-12).

Genderkritisch

Deze twee voorbeelden laten zien hoe je veel bijbelverhalen kunt lezen. Zo geïnterpreteerd onderstrepen de hoofdletters in de NBV21 het verschil tussen God en man dat al in de teksten zelf te vinden is. Dit is niet de enige manier om de hoofdletters te verstaan, maar wel een waardevolle voor wie de Bijbel genderkritisch wil lezen. Is feministische kritiek op de Bijbel daarmee overbodig? Nee, die blijft hard nodig: patriarchale interpretaties blijven op de loer liggen. Desondanks valt er in de hoofdletters van de NBV21 een bondgenoot voor genderkritiek te ontdekken: de HEER is niet zomaar een 'heer' en omgekeerd. God is geen mannetje zoals menselijke mannen, en menselijke mannen zijn zeker niet goddelijk. Het verschil tussen Hij en hij is levensgroot.

Eerder verscheen dit stuk - in iets andere vorm - in Trouw.

Prof. dr. Peter-Ben Smit is hoogleraar contextuele bijbelinterpretatie aan de VU, bijzonder hoogleraar vanwege het Oud-Katholiek Seminarie in Utrecht en hoogleraar systematische theologie en oecumenica in Bern. Hij was lid van de begeleidingscommissie van de NBV-revisie.

DE
BIJBEL
QUERIDO
JONGBLOED

DE BIJBEL VAN DE INDOONESISCHE KEUKEN

SOCIAL MEDIA BIJBEL

Minibijbel Archeologie

DE INTERIEUR BIJBEL

Bijbel voor bootonderhoud

De Bijbel is altijd groter

Anne-Mareike Schol-Wetter

Hoe krijgt de Bijbel anno 2021 betekenis? Waar wordt hij gelezen, beleefd, en uitgelegd? Wat zeggen bijbellezers zelf over wat de Bijbel met hen doet, en hoe kijken bijbel-professionals naar de plek van de Bijbel in kerk en maatschappij? Aan de hand van cijfers over online bijbelgebruik, recente enquêtes en persoonlijke ervaringen schetst dit artikel op een luchtige manier een aantal trends rond bijbelgebruik aan het begin van de eenentwintigste eeuw. Een tijd waarin de Bijbel al lang ontdaan is van zijn centrale plek, en langzaam maar zeker ook van zijn kافت, maar voor de individuele lezer misschien wel aan betekenis wint.

📷 Stefan van Dijk.

Wat doen auteurs en marketeers als ze een boek willen aanprijzen als het ultieme werk over bijvoorbeeld Indonesisch koken, pokeren, of, jawel, de escort business? Juist, ze zetten het woord ‘bijbel’ in de titel. En het werkt: zelf grijp ik geregeld naar de Bakbijbel, en een bijbel voor wijnkenners hebben we ook in de kast staan.

Nu heb ik persoonlijk en professioneel sterke affiniteit met de Bijbel, dus dat dergelijke titels mij triggeren is niet opmerkelijk. Wél opmerkelijk is dat de werking ervan niet beperkt is tot de krap vier miljoen volwassen Nederlanders die in 2017 aangaven dat de Bijbel voor hen persoonlijk relevant is. Zelfs een volstrekt gesecculariseerde koper voelt aan dat een werk met ‘bijbel’ in de titel beproefd, volledig, doordacht, inspirerend – kortom, essentieel is om je weg te vinden in het onderwerp in kwestie.

Maar hoe zit dat met de inhoud van de ‘echte’ Bijbel? Als in oktober 2021 de revisie van de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV21) verschijnt, betekent dat aandacht voor de Bijbel. Het NBG hoopt dit moment aan te grijpen om de relevantie van de Bijbel voor vandaag op de agenda te zetten. Waar ligt die relevantie, en hoe wordt de Bijbel anno 2021 gelezen? Dit artikel biedt een lichtvoetige verkenning.

Tussen gesloten boek en dagelijks brood

Eerst enkele feiten. Al decennialang doet het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap periodiek onderzoek naar bijbelgebruik in Nederland (over Vlaanderen is op dit vlak helaas veel minder bekend). Wie de cijfers van de studies uit 1989, 1996, 2004 en 2017 naast elkaar legt, komt in de verleiding het glas halfleeg te zien. De neerwaartse lijn in het aantal bijbellezers en ook de frequentie van lezen is immers niet te ontkennen. Las in 1989 nog zo’n 23% van de Nederlanders in de Bijbel, in 2017 gold dat nog maar voor 16%. Van de 22% Nederlanders die aangeven dat de Bijbel voor hen persoonlijk relevant is, neemt maar een derde de tijd om er wekelijks of vaker in te lezen, en voor bijna een kwart blijft de – toch naar eigen zeggen relevante – Bijbel een gesloten boek.

Maar dat is natuurlijk maar het halve verhaal. Daar staat tegenover dat mensen die geregeld in de Bijbel lezen, de relevantie ervan wel degelijk ervaren. In twee recente enquêtes, onder gebruikers van debijbel.nl¹ en lezers van het Nederlands Dagblad, komen bijbellezers aan het woord die zich een leven zonder dagelijks bijbelmoment nauwelijks kunnen voorstellen. Logisch, zou je gezien de samenstelling van de steekproef kunnen tegenwerpen. Als je in een zwembad vraagt wie van de aanwezigen

zwemmen leuk vindt, zul je ook vooral enthousiaste reacties krijgen. Toch is het opmerkelijk dat van de dubbele secularisatie die al decennia in opmars is (dat wil zeggen: slinkend kerklidmaatschap *en* een afname in de relevantie van het geloof voor mensen die wel kerkelijk betrokken zijn)² binnen deze groepen niet of nauwelijks sprake is. Sterker nog: wat van oudsher als goede gewoonte gold, – deels in stand gehouden omdat het nu eenmaal erbij hoorde en omdat iedereen om je heen het ook deed – wordt steeds meer een persoonlijke keuze uit overtuiging: ‘Vroeger was het Gods woord, dat wel – op afstand, niet voor mij. Nu zie ik het als een contact tussen God en mij.’³ ‘De Bijbel brengt me in contact met God’ is dan ook verreweg het vaakst gekozen antwoord in een recente mini-enquête van het NBG.

Wie de Bijbel bij zijn leven betreft, ervaart vaak een verandering van perspectief.

Metaforen rond voedsel en dagelijks brood voeren de boventoon in beide enquêtes van debijbel.nl. De Bijbel stilt een geestelijke honger, en wakkert die tegelijk weer aan richting het volgende bijbelmoment. Een ander veelvoorkomend beeld is dat van een kompas; de Bijbel geeft richting aan het dagelijks leven, helpt persoonlijke situaties en het nieuws te duiden en leidt ons richting God en de medemens. Dat klinkt misschien als een open deur, of als te mooi om waar te zijn, maar kan niet vaak genoeg benadrukt worden. Wie de Bijbel bij zijn of haar leven betreft, ervaart vaak werkelijk een verandering van perspectief, die z’n neerslag vindt in concreet handelen.

Onbekend, dus ongeliefd?

Bij persoonlijk bijbelgebruik zie je dus eenzelfde beweging als op het vlak van kerklidmaatschap: waar we niet zo lang geleden ‘allen christen’ waren, zoals Kierkegaard spottend opmerkt, blijft langzaam maar zeker vooral een harde kern over. Maarten Wisse legde in 2019 op een scherpzinnige manier de vinger op de zere plek in zijn nota voor de generale synode van de Protestantse Kerk in Nederland⁴, en recent in een onlineartikel: ‘Als je niet eet, ga je dood. Als je niet gelooft, ga je naar de hel. Binnen zo’n context heeft religie een ultieme urgentie (...). Maar op heel veel plaatsen vervult religie die rol al heel lang niet meer en dus is daarom de simpele vraag aan de orde: waarom zou ik naar de kerk gaan [c.q., me in de Bijbel verdiepen, AMS]? Van mijn baas hoeft het niet, naar de hel ga ik niet, hoe ik leef zoek ik zelf wel

uit, dus welke redenen zou ik nog meer kunnen bedenken?⁵

Wisse constateert dat religie is verschoven van de wereld van het dagelijks voedsel naar de wereld van het entertainment. De catechetische cultuur (waarin de relevantie van kennis van de Bijbel en geloofsinhoud in het algemeen een vanzelfsprekend gegeven is) heeft plaatsgemaakt voor de ervarings- en vrijetijdscultuur. Wie in deze cultuur de relevantie of zelfs urgentie van kerkgang en bijbelgebruik niet persoonlijk ervaart, haakt, kort gezegd, af. En zelfs onder trouwe kerkgangers verdwijnt kennis van de Bijbel en zijn historische context in rap tempo.⁶ Wat moet je hiermee, als kerk, als bijbelprofessionals en als organisatie die als missie heeft om ieder mens tenminste de kans te geven om de Bijbel als ‘bron voor zijn of haar leven te ontdekken, te lezen en te omarmen’?⁷

Een reactie *kan* zijn om de waarde en zelfs urgentie van zorgvuldige bijbelstudie te blijven benadrukken. “Niet te veel exegetiseren”, daar gaat de kerk aan stuk’, stelt Eep Talstra in het *Nederlands Dagblad* van 29 januari 2021. Hij houdt een gepassioneerd pleidooi *tegen* het meegaan in de ervaringscultuur, tegen het inkaderen van de Bijbel in de liturgie en tegen een perceptie van de Bijbel als het boek dat ons vooral moet voeden. Want die houding leidt er volgens hem vroeg of laat toe dat alleen die bijbelteksten nog klinken die binnen ons (zelf-getimmerde) kader van liturgie en spiritualiteit passen. Die, om het gechargeerd te zeggen, ‘goed voelen’. Daar tegenover zet Talstra zorgvuldige studie van de hele Bijbel vanuit een historisch-kritisch en literair perspectief. Juist door die zorgvuldigheid en de bereidheid om je (ook) intellectueel in de Bijbel te verdiepen, wordt de Bijbel volgens hem weer ‘het tegenover’ waardoor God zich laat kennen, in plaats van een mantra dat zichzelf en onze identiteit bevestigt. Enkele predikanten uit de breedte van kerkelijk Nederland, die door het NBG gevraagd werden te reageren op een aantal begrippen rond de Bijbel, lieten soortgelijke geluiden horen: ‘Maak het niet te lief!’, ‘Het mag best een beetje schuren’, ‘Ja, natuurlijk geeft de Bijbel troost en hoop, maar soms is het ook gewoon een irritant boek, dat me vraagt om dingen te doen waar ik helemaal geen zin in heb.’

Als exegeet ben ik het er van harte mee eens: de Bijbel is geen *Chicken Soup for the Christian Soul* (zoals een in Amerika veel verkocht boek heet) en verdient het om zorgvuldig bestudeerd te worden. Al was het maar omdat veel bijbelteksten zonder die bestudering en kennis van hun context vooral vervreemding oproepen. Toch zie ik ook de waarde van een manier van bijbelgebruik die juist aansluit bij de ervaringscultuur waar Wisse over spreekt. Dat kerken als Mozaïek, waar de bijbeluitleg is ingebed in een vorm van liturgie die sterk gericht is

op ervaring, ongekend veel bezoekers trekken, geeft op z'n minst te denken. Bovendien heeft een omgang met het Woord die het hele lijf aanspreekt, goede en oude papieren in de joodse traditie.

In de zandbak

Een anekdote ter illustratie. Recent maakte ik van dichtbij mee hoe de Bijbel op een onverwachte plek ging leven: in de zandbak. En dan bedoel ik niet die 5x5 meter bij de plaatselijke speeltuin waar overdag kinderen en 's nachts katten zich vermaken, maar een van onderen belichte bak van één vierkante meter waar op een kunstige manier zand op werd gestrooid, gladgestreken, en herverdeeld, waardoor in een paar minuten het hele kerstverhaal werd uitgebeeld. Het is inmiddels een bekend fenomeen: een zandtovenaar, of, in dit geval, de zandprinses, die je met bewegende zandplaatjes, onderlegd met muziek, meeneemt in een bijbelverhaal. In dit geval op initiatief van een kerk in onze woonplaats, met van tevoren rondgebrachte *goodiebags* zodat ook thuis tot groot plezier van de ouders met zand gekliederd kon worden.

'Schitterend', vindt de één, 'kitsch', vindt de ander. Zelf voel ik beide emoties: de Barbie-achtige vrouwen en jaren-50-kinderbijbel-Jezus roepen, zacht gezegd, ongemak bij me op. Daardoor voel ik de behoefte me ervan te distantiëren, of op z'n minst uit te leggen dat het zo makkelijk en mooi toch allemaal niet was volgens de bijbeltekst en historische gegevens. Maar tegelijk werd ik er ook in meegezogen, niet in de laatste plaats omdat ik zag hoe geboeid mijn (toch ook best kritische) kinderen ernaar keken. Hetzelfde gevoel besluipt me bij het kijken naar *The Passion*, ook al een paar jaar een jaarlijks terugkerend event. Nee, Jezus had geen stoer leren jack aan, en Maria geen galajurk. En voor zover we weten, zongen Jezus en Judas elkaar niet toe op dat ene beslissende moment in Getsemane. Maar de spanning, de worsteling, de verontwaardiging, en uiteindelijk de opluchting – kortom, de beleving van het verhaal – komen wel binnen op deze manier.

Misschien is dat wel de plek waar je moet beginnen. Relevantie of zelfs urgentie zijn niet in de eerste plaats intellectuele begrippen: ze gaan over wat ons ten diepste raakt. Als uit zo'n ervaring van geraakt zijn de motivatie ontstaat om verdieping te zoeken: des te beter. Zowel Paulus als de auteur van Hebreeën moedigen hun lezers immers aan om melk uiteindelijk in te ruilen voor vast voedsel, om zo 'de draagwijdte van de verkondigde gerechtigheid' te kunnen bevatten.

Zelf zou ik het nog iets anders zeggen. Wat mij betreft zijn de 'melk' van bijbelervaring en het 'vaste voedsel' van bijbelstudie geen tegenstellingen, en ook geen stadia in een lineair ontwikkelingsproces, maar polen van een doorgaande beweging, die we als individuen, maar ook

als kerken en organisaties steeds weer mogen maken, en waartoe we elkaar steeds weer mogen uitnodigen.

Een bijbel zonder kaft

Reflectie op de Bijbel in de eenentwintigste eeuw is niet compleet zonder stil te staan bij de digitale ontwikkelingen. Nog steeds geven veel lezers de voorkeur aan een papieren bijbel of aan een combinatie van papier en digitaal.⁸ Maar dankzij de alomtegenwoordigheid van digitale middelen is de Bijbel voor veel mensen allang niet meer het boek dat je van kaft tot kaft leest (hoewel de Bijbel-in-een-jaar-challenge nog steeds aanhangers heeft), en vooral op vaste plekken en momenten. Bijbellezen is steeds meer een hybride concept, dat zich op diverse plekken en in diverse vormen aandient.

De versnipperde manier van lezen die digitale middelen bijna vanzelf met zich meebrengen, onderstreept en ondersteunt de verschuiving van de Bijbel als een massief, bijna monolithisch concept, naar – ja, wat eigenlijk? Daar is zeker binnen het Nederlands taalgebied nog relatief weinig onderzoek naar gedaan.⁹ Wie er vooral kritisch naar kijkt, zou kunnen spreken van een ‘tegeltjes-Bijbel’ – een bijbel die enkel nog bestaat uit mooi opgemaakte, contextloze verzen over liefde, vrede en licht (de meest gebruikte zoektermen op debijbel.nl in 2020), en teksten zoals Psalm 139, Matteüs 5 en Romeinen 8:28. Een cynische verwijzing naar de ervarings-, en misschien zelfs ‘feel-good’-cultuur, ligt voor de hand. Aan de andere kant klopt ‘contextloos’ juist niet: de literaire en historische context maken alleen wel plaats voor nieuwe contexten. In het geval van ‘tegeltjes’ de omringende posts en advertenties van het desbetreffende social medium. Losse bijbelteksten krijgen zo als vanzelf een commentaarfunctie op het nieuws van de dag, zoals dat via diverse media bij ons binnenkomt. En juist daar en daardoor krijgen ze betekenis, door een vorm van intertekstualiteit waarvan Matteüs en Paulus niet hadden kunnen dromen.

Uiteindelijk is de Bijbel altijd groter. Groter dan de zandbak, groter dan de preekstoel, de eettafel en de studeerkamer, groter dan een app en zelfs groter dan de kaft die hem traditioneel omsluit. Om dat te blijven ontdekken en elkaar erop te blijven wijzen, is studie van de brontalen en de historische context, zoals bijvoorbeeld Talstra bepleit, zeker een vereiste. Maar minstens even hard nodig is de studie van onszelf, om zicht te krijgen op onze al te gemakkelijke aannames, onze ‘canon-binnen-de-canon’, op al te masculiene, blanke, gederadicaliseerde, of op specifieke moraaltheologische onderwerpen gefixeerde godsbeelden. Kortom: op onze neiging om de bijbeltekst te laten zeggen wat ons goed uitkomt.

Als we open en lerend omgaan met de Bijbel, zullen we ‘met alle heiligen de lengte en de breedte, de hoogte en de diepte kunnen begrijpen, ja de liefde van Christus kennen die alle kennis te boven gaat, opdat u zult volstromen met Gods volkomenheid’ (Efeziërs 3:18-19). Of dat nou in de kerk is, in de zandbak, aan de eettafel, bij de voedselbank, of op Facebook en Twitter. ■

Dr. Anne-Mareike Schol-Wetter is hoofd Bijbelgebruik bij het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap.

NOTEN

- ¹ <https://debijbel.nl/de-bijbel-van/bijbellezen-niet-omdat-het-moet-maar-omdat-het-kan> (geraadpleegd 10-3-2021) en *Nederlands Dagblad* 20-2-2021: ‘Bijbel voor ND-lezers steeds “persoonlijker geworden”.’
- ² T. Bernts & J. Berghuis, *God in Nederland*, Utrecht 2016, 182.
- ³ *Nederlands Dagblad* 20-2-2021.
- ⁴ M. Wisse, *De Bijbel in het Midden*, Utrecht 2018.
- ⁵ <https://www.protestantsekerk.nl/verdieping/wat-als-mensen-niet-meer-willen-leren-de-rol-van-de-bijbel-in-de-gemeente/> (geraadpleegd 29-01-2021).
- ⁶ S. Stoppels, F. Barnhoorn & A. Schol-Wetter (red.), *De Bijbel in Nederland*, Haarlem 2018, zie met name de bijdragen van Ciska Stark, Bas van der Graaf en Willemien van Berkum.
- ⁷ <https://www.bijbelgenootschap.nl/missie/> (geraadpleegd 3 maart 2021).
- ⁸ Volgens een enquête onder (voornamelijk) gebruikers van debijbel.nl in november 2020 leest krap 60% altijd of voornamelijk een papieren bijbel, gebruikt 24% papier en digitaal even vaak, en leest 17% meestal of altijd digitaal. Hierbij dient wel vermeld te worden dat een meerderheid van de respondenten 50 jaar of ouder was.
- ⁹ Een uitzondering is bijvoorbeeld W. van Peursen, ‘Is the Bible Losing its Covers? Conceptualization and Use of the Bible on the Threshold of the Digital Order’ in: *HIPHIL Novum* 1/1 (2014), 44-58. Van Peursen plaatst kritische noten bij de mogelijk meer oppervlakkige manier van lezen die digitale media uitnodigen, maar is niet onder de indruk van het feit dat de Bijbel hiermee zijn kافت kwijtraakt – die is immers een relatief recente toevoeging aan deze verzameling boeken (57).

‘Een goed, maar krakkemikkig vertaald boek is alsnog mislukt’

Interview met NBV₂₁-neerlandicus Pieter Waalewijn

Interview: Peter Siebe

📷 Niek Stam.

Neerlandicus Pieter Waalewijn werkte mee aan de Nieuwe Bijbelvertaling en deed opnieuw mee met de revisie van deze vertaling. Hoe kijkt hij terug op het revisietraject en hoe waardeert hij de revisie?

Pieter, welke rol had jij in het revisieproject?

Ik was een van de neerlandici van het vertaalteam. Ik heb met alle exegeten mogen samenwerken aan tientallen bijbelboeken. Mijn kennis van het Nederlands en van literatuur bepaalde mijn inbreng in het project en vulde de tekstbenadering van de exegeten aan. Ik heb het als een groot voordeel ervaren dat ik als neerlandicus over de hele breedte van de Bijbel ingezet kon worden, van Genesis tot Openbaring en 2 Makkabeeën: zoveel verschillende genres, zoveel verschillende kwesties. Doordat ik indertijd ook aan de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) heb meegewerkt, en dat vertaalproces intensief en van binnenuit heb meegemaakt, kon ik in de revisie (NBV21) ook die ervaring inbrengen. Er is bij de NBV over alles heel goed nagedacht, dus het zou zonde zijn om al die wielen opnieuw te gaan uitvinden. De besluiten en afspraken uit de NBV-tijd waren goed vastgelegd, maar niet in beton gegoten. We hebben nu in de revisie het goede van de NBV behouden – daar heb ik me als oud-NBV'er hard voor gemaakt – en de vertaling waar nodig en mogelijk verbeterd. Nadat we alle boeken gereviseerd hadden, heb ik de hele Bijbel nog eens doorgenomen als eindredacteur.

Wat is het belang van goed Nederlands bij een boek als de Bijbel?

Het is voor wie in het Nederlands leest natuurlijk altijd belangrijk dat de tekst gesteld of vertaald is in goed Nederlands. Dat geldt voor elke tekst: handleiding, verkiezingsprogramma, kinderboek, recept, reisgids. Bij teksten met literaire kwaliteiten is dit belang nog groter: de taal is daar een bepalende factor voor de waarde van de tekst en de beleving ervan. Een goede, maar krakkemikkig vertaalde roman of dichtbundel is voor de Nederlandse lezer alsnog mislukt. En een op zichzelf belangwekkend gegeven kan door een onbeholpen stijl in de knop breken.

Dat alles geldt zeker ook voor de Bijbel. De Bijbel verdient het om zo adequaat mogelijk te worden vertaald. Daarbij moet je natuurlijk recht doen aan de betekenis van de brontekst, maar evengoed zorg dragen voor een optimale weergave in de doeltaal. Ook de literaire kwaliteiten van de brontekst zullen in een goede vertaling 'overgezet' worden. Je ziet, ik ben het van harte eens met de idealen en de doelstellingen van de NBV: brontekstgetrouw én doeltaalgericht. Een Nederlandse bijbelvertaling die wél brontekstgetrouw is maar geen werkelijke aandacht besteedt aan

de eisen van het Nederlands, is in mijn ogen alsnog mislukt. Volgens mij laat je de lezer dan echt in de kou staan. Het lijkt me een misvatting dat het bij de Bijbel alleen maar om 'de boodschap' zou gaan, en dat de manier waarop die boodschap vorm heeft gekregen in die veelheid aan teksten er niet wezenlijk toe doet.

Wat is het belang van goed Nederlands bij een boek als de Bijbel?

Het is voor wie in het Nederlands leest natuurlijk altijd belangrijk dat de tekst gesteld of vertaald is in goed Nederlands. Dat geldt voor elke tekst: handleiding, verkiezingsprogramma, kinderboek, recept, reisgids. Bij teksten met literaire kwaliteiten is dit belang nog groter: de taal is daar een bepalende factor voor de waarde van de tekst en de beleving ervan. Een goede, maar krakkemikkig vertaalde roman of dichtbundel is voor de Nederlandse lezer alsnog mislukt. En een op zichzelf belangwekkend gegeven kan door een onbeholpen stijl in de knop breken.

Dat alles geldt zeker ook voor de Bijbel. De Bijbel verdient het om zo adequaat mogelijk te worden vertaald. Daarbij moet je natuurlijk recht doen aan de betekenis van de brontekst, maar evengoed zorg dragen voor een optimale weergave in de doeltaal. Ook de literaire kwaliteiten van de brontekst zullen in een goede vertaling 'overgezet' worden. Je ziet, ik ben het van harte eens met de idealen en de doelstellingen van de NBV: brontekstgetrouw én doeltaalgericht. Een Nederlandse bijbelvertaling die wél brontekstgetrouw is maar geen werkelijke aandacht besteedt aan de eisen van het Nederlands, is in mijn ogen alsnog mislukt. Volgens mij laat je de lezer dan echt in de kou staan. Het lijkt me een misvatting dat het bij de Bijbel alleen maar om 'de boodschap' zou gaan, en dat de manier waarop die boodschap vorm heeft gekregen in die veelheid aan teksten er niet wezenlijk toe doet.

Een aantal woorden is voor het eerst in de NBV21 te vinden, van 'uitvreter' tot 'snoever'. Hoe kom je tot zo'n keuze?

Dat vind ik eigenlijk een verkeerde vraag. Je doet een tekst geen recht door in te zoomen op losse woorden; dat is hetzelfde als spreken over taal en dan over spelfouten beginnen. Als we constateerden dat wat er in de NBV staat niet optimaal is en we kwamen met elkaar tot een beter, passender voorstel, dan kozen we dát. De vraag of zo'n voorstel een 'nieuw' woord bevat, deed niet ter zake. Geen van de vertalers heeft gedacht: laat ik eens een nieuw woord in de vertaling invoeren.

Ik weet wel dat losse woorden – nieuwe woorden, verdwenen woorden – het goed doen in de media. Ik zie dat met lede ogen aan. Voor je het weet beland je in oeverloze discussies over 'kribbe' of 'aalmoes' of weet ik welk woord. Ik vind dat zo zonde. Het leidt alle aandacht af van waar het om

gaat: de tekst. Woorden krijgen kleur en betekenis in hun context, dat geldt zeker voor een vertaling als de NBV.

Begrijp me goed: ik ben gek op woorden en het is heerlijk om ermee te spelen en te zoeken naar het woord dat in een specifieke context het beste past. En als je, soms na lang zoeken, zo'n woord gevonden hebt, kun je je intens tevreden voelen. Niet omdat dat woord op zichzelf zo mooi of nieuw is, maar omdat het hier, op de plek waar je het gebruikt, zijn natuurlijke plaats krijgt. ■

Drs. Pieter Waalewijn studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Vrije Universiteit en was docent in het voortgezet onderwijs. Hij maakte deel uit van het vertaalteam van de NBV en werkte mee aan de NBV21.

Enkele markante NBV21-voorbeelden

Keuze van Pieter Waalewijn

Daniël 3:16-18

NBV: Sadrach, Mesach en Abednego zeiden hierop tegen de koning: 'Wij vinden het niet nodig, Nebukadnessar, uw vraag te beantwoorden, want als de God die wij vereren ons uit een brandende oven en uit uw handen kan redden, zal hij ons redden. Maar ook al redt hij ons niet, majesteit, weet dan dat wij uw goden niet zullen vereren, noch zullen buigen voor het gouden beeld dat u hebt opgericht.'

NBV21:   Sadrach, Mesach en Abednego zeiden hierop tegen koning Nebukadnessar: 'Wij vinden het niet nodig uw vraag te beantwoorden, want als de God die wij vereren in staat is ons te redden uit een brandende oven en uit uw handen, dan zal Hij ons redden. Zo niet, weet dan, majesteit, dat wij uw goden niet vereren, noch buigen voor het gouden beeld dat u hebt opgericht.'

Romeinen 4:4-8

NBV: Iemand die zijn loon verdient, krijgt het niet als een gunst maar als een recht. Maar iemand zonder verdienste, die echter vertrouwt op hem die de schuldige vrijspreekt, wordt vanwege zijn vertrouwen rechtvaardig verklaard. Zo prijst ook David de mens gelukkig die door God rechtvaardig wordt verklaard zonder dat hij enige verdienste heeft: 'Gelukkig is de mens wiens onrecht is vergeven, wiens zonden zijn bedekt; gelukkig is de mens wiens zonden de Heer niet telt.'

NBV21:   Iemand die werkt, krijgt zijn loon niet als een gunst maar als een recht. Maar als iemand zelf niets

inbrengt, maar wel zijn vertrouwen stelt in Hem die de schuldige vrijspreekt, dan wordt zijn vertrouwen hem als rechtvaardigheid toegerekend. Zo prijst ook David de mens gelukkig die, zonder eigen inbreng, door God rechtvaardig wordt verklaard: 'Gelukkig de mens wiens onrecht is vergeven, wiens zonden zijn bedekt; gelukkig de mens wiens zonde de Heer niet telt.'

Kolossenzen 4:5-6

NBV: Gedraag u wijs tegenover buitenstaanders en benut iedere gelegenheid, en als u wilt weten hoe u op de mensen moet reageren: vriendelijk, maar beslist.

NBV21: Gedraag u wijs tegenover buitenstaanders en benut het juiste moment; laat wat u zegt altijd aantrekkelijk zijn, sprankelend, en weet hoe u op iedereen moet reageren.

Hebreeën 9:27-28

NBV: Eens moeten mensen sterven en daarna volgt het oordeel. Net zo zeker is het dat Christus, die eenmaal is geofferd om de zonden van velen te dragen, voor een tweede maal zal verschijnen om te redden wie hem verwachten, maar dan gaat het niet meer om de zonde.

NBV21: Mensen moeten eenmaal sterven en daarna volgt het oordeel. Net zo zeker is het dat Christus, die eenmaal is geofferd om de zonden van velen te dragen, voor een tweede maal zal verschijnen, niet om opnieuw de zonde op zich te nemen, maar om te redden wie Hem verwachten.

Nogmaals: de zegen van Abraham

Eind 2017 beschreef Jaap van Dorp in dit blad waarom het NBV-revisieteam tot een gewijzigde vertaling kwam van de bekende 'zegen van Abraham' uit Genesis 12. Klaas Veenhof (hieronder) en Arie van der Kooij (op pagina 92) denken verschillend over die gewijzigde vertaling.

De voorpublicatie van herziene teksten uit de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV), *NBV21. De eerste teksten*, bevat ook Genesis 12:2-3, de zegen van Abraham. De NBV-vertaling 'Alle volken op aarde zullen wensen gezegend te worden als jij', wordt nu in een voetnoot als 'ook mogelijk' weergegeven, terwijl de 'oude' vertaling 'In jou zullen alle volken op aarde gezegend worden' in de herziening de voorkeur krijgt. Deze keuze stelde Jaap van Dorp in *Met Andere Woorden* beargumenteerd voor.¹

Ik reageer op dit voorstel omdat, toen de NBV-vertaling uit 2004 kritiek opriep, ik die heb verdedigd (hoewel ik met de uiteindelijke NBV-vertaling niet gelukkig was).² Dat deed ik in de lijn van Edelkoort en de Willibrordvertaling.³

Ik kom hierop terug omdat ik het revisievoorstel niet juist vind en vanwege het belang van deze zegen in heilshistorisch perspectief. Paulus gebruikt die tekst in Galaten 3:8-9 en 16 en Petrus citeert hem in Handelingen 3:25. Paulus stelt dat de zegen toont 'dat God ook andere volken door geloof zou aannemen' en dat dus iedereen die gelooft 'samen met Abraham' gezegend wordt.⁴ De voorkeur voor de traditionele vertaling is wijdverbreid. Van Dorp schrijft op pagina 18 dat 'via de bijzondere positie van Abraham het heil voor alle volken in beeld komt'. Dat Paulus in Galaten 3:16 stelt dat in de zegen met 'jouw zaad' Christus bedoeld is, opent een nieuwtestamenteisch perspectief. Dat was ook de reden waarom, zoals Van Dorp op pagina 19 vermeldt, Calvijn uiteindelijk (!) voor de christologische lezing van Genesis 12:3 koos.

Wees een zegen

Van Dorp zoomt in op Genesis 12:3, maar laat vers 2 buiten beschouwing. Je moet echter de tekst van de zegen als eenheid bestuderen. Mijn interpretatie berust, naast taalkundige argumenten, ook op het feit dat de betekenis van vers 2c bepalend is voor het verstaan van vers 3. Vers 2c belooft wat in vers 3 gebeurt: 'Ik zal je tot een groot volk maken en ik zal je zegenen en ik zal je naam groot

maken.' Daarop volgt letterlijk 'wees/word een zegen', en in het Hebreeuws kan de gebiedende wijs in zo'n nazin uitdrukken wat wel het gevolg *moet* zijn van het voorgaande: Abraham – hier nog 'Abram' genoemd – is zó gezegend en zijn naam (faam) zó groot, dat hij 'een zegen wordt'. De NBV vertaalt dit met 'een bron van zegen zul je zijn', maar dat is niet juist. In de belofte staat Abrahams naam centraal en 'een zegen worden' betekent dat die naam onderdeel wordt van een zegenspreuk: 'Wees zo gezegend als Abraham!'

Het Oude Testament zegt vaker dat iemand zó gezegend is, zo'n toonbeeld van geluk, dat men anderen toewenst net zo gezegend te mogen zijn. Ik noem speciaal Genesis 48:20, waar Jakob Efraïm en Manasse zo zegent: 'Met u (*be-cha*) zal Israël zeggen: Moge God u maken als Efraïm en Manasse!' Aan (het lot van) iemand of een volk kan een vloek of zegen ontleend worden, zodat ze 'een zegen/vloek worden'. Het Hebreeuwse woord voor 'zegen' (*berachab*) betekent hier en vaker de 'zegenspreuk', al is dit in de NBV soms verdwenen. Bijvoorbeeld in Psalm 21:7, waar 'u stelt hem (tot) zegen', niet betekent 'u schenkt hem uw zegen' (NBV), maar 'u maakt hem tot zegenformule'. Zacharia 8:13 zegt: zoals het goddeloze Israël een vloek(formule; *qelalah*) werd onder volken, zal het nu een zegen worden, dat wil zeggen: zal het in een zegenwens genoemd worden. Een fraai voorbeeld is Jesaja 65:15-16, in de NBV (cursiveringen van mij): 'De *naam* die jullie nalaten wordt door mijn uitverkorenen *gebruikt* wanneer zij iemand vervloeken (...). Maar mijn dienaren geef ik een andere naam, die in dit land zal *dienen als zegenspreuk en eedformule*.' Jeremia 4:2 roept op de afgoden weg te doen en te zweren met de woorden 'Zo waar Jahwe leeft.'; daarmee (*bo*) zullen de volken elkaar zegenen' (*hitpaeel*). Dat betekent niet (NBV) 'Dan willen alle volken worden gezegend als Israël, ze zullen zich met Israël gelukkig prijzen' (met twee verschillende vertalingen van het voorzetsel *be!*). 'Daarmee' slaat op de naam van Jahwe, die voortaan ook door de volken in zegenspreuken gebruikt zal worden. Psalm 72:17 zegt dat *de naam* van de messiaanse koning voor altijd zal voortleven, doordat 'alle volken elkaar zegen toewensen met hem' (*bo*) en niet dat 'alle volken de goede gevolgen van zijn koningschap merken en zich gezegend noemen vanwege hem' (aldus Van Dorp op pagina 17).

Gezegend worden, elkaar zegenen of zich gezegend achten?

De vraag of de *nifal* en *hitpaeel* van 'zegenen' hier passieve ('gezegend worden'), reciproke ('elkaar zegenen'), of reflexieve ('zichzelf zegenen') betekenis heeft, is moeilijk te beantwoorden, ook omdat de *nifal* van dit werkwoord alleen hier voorkomt. Dat de reflexieve *hitpaeel* een

‘estimatief-declaratieve’ betekenis kan hebben: ‘zich gezegend achten’, waarvoor Van Dorp kiest, is mogelijk. Bijvoorbeeld in Deuteronomium 29:18, waar iemand die de vloeken op overtreding van het verbond hoort, ‘zich in zijn hart gezegend acht’, zichzelf geruststelt (NBV) met de gedachte: mij zal het voor de wind gaan. Maar dat gebeurt in een heel andere samenhang en er staat bovendien bij: ‘in zijn hart’! In Jeremia 4:2, Psalm 72:17 en Jesaja 65:16 is dat zeker niet het geval. Bovendien is het *a priori* waarschijnlijk dat de zegen die in Genesis 12-28 vijf keer voorkomt, ondanks zekere verschillen in de formulering (*nifal* of *hitpael*, ‘alle families’ of ‘alle volken’, enzovoorts) overal in wezen dezelfde betekenis heeft. Het is bekend dat de *hitpael* in post-exilische teksten als een *passivum* gebruikt kan worden, terwijl de *nifal*, net als de *hitpael*, ook *reciproke* betekenis kan hebben. Dat betekent dat aan het gebruik van *nifal* of *hitpael* moeilijke inhoudelijke conclusies kunnen worden verbonden.

Kiest men voor een *passieve* betekenis dan blijft de *agens* ongenoemd. Van Dorp beschouwt God als ‘impliciete *agens*’ en zo komt zijns inziens God als degene die zegent in beeld, maar dat God in beeld zou moeten komen is een *petitio principii*. En omdat het vreemd is dat God de volken zegent ‘met Abraham’ (dat wil zeggen: door te zeggen ‘word als Abraham!’), wil hij *be-cha* met ‘in jou’ vertalen, waarbij ‘Abraham als model of instrument fungeert’. “In jou” geeft exegetisch en theologisch een zeer brede insteek weer: de zegen voor de ene (Abraham > Israël) heeft de zegen van alle volken op het oog’, aldus Van Dorp op pagina 18. ‘In jou’ krijgt hier haast de betekenis van ‘via jou’, en boven zagen we dat Van Dorp het ook weergeeft met ‘vanwege jou’. Zo kan hij stellen ‘dat de volken zelf inzien dat zij gezegend zijn vanwege Abraham en zijn nakomelingen’. Maar dat is volgens mij heel veel interpretatie en staat op gespannen voet met wat *be-cha* in het Hebreeuws betekent. Het voorzetsel *be* kan op zichzelf natuurlijk ‘in’ betekenen, maar je kunt, net als in onze eigen taal, een voorzetsel niet met ieder werkwoord verbinden. Er zijn semantische selectieregels en ‘zegenen in’ kan in het Hebreeuws niet.

Bij een wederkerige betekenis zijn het de volken die elkaar zo zegenen en dan wordt de belofte van een grote naam echt waar: ieder gebruikt die naam in een zegenformule. En als niet God maar de volken *agens* van het *passivum* zijn drukken *nifal* en *hitpael* precies hetzelfde uit: zo zegenen de volken (mensen) elkaar onderling.

Een mogelijk alternatief

Hoe dan te vertalen, als het instrumentele ‘met’ verwarrend is en als ‘door middel van’ stilistisch uit de toon valt? In Genesis 48:20 vertaalde

de NBV *be-cha jebareech*, ‘met jou zal (Israël) zegenen’, parafaserend met ‘Jullie naam zal worden genoemd in de zegenwensen’, en *bo* in Psalm 72:17 met ‘als hij’ (net als in de NBV-vertaling van Genesis 12:3). Beter is wellicht ‘met jouw naam’, want zo blijkt dat de belofte dat God Abrahams naam groot zal maken verwerkelijkt wordt. De revisie van Genesis 12:3b verdient geen voorkeur. Dat deze optie door veel lezers gewenst is, zoals Van Dorp zegt op pagina 19, belast de keuze wel, maar is geen geldig argument. ■

Prof. dr. Klaas R. Veenhof is assyrioloog en was hoogleraar aan de Vrije Universiteit en tot zijn emeritaat aan de Universiteit Leiden.

NOTEN

- ¹ Jaap van Dorp, ‘De zegen van Abraham als revisie-probleem. Herziening van de vertaling van Genesis 12:3b’ in: *Met Andere Woorden* 36/2 (november 2017), 7-21.
- ² Klaas R. Veenhof, ‘De zegen van Abraham’ in: *Met Andere Woorden* 27/4 (december 2008), 43-52.
- ³ Van Dorp, 11-12.
- ⁴ Die weergave is onjuist want voor ‘samen met’ gebruikt het Hebreeuws niet *be*, maar het voorzetsel *‘im*.

Genesis 12 en de zegen van Abraham

Genesis 12:3b is een van de teksten in de revisie van de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV21) die ten opzichte van de Nieuwe Bijbelvertaling uit het jaar 2004 (NBV) een opmerkelijke wijziging heeft ondergaan. In plaats van ‘Alle volken op aarde zullen wensen gezegend te worden als jij’ (NBV) leest de NBV21: ‘In jou zullen alle volken op aarde gezegend worden’. De laatste versie is niet geheel nieuw want zij stemt overeen met de vertaling die volgens een voetnoot in de NBV ‘ook mogelijk is’. Met andere woorden: de NBV21 geeft de voorkeur aan de optie die aanvankelijk in een voetnoot vermeld stond. Wat te denken van deze herziening? Heeft deze sterkere papieren dan de aanvankelijke vertaalkeuze? Naar mijn oordeel kan deze vraag bevestigend beantwoord worden. Mijn overwegingen zijn de volgende.

De directe context van Genesis 12:3b, grammaticaal en literair

Genesis 12:3b vormt het laatste deel van een directe rede in Genesis 12:1-3. Het is de moeite waard om te zien hoe deze rede zowel grammaticaal als literair gezien is opgebouwd.

Vanuit *grammaticaal (syntactisch) gezichtspunt* verdienen de gebruikte werkwoordsvormen onze aandacht:

(a) De rede begint in 12:1 met een *imperativus* in vers 1: ‘Ga (jij weg van ... naar het land dat ...)’.

(b) Deze wordt in 12:2-3 gevolgd door een reeks *we-jigtol* vormen (eerste persoon enkelvoud), met eenmaal een *imperativus* van het werkwoord *h-j-h*, eveneens voorafgegaan door het voegwoord *we*. De reeks wordt afgesloten met een zinsdeel ingeleid door een *we-gatal* vorm.

In mijn studietijd heb ik van Frankena geleerd dat een passage als deze het volgende tot uitdrukking brengt:

(a) ‘Ga jij ..., (b) opdat, zodat ik ..., ik je zal zegenen, jij een zegen zult zijn, ik zal zegenen ... zodat alle families/volken op aarde ...’.¹

Het slot van Genesis 12:2 wordt soms weergegeven met ‘wees een zegen’, maar dit is niet juist. De bedoeling is: ‘dan zul jij een zegen zijn’.² De *we-gatal* vorm die het laatste deel van de directe rede inleidt, markeert waar het uiteindelijk op uitloopt.

Wat de *literaire opbouw* aangaat beperk ik mij tot de volgende observatie. Na de oproep aan Abram (Genesis 12:1) bevat de directe rede twee componenten: een zegen voor Abram (Genesis 12:2) gevolgd door een zegen voor hen die Abram zegenen (Genesis 12:3). Het

verbindende element tussen beide onderdelen wordt gevormd door de uitdrukking ‘ik zal zegenen’:

Ik zal jou zegenen (Genesis 12:2)

Ik zal zegenen wie jou zegenen (Genesis 12:3).

De inhoud van Genesis 12:3b en de directe context

In hun bijdragen onderstrepen Van Dorp en Veenhof beiden het belang van de directe context: Veenhof richt zich daarbij sterk op het slot van Genesis 12:2, terwijl Van Dorp de nadruk legt op Genesis 12:3.³

Om met het slot van Genesis 12:2 te beginnen: ‘dan zul jij een zegen zijn’. Wat wil dit zeggen? De NBV geeft dit gedeelte weer met: ‘een bron van zegen zul je zijn’. Dit is vermoedelijk gebaseerd op de gedachte dat Abram *tot* een zegen zal zijn. De moeilijkheid is dat men in dat geval het voorzetsel *le* voor *berachab* zou verwachten. Bovendien is de term ‘bron’ verwarrend: strikt genomen is God de bron van zegen, niet Abram. Aantrekkelijker is de gedachte dat Genesis 12:2 wil zeggen: jij zult een toonbeeld van zegen zijn, wat er toe kan leiden dat men anderen toewenst zo gezegend te zijn als Abram (Veenhof). Genesis 48 biedt hier een mooi voorbeeld van: ‘En hij (Jacob) zegende (*pieel* van *brk*) hen (Efraïm en Manasse): Met u (*be* + suffix 2 pers. m.) zal Israël zegenen (d.i. zegen toewensen met de woorden): Moge God u maken als Efraïm en Manasse!’ Echter, het is de vraag of dit op onze tekst van toepassing is. De zegen van Abram behelst het vooruitzicht van een groot volk (Genesis 18:18, ‘een groot en machtig volk’) en een grote naam.⁴ Macht en aanzien zijn hier de leidende noties, waarbij de verwijzing naar een ‘grote naam’ de idee van koningschap oproept (vgl. 2 Samuel 7:9, en het gebruik van deze uitdrukking in oud-oosterse teksten).⁵ Gezien deze bijzondere inhoud van de zegen ligt het niet voor de hand om de ‘zegen’ van Genesis 12:2 op te vatten als een wens te mogen zijn *als* Abram.

Er is nog een andere reden die naar mijn oordeel een interpretatie van Genesis 12:2 in het licht van Genesis 48:20 in de weg staat: de voorzetting in vers 3. ‘Ik zal zegenen wie jou zegenen’, zo begint dit vers. Een veelzeggend begin want hier wordt in het vooruitzicht gesteld dat velen Abram zullen zegenen (‘wie jou zegenen’ is meervoud), terwijl het vervolg van de tekst aangeeft dat slechts een enkeling hem zal vervloeken: ‘wie jou vervloekt (enkelvoud!), zal ik vervloeken’. Waarom zullen velen Abram zegenen? Het antwoord op deze vraag ligt besloten in vers 2: Abram zal dermate gezegend zijn, met een grote naam en met een groot volk, dat er alle aanleiding is om hem te zegenen.⁶ Het begin van vers 3 geeft een andere invulling van het slot van vers 2 dan

de idee dat men anderen toewenst te zijn als Abram. Dit leidt ertoe, dat ‘alle volken op aarde in jou gezegend zullen worden’ (Genesis 12:3b). De passieve betekenis is hier op zijn plaats;⁷ zij sluit aan bij de uitdrukking ‘ik zal zegenen’ in Genesis 12:3a.⁸ De rol van Abram wordt aangeduid met ‘in u’ (letterlijk vertaald). Het voorzetsel *be* is hier het beste op te vatten als instrumenteel, ‘door’ in de zin van een indirecte agens: ‘door middel van’.⁹ De onderliggende gedachte is: de volken krijgen deel aan de zegen van God doordat zij Abram zegenen (vgl. ‘hen die jou zegenen’).

Ter afsluiting een passage uit de Wijsheid van Jezus Sirach, geschreven in het Hebreeuws, in het begin van de tweede eeuw voor Christus.

In Wijsheid 44:21 vat hij het thema van de zegen van Abraham in Genesis als volgt samen: God beloofde hem (Abraham) onder ede om de volken te zegenen ‘door (voorzetsel *be*) zijn nageslacht’. Ook hier ligt de nadruk op God als degene die zal zegenen. ■

Prof.dr. Arie van der Kooij is emeritus hoogleraar bijbelwetenschap aan de Universiteit Leiden.

NOTEN

- ¹ R. Frankena, *Hebreeuwse syntaxis van de 'Aktionsarten' van het werkwoord ter aanvulling van de tegenwoordige grammatica's*, ongepubliceerd, Utrecht, 1972. Frankena was hoogleraar Semitische talen te Utrecht van 1966-1974. Zie ook Paul Joüon-T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew. Part Three: Syntax*, Roma 1991, § 116h: 'indirect volitive moods of purpose-consecution'. Voor een uitvoerige bespreking van de syntax van Genesis 12:1-3 zie Keith N. Grüneberg, *Abraham, Blessing and the Nations. A Philological and Exegetical Study of Genesis 12:3 in its Narrative Context*. BZAW 332, Berlin-New York 2003, 142-152.
- ² Zie Joüon-Muraoka, § 116h.
- ³ Jaap van Dorp, 'De zegen van Abram als revisie-probleem' in: *MAW* 36 (2017), 6-21 (17); Klaas R. Veenhof, 'Nogmaals: de zegen van Abraham' elders in dit nummer.
- ⁴ Zie ook Grüneberg, 170.
- ⁵ De notie van een 'grote naam' vormt tevens een duidelijk contrast met Genesis 11:5.
- ⁶ Zo gezien en gelezen is de vrije weergave van *berachab* in Genesis 12:2 met 'gezegende' ('je zult een gezegende zijn') in de Septuaginta, Targuem (Onkelos), Pesjitta en Vulgata goed te begrijpen.
- ⁷ Ik deel de opvatting van recente onderzoekers zoals Grüneberg en anderen dat de passieve betekenis van de *nifal* vorm van *brk* in Genesis 12:3, 18:18 en 28:14 de voorkeur verdient. Voor nadere gegevens en literatuurverwijzingen zie Van Dorp, 17 en voetnoot 38.
- ⁸ De passieve duiding heeft zeer oude papieren: zij is betuigd door vroeg-joodse vertalingen (Septuaginta en Targum [Onkelos]) en door vroeg-christelijke bijbelvertalingen (Pesjitta en Vulgata).
- ⁹ Vgl. DCH Vol. II, 268: 'by (means of)'.

NIEUWE NBG-UITGAVE

Reserveer nu de NBV21

Wie nu alvast een exemplaar van de NBV21 reserveert, krijgt de NBV21 geleverd zodra deze in oktober verschenen is. Intekenen kan via de boekhandel en het NBG.

‘De NBV21 verschijnt in twaalf edities’, aldus manager Stefan van Dijk van het NBG. ‘Een standaardversie met hard kapt, een compacte editie, een luxe editie, een huisbijbel, een huwelijksbijbel en een kanselbijbel. Veel van deze edities zijn er in twee uitvoeringen: met of zonder de deuterocanonieke bijbelboeken.’ Op elk van deze edities kan ingetekend worden. Reserveer nu uw NBV21 via de boekhandel of shop.bijbelgenootschap.nl/nbv21

Online masterclass NBV21 voor bijbelprofessionals

In de periode van 25 mei tot 11 juni organiseert het NBG een aantal online masterclasses rond de NBV21 speciaal voor predikanten en voorgangers. Wat is er nieuw aan deze verbeterde versie van de NBV? Hoe is de NBV21 tot stand gekomen? En voor welke dilemma's kom je te staan bij het vertalen? In de masterclasses nemen onze bijbelexperts u mee in dit proces en gaan zij met u in gesprek over concrete vertaalvoorbeelden. En we horen graag van u hoe u over deze vertaling denkt. Aanmelden kan op nbv21.nl/masterclass. We hopen u te ontmoeten!

ABONNEE WORDEN?

Een abonnement op *Met Andere Woorden* is gratis. U kunt uzelf aanmelden voor een abonnement via onze website: bijbelgenootschap.nl/maw.

ARCHIEF EN WEBSITE

Eerdere nummers van *Met Andere Woorden* zijn digitaal te vinden op de website van het blad: bijbelgenootschap.nl/maw.

NBV21

Wilt u meer weten over de ontwikkelingen rond de NBV21? Kijk dan op nbv21.nl en abonneer u op de nieuwsbrief.

BIJDRAGE

Een vrijwillige bijdrage voor het blad kan overgemaakt worden op IBAN NL74 SNSB 0266 3808 08 van het Nederlands Bijbelgenootschap onder vermelding van 'gift Met Andere Woorden'.

ADRESWIJZIGINGEN

Adreswijzigingen kunt u doorgeven door een e-mail te sturen naar het redactiesecretariaat: yzwart@bijbelgenootschap.nl.

VOORBEHOUD

De mening die uit de artikelen spreekt, hoeft niet overeen te komen met de mening van de redactie.

KOPIJADRES EN AUTEURSINSTRUCTIES

Artikelen voor *Met Andere Woorden* kunnen gestuurd worden aan het redactiesecretariaat, mevr. Y. Zwart, e-mail: yzwart@bijbelgenootschap.nl, Postbus 620, 2003 RP Haarlem. De redactie behoudt zich het recht voor artikelen te weigeren of (na overleg met de auteur) te wijzigen of in te korten. Voor auteursinstructies zie bijbelgenootschap.nl/maw.

NBG

Het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap (NBG) brengt de Bijbel dichtbij, dankzij de steun van leden en donateurs. In de Bijbel horen wij Gods boodschap van liefde voor de wereld, die ons in beweging brengt en onze weg verlicht. Daarom zet het NBG zich ervoor in dat mensen in binnen- en buitenland toegang krijgen tot de Bijbel.

STEUN

U kunt ons werk steunen door lid te worden of een gift te geven op IBAN NL74 SNSB 0266 3808 08 van het Nederlands Bijbelgenootschap onder vermelding van 'gift NBG'.

Meer informatie over onze activiteiten en over hoe u ons kunt steunen vindt u op: bijbelgenootschap.nl.

Blijf op de hoogte van de laatste ontwikkelingen.

Ontvang gratis de NBV21-nieuwsbrief.
Ga naar **nbv21.nl** en schrijf u in.

Nederlands-Vlaams
Bijbelgenootschap